

✓
1933

ПЛУР

БІБЛІОТЕКА Українського Інституту МАРШОВСЬКО-ЛЕВІНСЬКОГО	№ 93964
	70492

2

1929

68

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
ЧИТАЙТЕ
ПОШИРЮЙТЕ

МІСЯЧНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ
СПІЛКИ СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПЛУГ

ВИХОДИТЬ ЗА РЕДАКЦІЄЮ:
А. Головка, В. Мичика, С. Пилипенка, А. Панова і Т. Степового

В журналі: оповідання, повісті, романи, поезії, гуморески; нариси, подорожі; статті з літературного й мистецького життя; переклади з інших мов літературно-мистецька хроніка; рецензії на нові книжки і журнали; пародії, сатира, гумор; листування з читачами

В журналі багато ілюстрацій і фотографій
Виходить книжками в 80 сторінок

ПЕРЕДПЛАТА:

На рік — 4 крб. 50 коп., на 6 міс. — 2 крб. 50 коп., на 3 міс. — 1 крб. 35 коп., на 1 міс. — 45 коп.

Окреме число — 50 коп.

Річні передплатники за пільгову доплату 1 крб. (замість 1 крб. 80 коп.) мають додатки: 12 випусків із серії „Весела книжка“ в-ва „Плужанин“

Отже, з додатками „Плуг“ на рік коштує 5 крб. 50 коп.

Крім того, всі річні передплатники мають знижку 20% на всі видання в-ва „ПЛУЖАНИН“, коли надсилають замовлення безпосередньо до видавництва

ПЕРЕДПЛАТУ СЛІД НАДСИЛАТИ:
Харків, вул. Карла Лібкнехта, 31... ПЛУЖАНИН

З 1-го ЖОВТНЯ ВИДАЄ

ПЛУГ

КООПЕРАТИВ. ВИДАВНИЧЕ
Т-ВО ПИСЬМЕННИКІВ
ПЛУЖАНИН

185.

Handwritten text, possibly a signature or date, located in the bottom left corner of the page.

R 6561

СПІЛКА СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПЛУГ

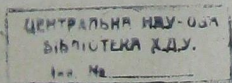
ПЛУГ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
МІСЯЧНИК

ЗА РЕДАКЦІЄЮ :

А. ГОЛОВКА, В. МИСИКА, А. ПАНОВА,
С. ПИЛИПЕНКА, Ю. САВЧЕНКА
і Т. СТЕПОВОГО

РІК П'ЯТИЙ

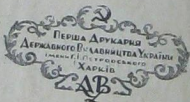
1929

ЛЮТИЙ

№ 2

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЧЕ Т-ВО ПИСЬМЕННИКІВ
ПЛУЖАНИН

Читачу! Просимо, прочитавши це
число журналу, повідомити нас про
своє вражіння на адресу: Харків, вул.
К. Лібкнехта, 31, „ПЛУГ“

Тираж 2 500.

СТРИГУН

В. Алешко

Літа не вийшли йти у плузі...
Хоч сила жили розрива,
Та сила ця, мов хміль в ярузі —
Гаряча, дика, вітрова.

Кипить, хвилюється і грає.
Ні втоми їй, ні берегів...
Хто ще завзяття стільки має —
І сонця, й степу і снаги!

Впряжи — біди не оберешся, —
Плужок у зємлю заглибить,
Завзяттям опече. Всміхнешся:
— Йому б цілинний степ ріллить.

А ще нажме — і посторонки
Ремінні — трісь. І був такий.
Біжить, нагулюється коник,
Переліта через ярки.

Яруга. Терен зацвітає...
Рудих дві шкапи. Борозна...
Стригун біжить. І закипає
Міць кінська, молодість ясна.

Літа не вийшли вдарить красно,
Щоб не смерділи кізяки,
Щоб колос ріс на ниві вчасно
І день роботи був легкий.

Він ще нагулюється. Кріпне.
В степу, у травах запашних,
А прийде час — і груди випне.
На праці третьої весни...

Такий і ти, мій двір гречаний:
Гарячий, бідний і терпкий,
Наритники ще конопляні.
І сіль чумацька й черепки.

Літа не вийшли... Ще стовбичать
Загати глиняні. І ціп.
Батіг просмолений із клоччя...
Хатки, садки — у молоці.

Та сила, сила зацвітає
Під клоччям, мов у стригуна:
До струн Дніпрових прилучає
Свій спів чумацькая струна.

Літа нам ось-ось вийдуть. Плугом
Ми зрушим цілину степів,
Бо вже летить великим лугом
Славути переможній спів.

Жуки залізні скрізь полізуть.
І впишуть в книги новий край.
Пісні укріє ряст... І бризне
Ріллі нової урожай.

МАЛЮНКИ Т. ШЕВЧЕНКА (ПРИДБАННЯ ІНСТИТУТУ ШЕВЧЕНКА)

Літня резиденція коменданта фортеці. (акварель)

Біла одвірок стоїть опудало, ну точнісінько як дід...

У ЗАМЕТАХ

Лука Ляшенко¹⁾

На ранок примчав колючий вітер з поля до лісу, аж засапався... Впав на узліссі, забився,— повні кучері набрав білого дрібного зерна,— підскачив, метнув полами, куряву густу зняв, шарпонував сухими мерзлими вітами й застогнав, засвистів у гнучких вершинах...

Є де погуляти молодому! Розпростер дужі руки, нахилив розкуйовджену голову, пірнув униз на лісну галяву, заюшився снігом і знов— вихорем угору.

— Ой, погуляю, у-у-ух!... Хі-хі-хі!— Скільки зір охопить— то все ліс, то все військо утле, оголене ще з осени...

... На снігу глибокі, свіжі сліди... Кому спало на думку плутати лісом у таку неgodу?

Он вони зупинилися. Двоє— у зашкарублених козушках, у шапках, з наушниками, третій— у шинелі. А здаля, всі троє— сірі, німі, як і дерева,— хилитаються знесилені, промерзлі.

— Дідову хижу, мабуть, чорти вхопили!.. Кидаймо, хлопці, ліс!

— Ти діло кажеш, Лазнюче,— руки наші не зв'язані...

Простяг Василь поперед себе латані рукава, тернув широкими долонями, потиснув на тім'ї шапку й кинув, зиркнувши назад через плече, до третього:

— Ти йдеш з нами, Бурмише?

¹⁾ ВУФКУ зараз закінчує зйомку фільму, за одноіменним сценарієм Л. Ляшенка.

Бурмиш не про те думав. Скинув головою, іскристими очима з докором подивився на товаришів і мовчки рушив уперед, поми-нувши обох.

Як поприв'язувані з ним захиталися й рушили Василь і Лазнюк. А слідом, поземною пургою, мітлою на сліди — спритний вітер...

... Чи не вітром занесло дідову хижу так далеко в ліс? Може хотіла вона дістати поля по той бік лісу й пливла вершинами, об-нявшись з вітром, аж покинь не провалилася між дерева, глибоко вгрузла в сніг, та вже й не схотіла рушати далі, — хай йому!.. Та й чого рушати, — вітер не забуває про неї й тут: куди б не летів, як би не поспішав — хоч на хвилю, а таки спуститься до неї, при-вітає.

Вхопить у жмені снігу найбільшого, кинеться під стріху, при-таїть дух, щоб потім, непомітно перебігши горіщем, зі сміхом за-трусити снігом прямо в незаставлені, завітчані морозом, шибки.

Ось він і зараз пороснув по шибках — та так ясно, голосно, що Оленка здригнула, дарма, що давно вже звикла до несподіваного гуляки. Підвела голову з колін, глянула на вікно, прислухалася, обвела очима вбогу хижу й зіскочила на долівку. Підбігла до при-пічка, де на треногах над вогнем давно вже закипів і збігав через вінця казанок, заливаючи вогонь.

Руки Оленчині, то хапаючись, то знов одриваючись од казанка, нарешті таки знімають його і спускають з припічка вниз. Шумовиння в казанку швидко осіда, з з нього вишкіряється баньката варена картопля.

Вже на столі у великому полумискові парує сніданок, поруч лежать: ніж, накраяний хліб, сільниця... А діда нема та й нема...

І який же безсоромний дідусь, — примушує Оленку так довго чекати! Оце його — „швидко повернуса“...

Оленка вже дивилася і в напільне віконце, і на піч лазила, у сіни вибігала виглядати, а тепер стоїть серед хижі й загадково ши-рить очі:

— Жайди, діду, от за це саме, що ти до сніданку спізвився, я тобі щось... щось... щось зроблю...

А хіба дід винен? Він і так вже поспішав, та старечі ноги не хочуть так швидко ступати, як, скажімо, Оленчині. І рушниця ді-дові важка, і зайці тягарем метляються біля пояса, — хай йому, отак упрів!

— Покот, Покот!.. Та не поспішай, вражий сину!

Дід нахилиється й ледве проходить по під поваленою сосною, намагаючись попасти на сліди собаки.

— Покот!

Покот мчить назад до діда, скаче довкола, спинається лапами дідові на груди. Дід, посміхаючись, одбивається від нього, лаше:

— Ах ти, ах ти!.. Ну-ну, вже близько!.. Буде нам від Оленки, — забарилися!..

І знову дід плуває поміж деревами, а Покот вистрибом — уперед.

Порив метелиці вщух, і дідові очі вже впіймали, між вузькими сторчовими щілинами лісу, знайомий причілок. Покот наблизився до хижі й, на диво дідові, загавкав, — раз, удруге.

Дід виходить з-за дерев, а Покот, повернувшись задом до хижі, в-останнє гавкнувши, чомусь біжить назустріч старому мисливцеві й не перестає гавкати.

Підійма дід голову, придивляється... Очі йому звужуються, обличчя зморщується в усмішку, він б'є об поли руками й заходить реготом, показує пальцем уперед.

— І треба ж такого дива!

Біля одвірок хижі стоїть снігове опудало, — ну точнісінько як дід: з бородою, з вусами, на голові — стара пошматована шапка; замість рушниці, з-плечей стирчить мітла, при боці метляється розтріпана ворона. Та Покот не визнає опудала за справжнього діда й ще лютіше гавкає.

Дід оббив на порозі сніг з валянець і взявся за клямку дверей. Покот ледве встиг (через оте прокляте опудало!) ускочити в сіни слідом за дідом...

Що це? Оленки нема в хижі! Дід робить удавано грізне обличчя, тупа ногами, показує на піч і кричить:

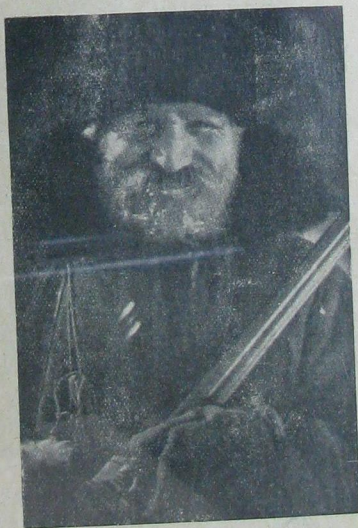
— Там шукай її, Покоте, там!

Покот радий виконувати дідове доручення: миттю на піл, з полу на піч. Дід знімає з плеча рушницю і стає напоготові біля полу...

До чого ж тут рушниця, коли з печи визирає таке, ще зовсім дитяче, лукаво посміхнуте, худорляве обличчя пустотливої дівчинки? Покот наблизив до нього свою морду й кілька разів лизнув у шоку.

— А ну злізай, бандитко!.. Руки вверх!

Діду, хто ж тебе злякається такого? Слова грізні, страшні, а з бороди та усів ось-ось сміх дрібний, старечий, висіється. Ну, та добре, — Оленка цього не

Очі йому звужуються, обличчя зморщується в усмішку...

помічає, аж ніяк... Ой, як страшно, — перелякав дід насмерть! Боязко злазить з печі, йде полом до діда, рученята над головою тремтять...

— Ага, більше не будеш мені пустувати!..

Та рученята враз обхоплюють міцно дідову шию й від сміху дзвінкого дідові вуха заклало, а босі ноги Оленчині дріботушки об піл вибивають.

Скільки радості! Беззвучно сміється дід, ледве дух зводить, — налякав! Аж захлинається від дзвінкого сміху Оленка. Покот в'юном в'ється, — не гавкає, а пищить, — вони ж обоє люблять його!..

Вітер мабуть розсердився, що не може обняти всіх їх разом, з пересердя grimнув об вікно виконницею і заскиглив у димарі.

Навіщо ж так гніватися? Дід глянув на вікно, обережно, як дороге намисто, з'явив з плечей Оленчині руки.

— Вступи, Оленко, в чоботи, — прив'яжеш виконницю... Вітер знову загірив снігом здорово, — хоч би не навів хурделиці... Та запряжеш мені Кіргиза... Треба по сніданку їхати у місто до торгу, бо в хаті вже ні соли, ні гасу...

Не хочеться Оленці, щоб дід знову кидав її. Нехотя взяла чоботи, надувши губи підійшла до діда й несподівано випалила:

— А я не пущу!

Дідові теж шкода онуки. А хіба умовиш її? — Ще чого доброго плакати почне, — краще жартом... Рішуче хапає рушницю й — до Оленки.

Задзвеніла сміхом, ледве потрапила до дверей і зникла в сінях. Зачинилися двері й дід вже не сміється. Повісив на стіну рушницю, роздягся, сів до столу. Тільки Покот заспокоїтись не може, — гавкає. Навіщо дід прогнав з хати Оленку?

— Всі на мене, і внук, і внучка... Ото мені! — уявив себе нещасним дід.

Одломив кусок хліба, кинув Покотові, потріпав його рукою по спині й замислився...

Тільки й роду, що Оленка... Що то з нею станеться? Лихі тепер часи, а їй же і в добрі тяжко було б жити. Як білочка зросла в лісі сама, без людей, — гадає, що й усі такі, як її дід... Ой-ой, білочко, скільки то хижих людей, то й не знаєш! Бодай тобі й не знати! Діда твого вони цілий вік ганяли по світу, до землі гнули, аж покиль непотрібний став їм сивий...

... На снігу глибокі сліди. Троє — сірі, німі як дерева, хилитаються знесилені, промерзлі. А слідом, — легенькою поземною пургою, мітлюю на сліди — спритний вітер...

Як великим полотнищем бавиться вітер полою Бурмишевої шинелі, хазяйновито струшує з неї сніг, одвертає до пояса, — і тоді з-під поли на момент визирає „Наган“. Бурмиш ступа повільно, але упевнено й тільки іноді на хвилику затаїть крок, підніме голову й наставляє вуха проти вітру:

— Здалося, що десь здала собака загавкав... Але то тільки так здалося,— рушаймо, хлопці!

І знову твердо ставить у сніг занесену ногу.

Василь і Лазнюк не слухають його, стоять похмурі, злі.

— Може, хоч крихта є? — молить Василь.

Лазнюк здіймає з плечей порожнього „сидора“, вивертає, витрушує, а далі зо-зла кидає його в сніг і топче ногами. Вітер підхопив соковиту лайку й розтріпав об віти.

— Чи не ближче нам, Василю, до якономії Левандовського?... Ти лишаєшся, Бурмише?... Ну й дідько з тобою, іди— організуйся тут з чортами!..

Обірвалося те, чим прив'язані були до Бурмиша Василь і Лазнюк,— вони рішуче повернули на бік. Вже між деревами тільки майорять їхні кожушки та шапки з наушниками, а Бурмиш стоїть на місті й дивиться вслід. Неголене молоде обличчя глибше позначили риси твердої вдачі. В очах — докір.

О, ні! Так швидко він не одмовиться од свого наміру! Порох хоч і розвіяний, та він не втратив своєї сили...

Гармата розібрана, але нею можна знищити найлютішого ворога. Тільки зібрати!..

На маленьких гринджолятах ретельно покладено оберемок дровець, оббіловані зайці, ворочок сушених грибів. Кіргиз,— маленьке, миршаве коненя, з довгою гривою й пухнатим хвостом,— як ярмарковий глиняний коник, непорушно стоїть у оглоблях,— чекає. Дід кладе під соломі дерев'яну лопату, бере віжки й сідає на санки, підгорнувши під коліна поли кожуха. Покот, завзятим вершником, виривається наперед. За ним, налігши на хомута, бадьоро починає тюпачить з місця Кіргиз.

Двома вузенькими стежечками на снігу доганяють, біжать Оленчини очі, слідом за гринджолятами, впиваються в дідову спину, бояться випустити Кіргиза, Покота. А дерева біжать до діда з усіх боків— товпляться захилити його від Оленки. Дід в останнє обертається, махає рукою Оленці, щоб ішла в хижу. Оленка хоче крикнути вслід: „не пиду!“, але діда вже немає,— між деревами затанцювали густі кущі й заховали всіх...

Замість діда, біля порогу, лишилося снігове опудало.

— Ну який ото дід!.. Поїхав... Знов чекай їх!.. Нуда,— їм дарма... Хай Оленка скучає... Дарма... Дарма...

Вітер ворухнув опудаловими вусами, бородою, шапка зухвало полізла на потилицю, широкий рот з вугілля поширшав і звідти чути такі холодні слова:

— А вже ж що дарма!

— Брешеш, дурню!— Штовхнула в лице руками, вдарила ногою в бік. Переломилося опудало надвое, одпала голова й загрузла глибоко в сніг.

— Оце тобі!... Ось тобі!... Щоб не брехало!—Стоптала ногами до останку й побігла до порогу.

Гримнули двері, лунко клацнув засовень...

Сніговий завій грудьми налетів на зачинені двері... Спізнився!

На майдані, біля „Бакумовського Уездного по воинской повинности Присутствия“—порожнє. По снігу цілими зграями ходять байдуші гави й клюють якусь здобич. Ніхто їх не полоха,—чому й не поклювать біля такої поважної установи,—горобцям же на вивісці можна цілий день гики справляти!..

Порожнє й у великій приймальній кімнаті „Присутствия“. За великим столом сидять офіцери; нудить світом лікар, вистукуючи об стіл стетоскопом якісь літери з невідомого йому „Морзе“; дивляться один на одного, виймають годинники та все тиснуть плечима...

Невже безсилий наказ „ясновельможного пана гетьмана всея України Павла Скоропадського“? Хто сміє не коритись владній булаві? Хіба є такі, що не мають за честь послужити „верой правдою“ ясновельможному?

Грізно дивиться Павло Скоропадський з важких золочених рямців, аж нахилився вперед. Невже є такі?—ніби питає.

Хоче відповісти начальник Бакумівської варту Бутович, що—нема таких, нема непокірних! Але ж, де вони? Де новобранці? Де ті, що за „оселедця“ життя своє оддадуть?

Бутовичеві ніяково сидіти в порожній кімнаті під пильним суворим поглядом гетьмановим...

Треба швидче закінчувати „прийом“, бо вже зле роздимає вуса й офіцер з німецького окупаційного війська—лейтенант Гольц.

— Доннер веттер! Хіба це стосується до української пшениці,—сидіти тут?

Нервово схопився з місця.

— Прийом новобранців оголошую закінченим,—глухо промовив голова комісії. Всі встали з-за столу.

Кола Гольц одягся, до нього підійшов Бутович, взяв під руку й попрямував до виходу.

Час вже пізній... Може шановний пан Гольц бажає, разом з ним, поїхати на хутір, до маєтку Левандовського, скращити обід прекрасними винами? Може він бажає одпочити від міста, подихати морозом у степу, помірятись добрими кіньми з вітром? Хай не турбується пан Гольц,—карні загони зроблять те, чого вони не мали приємности сьогодні зробити!..

І Бутовичеві аж надто приємно,—Гольц охоче йде на його прохання і злегка вдячно вклоняється.

То дарма, що він тільки лейтенант, що він офіцер тільки продоволючої німецької частини! Дарма, що він схожий на покалічену тумбу, на якій ліплять афіші біля „присутствия“, але... він—німець! Бутовичеві його крива усмішка—за промінь сонячний...

Розкішні сани, запряжені четвернею гарячих коней, приймають у свої м'які обійми Бутовича й Гольца.

Нетерпляче гребуть пристяжки, руки кучерів врастають у віжки.

— Маєток Левандовського! — ледве ловить кучер трохи одхилившись назад і пускає коней. Гаряче переписують санки майдана. Ледве встигають за саннями два німецьких вершники на своїх важких конях...

„Чому так висвистує вітер у димарі?.. Хоч би справді не навіяв хурделиці, — дід рідко коли помиляється!.. Чому він тепер ніколи не бере мене до міста? Каже: „до міста наїхали чужі“. Ну й що з того? Раніш не казав так, а хіба були там свої — родичі, чи знайомі?.. У місті так весело — людей, людей!.. Правда, що там мало таких як дід, — все або дуже чорні, засмальцовані, або — білі, білі... Дід казав, що „у білих завжди неділя, а чорні ніяк не дочекаються“. Чудний дід, — чому ж вони не дочекаються?..“

Свистить вітер у димарі, силпе снігом у шибки. Ач, на печі вже зовсім забув снігом маленьке віконце... Та все віконницю рве...

— Ой! знов одірвав, — ну їй-богу! На печі так тепло, а ти злазь через нього, — ще шибки поб'є!..

Оленка схопилася з печі, вступила в валянці, накинула кожушину, обгорнулася шалею й вибігла на поріг. Вітер сипонув їй в обличчя жменю снігу й вона, нахиливши голову, побігла вздовж стіни до причілкового вікна. Нашвидку прив'язала віконницю, кинулася бігти назад до сіней.

— Ой!.. Хто-о-о-о це?

— Не лякайся, — це я!.. Насилу знайшов вас... Діда нема дома!

— А ви свідки знаєте?

— Я сліди бачив, а сліди ті — в ліс од хижі... Як тебе звати — може ти пустиш у хату перегрітись?

— Оленкою...

„Ну що його казати?.. Дід про це нічого не говорив“.

— Я не знаю...

Бурмиш силкувався бути найласкавішим, щоб не злякати дівчини. Він знесилів від довгого блукання, його тягло до хати, та він не хотів без дозволу йти. А Оленка ніяково дивилася на нього зляканими очима, — на них от-от з'являться сльози. Мне в руках кінці шалі, ввесь час зиркає на боки. І здається Бурмишеві, що махне вона зараз кінцями шалі й полетить від нього в ліс.

— Ну, коли ти мене боїшся, то я знову піду до лісу, — хай мене занесе снігом, хай я замерзну... А я в твого діда колись зайців у місті купував... Хороші такі зайці були, — ситі, як годовані поросята.

Оленка починає усміхатись, — „Зайці ситі, як поросята“.

— У мого діда купували?

— Атож. Дід казав, що він живе в лісі з тобою... То може підемо в хату, я розкажу тобі ще про діда,—я не лихий чоловік.

„А справді, він не лихий, він такий як і дід, тільки багато вищий і молодший“.

— Ну - у йдять...

— Та я не знаю, як у вас двері одчиняються. Іди, Оленко, покажеш куди йти.

Оленка несміливою ходою починає йти до дверей, з-під лоба зиркає на Бурмиша, а як поминула—швидко зникає в сінях.

Обережно-обережно причиняє Бурмиш за собою хатні двері, наче боїться, щоб не розвалити теплого дідового куточка...

„Він зовсім не страшний“. Оленка сидить на запічку, просто дивиться Бурмишеві в вічі й хоче слухає його,—він таке все цікаве розказує, запитує...

— А до вас сьогодні ніхто не приходив?

— Ні.

„А хто б же міг прийти до них? Чудний який“...

— Ти, Оленко, не бійся, коли хто небудь ще прийде. Тепер у лісі багато таких, як я.

— А чого вони ходять? На зайців полюють, чи шукають кого?

— Один одного шукають, та ніяк не зійдуться,—гірко всімхнувся Бурмиш.

Оленка не розуміє Бурмишевих слів і сміється щиро, по-дитячому.

Звернуло вже з півдня. Василь і Лазнюк підходили до узлісся. Вони не помилилися: ген-ген в степу розмаївся великим парком, міцно сів великим дворичем маєток пана Левандовського.

Звідти пахло їм підтримкою, порятунком від голодної смерті,—тільки б вистачило сили! До лісу з села йшли вони не грабувати — як бджіл з вулика з теплих хат вигнали їх гетьманські канчуки,—німецькі контрибуції примусили шукати правди в лісі.

— А все-таки ліс кращий за „Бакумовское по воинской повинности присутствие“ — жартує Лазнюк.

Нагадали про „присутствие“ й їм задається, що вже й надворі не так холодно, й сили в обох багато. Отак з пересердя ввесь Бакумів перевернули б удвох! А коли б ще добрих товаришів трохи,—ну тоді!...

— Шкода, Бурмиш покинув.

— Або ми його,—сміється Лазнюк.

— Він справді на млині в Бакумові робив?

— Та робив...

— Виходить і на млині гірше, як у лісі...

— Виходить...

— Тсс.-с.-с.-с... Глянь!...

— Нема чого дивитися,—такі ж братчики, як і ми з тобою.—

— Яким вітром, звідки?—кричать „братчики“ ще здаля.

— З Пухирівки, а ви?

— Ми з Улянівки...

Так і вас „мобілізули“?

— В обидві руки...

Розкотистий сміх з шости дужих грудей обнявся з вітром і затанцював у ліс.

Бурмиш легенько постукав у освітлене вікно...

Четверня коней ріже поле напрямку. В густому тумані кінські ноги й сани, курява позад саней, а в ній, одив'яними салдатиками, підстрибують на сидлах двоє вершників, хочуть вискочити, — ось-ось вже нагорі, — і знов шугають мало не з головою. Плямою атраменту темніють сідаки в саях, і тільки кучер, чітко окресленим окоренком, бовваніє над саями. Тлом неба, понад землею, швидко й рівно посувається уперед його шапка, а він простяг руки до коней, ніби благає у них ще шпаркішого ходу, бо в голові — чітке, незаперечливе, суворе, панське — „маєток Левандовського!.. Швидше“...

Шестеро провели очима й коней, і кучера, вершників до самого маєтку.

— Там наші коні, там наша краща зброя!..

— Раді постаратися біля таких гостей! — промовив Лазнюк, коли четверня дістала мордами панського парку...

Ніч-мати, порадь, розсуди!..

Зимовий день — як тяжко хворий у ліжку. Розплющить очі після важкого довгого сну, молочними очима гляне довкола, на хвилику навіть усміхнеться одним куточком рота й знову ві йому важчають, насуваються важкими заслонами на очі — ніч. Не навіть шастається життям зимовий день...

І поспішав дід з торгом у місті Бакумові, а довелося спізнитись. Кіргиз радий прислужитись дідові — тюпачить, хоче вирвати діда з вечірніх присмерків, а вони йому — назустріч, та все густішають, — з вітром. Покотові дарма присмерки, але... вітер, — він часом так безсоромно коле снігом просто в вічі, або лоскоче неприємно десь глибоко в усі. Тріпає вухами Покот, одвертається од вітру, перебігає на другий бік grindжолят.

Дід стурбовано вдивляється плюсклими очима то на сніжну низину, де плывуть легенькі білі димки, то на дерева, над якими стурбовано кружляє галич — віщує хугу...

Восьмий десяток літ минає дідові. Він добре пам'ятає прислів'я мудрих батьків про те, що „коли поїдеш навпростець — дома не

заночуєш", але... хіба він не знає цього короткого шляху так добре, як покрученої тяжкої стежки свого життя?

О, він добре знає не тільки шлях од Бакумова до хижі...

А до того — мало вже крови в дідових жилах, не гріє вона, хоч і найкращого кожуха зодягай. На кандзюбу перемерз дід за день, — швидше б до хижі, на піч, у тепле житечко.

І дід тягне за ліву вожжину. Кіргиз перестає тупачити й звертає на низину. Починають глибше грузнути в снігу його ноги, пологі видавлюють на снігу глибокі борозни.

— Тільки б до Деменкового хутірця, а там... Но,— боїшся! Кіргиз не боїться,— йому просто поважчало й тому він іде ступою. Покот зостався трохи позад саней, іде повисівши голову, ніби незадоволений з дідового рішення їхати навпростець.

А над полем вже висіявся солом'яним попелом вечір. Вітер звідкись гонить той попел цилими хмарами, та все на діда. Одвертається дід од вітру, кличе на сани Покота й знову припрошує Кіргиза словами, торкає батіжком:

— Но, трудівнику, но-о!

Слова губляться в дідовій бороді, але Кіргиз їх чує. Як би він умів говорити, він би, певно, зауважив дідові, що негарно перелити самому собі: словами милувати, а батіжком стьобати.

Та дід і сам чуває, що зле робить... Це, виходить, так, як йому було, колись давно, у пана, на Таврії. Косили пшеницю. За день тільки й одпочинку, що за їжею. Натягаєшся коси за день — очі рогом лізуть. Бувало іноді сядеш у-полудень одпочинути та й задримаєш, а доглядач угледить, та зразу ж тобі чоботом під боки. Прокинешся, а він, як собака, скалить зуби, сміється та й каже:

— Прокинься, трудівнику, божий! Спасибі тобі, трудівнику, що накосив багато!.. А оце тобі, щоб не спав, щоб не спав!

Та канчуком через потилицю. Сібірний...

— Таке й приверзлося... Но-о-о, соколику!

Дід струшує з рукава сніг, скидає рукавицю, протирає очі, хоче щось побачити крізь солом'яний попіл, тягне то за одну, то за другу вожжину, а... Деменківського хутірця так таки й немає. Дзвенить у діда в голові од вітру. На очі щохвилини напливають сльози. А густі, сніжні завії набігають збоку, плигають через Кіргиза. Тоді дід бачить тільки пухнатого Кіргизового хвоста збоку над оглоблею.

— І треба ж такої мороки! — забубонів дід і нетерпляче зайорзався на сани.

Покот скочив на ноги, заглянув дідові в обличчя, нюхнув бороду, злегка заскавучав і сів на хвоста... А забубонить дід — знов повертає до нього голову й починає скавучати.

Як сниться дідові тепла хижка, Оленка. Що то вона там?... Одна... Не знає дід куди іде, скільки часу водить його метелиця незнайомим полем... Кричати?... хто ж почує крім вітру? Злізати з саней? Ноги поміли, їх і випростати несила...

Нараз діда рвачко хитнуло назад, а потім враз кинуло вперед на оглоблі... Сани стали сторч. Покот посунувся слідом за дідом, плигнув через нього набік у сніг і жалісливо загавкав... В оглоблях заборсався Кіргиз і глибше тонує у сніг.

Спробував дід рятувати сани й коня, та швидко зрозумів, що нічого тут не вдіють задублі, старечі руки... Безсилий довго стояв біля саней, як біля свіжої могили похованої рідні, а далі навмання ступив кілька кроків глибоким снігом і знов зупинився... На ноги, як хто понавішував важкого каміння... Перехрестився і сів у сніг...

... Покот нюхнув дідову спину, вернувся до саней, ще раз одвідав уріслого в сніг діда,— загавкав, так, як іноді гавкав, вимолюючи шматок хліба, й побіг геть од страшного місця...

Насмішкувато, люто засвітив вітер над дідовою головою, свіжим вихором вертонував над саннями, перекинувся через дугу й полетів у поле навздогін Покотові...

... Терпкими сльозами плакала мати, прощаючись із сином, як ішов на війну. Та згодом цілюща надія вислушила материни сльози— „може таки повернеться, адже людські вертаються“... Лягали на спокій старі роки, пилот припадали, сили старої матері брали з собою, сушили очі, а син не повертався, бо десь загинув у незаних нечуваних горах,— а за що— не довідався, як і помирав. Навпростець ішла мати до могили, бо несла з собою важку нерозгадану загадку, тліла душею: „чи повернеться?“— „Краще б мені сказали, що його вже немає живого“,— стогнала старенька, як і помирала.

Чи то справді так було? А може дід навмисне вигадав таку казочку, коли запитувала в нього Оленка про свого батька, матір та бабусю?

— Тяжко, онуко, сподіватись. Краще вже одразу про болючу правду довідатись, голову собі розв'язати,— докінчував звичайно свою казочку дід і клав сиву бороду на груди.

Так допізна дід ніколи не їздив, а Оленка ніколи так не мліла душею. Як тяжко чекати,— чи теплим вітром прилетить радість, чи камнем чорним упаде лиха несподіванка,— довідалась Оленка вперше. Зашелестить десь під полом миша у сухому kwasолінні, дьоригне з надвору дверима чи віконицею вітер, і кидається з місця Оленка. Очі стають широкими, затремтить уся, і вже не слухає, що говорить Бурмиш, біжить до вікна, припадає лицем до шибки, вдивляється в ніч, одірватись не хоче. А коли повернеться од вікна, тільки зідхне важко й сідає на лаву обережно-обережно, ніби на чуже місце. Весь вечір і не роздягалася.

І знов пригадалася дідова казочка.

Здається Оленці, що вона— ота старенька мати, про свого сина звістки— правди чекає.

Блимає на карнизі каганець, ворушить темні плями на Оленчиному обличчі. Вона довго сидить мовчки, дивиться на живого

вогника у каганці, губи ніби не доказали якогось слова, у очах — складне, велике запитання:

— А навіщо війна? — саму себе запитала Оленка, не зводячи очей з каганця.

Від несподіванки Бурмиш не може прибрати зрозумілих для Оленки слів. А хочеться одразу розказати їй все, і про старі війни, і про майбутні, і ось про цю, що зараз кров'ю точиться. Розказує, збивається, а Оленка ловить ці слова, як ліс на світанку перші промінні світла.

Розірвись біля самісенької хижі найбільший гарматний набій, про який щойно говорив Бурмиш, Оленка не кинулась би так з міста як ось кинулася, зачувши жалібне гавкання Покота десь близько в лісі.

— Дід? — крикнула з радости не своїм голосом і кинулася з хижі.

Бурмиш нашвидку одягся і теж пішов слідом за Оленкою. Вона стояла на снігу, далі од порогу й нетерпляче повертала голову на боки, прислухалася.

Покот, — він такий ніколи не був, — жалібно гавкав на ліс, бігав до ближчих дерев, знов вертався, хапав Оленку за поли, тягнув до лісу, снував навколо Оленки.

— Покоте, де ж наш дід? — мало не крізь сльози запитала. Покот, піднявши голову в гору, ще жалібніше заскиглив і рвонувся до лісу. Оленка, спіткнувшись на першому кроці, пішла швидко слідом. Бурмиш переклав наган у кишеню шинелі й за хвилину йшов уже лісом, поруч з Оленкою.

Угорі, на морі гнучких вершин густого лісу грудьми налягав осатанілий вітер і під його свист низом між деревами лютіше танцювали сніжні завої...

— Ну, хлопці!.. — Зітхає раптом Лазнюк і щільно натягає на вуха шапку.

„Хлопці“ розуміють без пояснень, бо знають, що десь під рідною кривлею, певно, вже давно проспівали перші півні...

Живе півколо шости поволі одірвалося од огнища й рушило коротким ланцюжком назустріч вітрові з лісу. Полум'я нижче нахилється до притоптаного чобітьми снігу, хмарками зриваються іскри, щоб летіти разом з блискучими сніжинками й гаснуть...

Пан Левандовський добре пришанував своїх гостей. Од Бутовича й до кучера всі вже давно сплять, через край набравшись тої шани. Пан любить, коли до нього заїздить хтось військовий: спокійніше тоді спиться, не турбує полохлива пані, можна навіть виконниць не зачиняти, не морочитись зі складними засовнями біля дверей та прогоничами. Та ще й німецькі вояки в господі! Ну, це — не наші, ці дадуть ради хоч кому! Пан обережно повертається в ліжку, щоб була не заскрипіло й швидко засинає...

У стайні коні кинули жувати смачну отаву й понастановляли вуха. І тільки коли надворі вздовж стіни перестав рипіти сніг, знову нахилились над жолобами...

...Передній махає рукою і всі по черзі обережно перелазять осівший в сніг тин. Недарма Лазніюк ще пастухом їв у пана кандьор, — тепер він нишпорить скрізь, як у себе вдома.

Від ланцюжка одривається ланка за ланкою і никне за будинком...

Вдарив з сіней перший постріл, та було вже пізно, — двері затріщали і в одчинену половинку бурею вскочило шестеро...

Не сподівався пан, що доведеться серед ночі шанувати інших гостей. Уперше працюють біля страви тремтячі руки поважної пані, — нічого не вдієш, хочуть довідатись гості, чи вміє пані слугувати, як слугують її куховарки...

Муляють Гольцеві і його тілохранителям конопляні аксельбанти, понакручувані на руках, ногах. І дивно стає пов'язаним, — чому вони досі живі? Адже ж це бандити!.. Тільки чому це так, що бандити спокійно п'ють чай (чому не горілку?), гріють руки біля самувара, їдять страву (а не стріляють?), не розбивають усього в хаті, не плюють в обличчя переможеним, не лаються, а все говорять про коней, про зброю?.. Виходить є ще й такі бандити... Дивно!..

Ледве йшла Оленка поруч з Бурмишем. Вже давно вишли з лісу й грузилися глибоким польовим снігом, а Покот не зупинявся. Не раз радив Бурмиш Оленці повернутись назад, не довірятись Покотіві, та Оленка не слухала його й не оглядаючись поспішала вперед. Де вона знайде діда, чи живого, чи мертвого, про це не думала.

А хуга не шкодувала снігу. Над невеличким проваллячком, куди провалився з саними Кіргиз, видно тільки трохи дуги та задок гринджолят. Десь, зовсім близько, настирливо загавкав Покот. Оленка й Бурмиш рвонулися вперед і стали біля Покота як раз в той момент, коли він, розгрібши невеликий горбок снігу, зубами витяг звідти дідову шапку. Вітер ворухнув рідким дідовим чубом і сипонув на голову снігу.

Довге напружене чекання діда в хижі, тяжка дорога, що одібрала в Оленки мало не до краплиночки її вбогі сили, страшна несподіванка, зробили Оленку нездатною ні до праці, ні до сліз. Здавалося їй, що провалилася вона глибоко в сніг слідом за дідом і тепер стоїть біля нього порожня, виснажена, обікрадена до нитки...

За хвилину дід лежав зверху на снігу й уперше глухо застогнав. Тепер тільки Оленка стямилася, як божевільна кинулася дідові на груди й вітер підхопив вирваний з самої душі Оленчин розпачливий крик і одразу втопив його в сніговій куряві.

Кіргиз, як недолежане курча в шкаралющі, спокійно лежав у снігу, і тільки коли Бурмиш, діставши в саях лопату, розгріб сніг навколо й розпріг — враз схопився й вискочив з проваллячка...

Неспокійно спав Демиденко: дворище само собі серед поля,— мало хто може зазіхнути на його добрих коней, а може хто й про гроші Демиденкові довідався... Ох, часи, часи!.. Втретє за ніч вставав одягнений Демиденко з ліжка й викручував гнота у висячій лампі.

...Крізь пургу вовчими очима заблищали десь далеко вогники. Невже, хтось живе близько? На хвилину коло снігових завоїв розірвалося, вогники наблизились. Немає сумніву—хутір! Бурмиш умощує на санях діда, садовить Оленку, дає їй віжки, а сам, обережно йдучи попереду Кіргиза, прямує просто до вогників.

„Негайно треба завести діда до міста, в лікарню,— інакше помре старий. Щоб там не було, треба умовити господаря взяти на себе цю справу, їхати самому до міста... А що як на гетьманську вірховку заїдеш?.. Ні, треба якось інакше“...

Кудлатий Демиденків пес зіп'явся на тин і аж розривався од злости, коли до дворища підїхали чужі люди. Бурмиш легенько постукав у освітлене вікно. В ту ж мить світло в хаті загасло. Демиденко вхопив дробовика став біля вікна. Довго не озивався на Бурмишеві благання,— аж покіль зачув, проинятий слїзьми, майже дитячий, голос,— тоді одповів:

— Хто його зна, хто ви такі!.. Багато тепер вештається всякого люду!.. Не пущу, хоч ви там що!.. Приїхали до мене,— доїдете й до міста!..

І далі говорив, та Бурмиш не дослухався,— однаково не пушать проклятуші. Руки тремтіли висадити куркуляці вікно. Затамовуючи злість Бурмиш запитав:

... до дворища підїхали чужі люди...

— А куди ж їхати?

— Отак прямо, й прямо, й прямо,— аж до шляху!..

Вилаявся про себе Бурмиш і помалу пішов до саней. А Оленка стояла біля вікна,— не хотіла вірити, що доведеться їхати од хати.

То це не пускають до хати її діда — хворого, старенького?!

— Пустіть!

Відповіді не було. Тільки ще лютіше загавкав кудлатий пес.

— Кинь їх, Оленко! Сідай! Швидше мертвий заговорить, ніж багатий зарадить!..

І повернув Кіргиза в поле.

Як плгнув у висажене вікно, як потім парком вибіг напіводягнений у поле — не пам'ятав. Стямився трохи тільки тоді, коли навколо, крім живих заметів і летючого снігу, нічого не було.

А навкруги з опаскою почав вишкірятись мертвою блідою усмішкою заюшений, хворий зимовий світанок.

Де? Куди?..

Болить все тіло, наче важкою грудою придавлене довго було. Вітер холодом різьє лоба, на скроні рвачко тисне кров, далеким дзвоном оддається в голові... Став... Ненароком глянув собі на плече.

Недоречи!..

Похапцем зірвав погони й озираючись, як крадене, затоптав у сніг. Хуга загрозою свиснула повз саме вухо. Рушив.

Швидко доходила ніч. Разом зі снігом сіялися ясні скалки дня. Ов-он далеко десь кучерявою плямою бовваніє самотня деревина. Ов-он..

Несподівано для самого себе закричав до смішного не своїм голосом:

— Люди добрі — і!

Ха-ха-ха!.. „добрі“... А може як раз ці люди...

Та одначе що є сили кричав:

— Стійте!.. Заждіть!.. — І кликав їх до себе рукою. А сам пом'яттий втомою, обмерзлий, хилитався їм назустріч...

...Суворо мружив Бурмиш брови, голова невдоволено хилилася на груди, а очі з під лоба ще раз підозріло вп'ялися в сліди від погон на плечах невідомого.

— Хто ти такий? Звідки?

— Заблудився я... До міста йду.

Ще суворіше мружить брови Бурмиш.

Застогнав на саях дід, прошелестів сухими губами:

— Візьміть!..

Бурмиш не слухає діда, не прогонить од невідомого в'дливого. Покота й так, ніби у самого себе, знов починає запитувати:

— А чому ж...

Оленці стало несила далі мовчати.

Природня жалісливість на цей раз швидко перемогла в ній і недавно гірку образу, що її зазнала вона вперше під Демиденковими вікнами. Не вміла вона знайти щось злого в промерзлій, так само як і вона, людині.

„Дивно, Бурмиш, такий чулий до її горя, не хоче взяти на сани, врятувати, ось цього бідолаху. Це ж не з тих, що про них з такою ненавістю розповідав їй Бурмиш у хижі. Це нещасна, замучена хугою людина“!

Схопилася з саней, прогнала геть Покота й повернулася з благанням до Бурмиша, перепинила на півслові його підозріле допитування...

Доки їхали полем, обое,— Оленка й Бурмиш, ішли біля саней, а на саях, поруч із затушкованим дідом, сидів мовчки й ніби куняв врятований чужак...

За годину Бурмиш зобачив перші ознаки міста Бакумова... Через плече глянув на невідомого. Той пожвавішав і вже не куняв, а все пильніше, нетерпляче поглядав уперед. Коли вже зовсім під'їздили до міста, Бурмиш не втерпів і знов запитав:

— Хто ж ти такий?

Зла тінь ледве помітно чиркнула очі невідомого, здригнула одна брова, білі зуби проціділи уперте, трохи насмішувате:

— А ти хто?

Зціпив зуби Бурмиш і припинив балачку. Пізно вже тепер! Трохи з докором глянув на Оленку, але зустрівшись з великими, ясними, теплими, по дитячому розплющеними, як у ранкового сонця очима, знов повернувся до коня. Якось непевно засіртав віжки. Переїхали переїзд. З невеликої горки затюпачив веселіше Кіргиз і повернув у міську вулицю.

Серед вулиці невідомий на велике диво Оленці, не промовивши слова, раптом схопився з саней і побіг до тротуару.

А ще більшим дивом здалася б Оленці поведінка невідомого, коли б вона чула його сердитий голос у телефона:

— Варта? Швидше мені коней, шубу!.. Бутович!.. Да!.. Я! Начальник варті!.. Негайно пошліть карний загін до маєтку Левадовського!..

На розі двох вулиць — помережана трьома романівськими кольорами будка. Дримає в ній червононосий пикатий неборака, загорнувшись у кожуха (з дядьківських плечей). Снить приемні сні з п'яного буття гетьманських „орлів“. Рушниця заховалася в широкіх полах, перехрестили її ведмежі руки, тільки багнет стирчить над кудлатою головою... Хто ж насмілився перепинити щастя, одірвати келеха од рота? Що за сторонні звуки лірниковою струною зарипіли у самісіньке вухо? Хіба не однаково?! Спросоння закричав:

— Стой, хто їдьоть?

„Тікати“ — полоснула думка, а руки мимоволі тягнуть до себе віжки. Кіргиз став. З будки потягаючись вийшов вартовий, кинув неохайно на плече рушницю і попростував до дідових саней.

... з криком благання кидається до Бутовича...

В цей час з-за рогу вулиці вирвалися легенькі розкішні санки, запряжені паровицею вистояних коней, шулікою обігнули помержану будку і — вздовж вулиці, — тільки смуга лягла...

— Ваші документи?

Шарить Бурмиш у порожніх кишенях, хоч знає напевне, що ніяких документів немає там. В обличчя б'є кров, тремтять від злости руки, та очі весь час слідкують за Оленкою, вухо мимоволі ловить дідове стогнання і Бурмиш не кидає шукати „документів"... Знайшов... влучну хвилину й посунув „Нагана" в солому на санях.

— Поспішали з дому — не взяли документів...

Вартовик вірить тільки своїм рукам... Дотики ведмежих рук колять електричними іскрами Бурмиша, але він терпить, не заперече.

Оленка, як громом вражена. Не знає що їй діяти. Завіщо затримують? Хто? Невже він не бачить, що її дід хворий? Що хоче взяти він у такого хорошого дядька, як оцей, що допомагає їй рятувати діда? А! Це певно з тих, що од них всі до лісу тікають!... Так ми діда до лікарні веземо!

Оленчине обличчя, побілене безсонною ніччю, стиснуте страхом і болем за діда, вужчає, витягується, на широко розплющені очі напливають сльози. Ось-ось вона закричить голосно, на весь світ кинеться її дитячий протест і від того крику все жахливе зникне, вона сама прокинеться, як після важкого сну, й побачить себе знов у хижі з дідом. Що це таке — вона й крикнути не може?..

В розкішних саях заворушилася лисяча шуба. З коміра виглянуло холодне, як мур, обличчя, кривляється губи,—кидають щось кучерові. Розігріті коні враз мало не сідають на задні ноги й танцюють на місці.

— Ваш бродь, тут затримано трьох бездокументних,—видать дезертири, прикажете препроводить?

Ведмежа рука трюхкутником припала до голови, червононосе пикате обличчя лопається од натуги, щоб не схибити перед начальством,—увесь подався вперед і скам'янів у чеканні.

Заніміло холодне, як мур, обличчя і в двох льодинках під рівними бровами, в перекошеному розрізі стиснутих губ Бурмиш прочитав саркастичну відповідь:

— Тепер довідався, хто я такий?

„Це ж той, що ми його взяли в степу! Він такий великий пан,—він пустить нас до лікарні... Чому він так зле дивиться? Дарма, хай дивиться, але він зможе нас визволити!“.. Оленка не чує під собою ніг. Схоплюється з саней і з криком благання кидається до Бутовича.

Льодяне обличчя одвертається, пірнає в теплого коміра... Дружно вхопили коні легенькі санки й помчали за ріг.

„Може не почув, не впізнав,—він пустить“.

І Оленка що є сили з плачем біжить за меткими саннями. А сани птицею летять од неї,—ген-ген вони вже з галку завбільшки затанцювали од неї й розплилися...

Захиталася вулиця, дерева. Оленка хапається за щоглу, але враз зсувається вниз і застигає невеличким клубочком на снігу.

— Ежेलі начальство молчало, виходить оно согласно!—вирішив червононосий.

Співучими кульками сипонулося врозтіч сюрчання. За хвилину біля саней з'явилися нові багнети...

Оточені вартовиками сани переїхали майдан і зникли в заулкові. Слідом оддалік, як за мерцем на кладовище, помалу йшов Покот, а коли дід годосно стогнав,—Покот поривався вперед, скавучав і гавкав. Вартовики підсвистували йому, гототіли й іржали.

Проїхавши заулок, завернули ще в одну вулицю й нарешті привернули до високих дощатих воріт, втиснутих у такого ж паркана з гострыками цвяхів у верхній дошці.

Ліворуч паркан швидко обривався, перетятий причілком півтороповерхового будинку:

„Управління Державної гетьманської варті“

Кололо цвяхами в вічі з вивіски над верхніми вікнами,—а грати на нижніх вікнах ніяк не перечили красномовній вивісці.

Пашею роззявилися високі ворота, ковтули нових гостей, і знов підперезалися з середини важким засовнем.

На вулиці нікого не залишилося крім вартового, що ходив помалу по-під парканом, аж ген праворуч.

До воріт боязко підбіг Покот і зіп'явся на них передніми лапами. В ту ж хвилину вдарив постріл.

В квартиру з будинку просунулася чиясь голова:

— Тікав хто?

— Утік...— зареготавсь з-під паркану вартовий, скидаючи на плече рушницю, й махнув рукою вздовж вулиці, куди прожогом кинувся переляканий пострілом Покот.

...Якась жінка обережно тримала Оленку під руки, обтрушувала на ній сніг, про щось говорила...

Швидко отямилася Оленка. Думка про діда ножем полоснула, захилила собою все. Одвела руки незнайомої, глянула вздовж вулиці — в один бік, в другий і побігла дорогою, до стояла помережана будка.

...Притоптаний сніг. Віхті соломи на снігу. Знайомі сліди кудись на бік...

В будці сидів пикатий неборака з рушницею. Нічого не спитала у нього Оленка, тільки мовчки довго дивилася йому просто в вічі.

— Провалівай, скудова прийшла, а то...

Слова чужі, злі: льохом дихнуло на Оленку з будки. Одступила крок назад, і пішла через майдан.

Куди?.. Обличчя болісно скривилося, заплигала нижня губа, як у дитини, що ось-ось заплаче. Та Оленка на цей раз не заплакала, не було сліз. Безмежне горе висмоктало їх до краю. Пішла наважання вулицями, заулками, скрізь зазирати в чужі двори.

Карний загін спізнився. Ті сани, що ними їхав Бутович з Гольцем у гості, запряжені четвернею, з двома вершниками позаду, ще на зорі зникли з маєтку Левандовського...

Втікачі в дорозі пісню склали, в дорозі й заспівали, — дружно всі шестеро, як один голос:

Ох і яблочко

Да збоку красное,—

Скоро гетьмана не стане —

Дело ясноє...

Тай зникли в лісі. А вітер ретельно сліди позамітав.

Коли Гольцеві розв'язали руки, він став схожий на собаку, з якої зняли намордника. Всю дорогу лютував, розпикав своїх тілохрани- нителів, ремствував на карний загін. Двічі зупинявся біля дорого- вказів на села, занотовував назви і наказував перетинати проти тих сел телефонні дроти...

Заспокоївся тільки по обіді, вже в управлінні державної геть- манської варті: Бутович пообіцяв (а в таких випадках він завжди додержував слова) негайно ж послати на села карні загони й справити

контрибуцію пшеницею „за пошкодження селянством телефонних дротів“ і за одне виловити трохи дезертирів...

Бутович тисне на дзвоника, дає розпорядження спритним виконавцям, а Гольц вже зовсім спокійний дивиться у вікно на широке дворище й палить смачну сигарету...

І те, що він побачив, зацікавило й схвилювало його однаково, як би він вгледів у дворі другого Гольца,— тільки молодого,— серед білявих німкенів.

...В глухому кутку дворища чийсь руки зривають дошку з нижнього цвяха в сторчовому паркані, одхиляють її на бік. Білява дівчина, з великими очима, пролазить крізь паркан у двір, озирається й раптом біжить до повітки, он туди, де біля санчат стоїть прив'язане невеличке миршаве коненя з великим пухнатим хвостом і довгою гривкою. Підбігла до коненяти, обхопила його рученятами за шию й почала без ліку цілувати в голову.

Не витерпів Гольц і покликав до вікна Бутовича...

...Оленка ще раз поцілувала Кіргиза й захапалася одв'язувати його од саней. Одв'язала... Тягне до діри в паркані... (Наївне дівча!) А даром вже біжить до Оленки вартовик. Змагається Оленка з вартовиком до останніх сил, не пускає з рук Кіргиза, молить, кусає вартовикові рукавиці.

...Гольц вже не бачить ні вартовика, ні Кіргиза. Уява його скинула з Оленки убоге селянське вбрання, зодягла її, як справжню німкеню.

„Яка пластичність в руках! Які прекрасні великі очі! Не руш її своїми руками, проклятий ведмедю“!

Коли вартовик зрештою поволік Оленку до будинку, Гольц повернув голову до Бутовича.

— Не треба благувати! Я розумію! Ну прошу, прошу!..

Дві руки вдячно тиснуть одна одну...

Невелика камера повна заарештованих. Надворі вже починає вечоріти. Єдине віконце,— майже зовсім забите снігом,— перехрещеним ґратами більмом ледве манячить під самою стелею. Камера здається натиснутою густим смердючим туманом.

Всі збилися в куток, голови як вітром нахилені вниз. Бурмиш стоїть навколяшки й довго тримає в своїй руці холодну дідову руку, далі обережно кладе її на солому вздовж мертвого тіла й помалу зводить на ноги. Сухою соломою шарудять прокльони з німих досі вуст... Всі розступаються. Висока Бурмишева тінь іде до дверей, важкий кулак садить у низькі двері.

Не хотять слухати.

Густішає смердючий туман...

В камері знову тихо. І тільки десь під стіною не вгаває Бурмишеве шелотіння,— здається хтось притиснув ржавого ножа до меткого точила.

— Не бойся, дура,— говорять тебе — деда увидишь!

Оленка з недовір'ям дивиться в вічі тому, що піймав її біля Кіргиза й нерішуче переступає порога у панський будинок, деє на околиці міста.

В кімнаті повно світла. Тепло вабить стомлене промерзле тіло до солодкого відпочинку.

— Де ж дід?

Оленчині очі ковзаються на блискучому склі, в'язнуть у м'яких килимах, мружаться од світла. Вона не розуміє улесливої старої пані, але лагідні слова швидко беруть в свої обійми й Оленка починає роздягатись... Роздяглася... Сіла...

Чомусь спало на думку ранне дитинство. Увечорі довго не хотіла спати—усе про щось діда розпитувала. Дід лагідно бубонів, укривав її щільніше своїм кожушком, схилив поплутану бороду над самим вухом і таємниче шепотів:

— Спи, дитино! Завтра я поїду до міста, куплю тобі гостинців!

І тоді з дідової бороди сіялися на очі такі м'ягкі, теплі пушинки сну... Звідусіль летіли невідомі обіцяні гостинці й разом з лісними зірками й метеликами пускалися в танок, а дід взявши її, малу Оленку, за руку й собі намагався танцювати, смішно так тупотів ногами й тріпав довгою бородою...

„Дура, говорять тебе, деда увидишь“,— пригадала, здригнула й схопилася з місця.

Розчинилися бокові двері. Знайоме біле, льодяне обличчя всміхається і високі ноги по м'якій підлозі без шуму ступають до Оленки.

„Цей справді може показати діда. Він великий пан, якби тільки він почув, не втік, як ранком на вулиці“.

— Де мій дід?— Намагається крикнути Оленка й тільки, як божівільна, дивиться на білу льодяшку.

Біла, як і обличчя, рука бере її за лікоть і Оленка поруч з високими ногами нечутно ступає до бокових дверей.

„Певно, там, за дверима сидить дід“.

Швидко ступила через поріг. За спиною злегка стукнули двері. Очима обшукала всю кімнату. Хто це? Що? Замість діда до неї підходить присадкувата постать з великим ротом, блискучими очима й страшними вусами, поставленими сторч під самісінькі очі. Чує Оленка біля себе знайомий голос, той самий, що на світанку в хугу до неї промовляв. Тільки чужі й незрозумілі тепер його слова:

— Пану Гольцеві— жаданий скромний подарунок.

І пішов несподівано геть в інші двері. Звідти чути було тільки настирливе дзеленчання.

А рижі вуса мало не торкаються Оленчиного носа, на плечі лягають короткі руки.

Сахнулася Оленка назад. Та короткі руки цупко тримали її за плечі. Затанцювало все в очах. Зникли, як пара на морозі, мрії про діда. Оленка з жахом глянула в блискучі очі, несподівано для самої

себе, штовхнула обома руками в хижі обличчя. Цупкі руки враз пустили Оленчині плечі й вона впала на блискучу шкіряну канапу. Як од гарячої сковороди одірвала од піддоги ноги й з піднятими руками, загнаною білкою, забилася в м'який куток канапи.

Дзеленчання в сусідній кімнаті стихло. Нараз в дверях з'явилося чомусь зашаріле льодяне обличчя і закричало не своїм голосом: — Варту підпалили! Втеча!..

Далі чула Оленка, як десь глухо бухкали двері... Потім у будинкові враз стало тихо й порожньо, як у пустці.

Злізла з канапи. Крадькома увійшла туди, де роздягалася, похалцем збрала в руки свою одіж і кинулася тікати в перші незамкнені двері. Не зчулася, як перебігла великий парк, пролізла крізь колючий дріт і стала на вулиці.

...З камери, де сидів Бурмиш, огонь швидко передався до інших камер, і коли до управління варту прибігли верхи Бутович і Гольц, на східній стіні займалося вікно другого поверху. Загрожувала небезпека стайням. Двором бігали повипускані коні, металися, як попечені, вартовики. Прокинулася нервова стрілянина.

Під повіткою на припоні рвався наляканий пострілами Кіргиз, прав вухами, гріб копитами.

В одчинені ворота з вулиці в'їхала з галасом пожежна. Кіргиз, як під жалючими батогами заметався на місці, перервав повід і нахиливши голову, вихором вилетів з двору...

Ранком, як ще інші п'ятеро спали, Лазнюк розіклав на припідку вогнище, грівся, шкварив сало й годував хлібом єдиного господаря хижі — Покота. Покот радий був, що його не забувають, і поволі скорився сильній інтервенції.

Лазнюк лагодився вже снідати, як раптом почув з надвору кінське іржання. Кинувся до вікна, продмухав на шибці чисту кружалку й припав до неї оком.

Між поприв'язуваними біля хижі кіньми плуталось невелике коненя з обірваним поводом, кусало коней, а потім повернувшись задом, почало бити копитами крайнього, мов найлютішого ворога.

Лазнюк одірвався од шибки й крикнув до полика:

— Хлопці, ділігат прийшов, мабуть од гетьмана, — не мириться з нашими!

До шибки припало ще кілька очей.

Почали швидко одягатись. Лазнюк пішов з хижі й поманив за собою Покота. На дворі Покот одразу ж кинувся до Кіргиза, нюхнув нахилену до нього голову й заплигав, загавкав довкола, а Кіргиз „привітавшись“ з Покотом знов пішов до коней.

— Дивись - ти, родичі! Звідкіля ти таке погане?

Лазнюк ліймав Кіргиза й завів до порожнього невеличкого хлівця.

Кинув в ясла оберемок сіна.

— Гостюй, дідько з тобою!..

А Бурмиш ніяк не міг потрапити до хижі. Давно вже він плував лісом верхи на коні. Придивлявся, слухав, — все дарма! Од швидкої довгої їзди й добрий „гетьманський“ кінь весь змокрів, боки йому ходили ходуном. Почував себе стомленим і Бурмиш.

— Стий, спочинемо трохи!..

Зупинив коня, хотів злазити, та так і застиг на піврухові. Близько-близько, наче перед самим носом, загавкав собака...

В хижі заметушилися. Похапали зброю і кинулися на двір...

Дарма сполошилися: з-за дерев виїздив веселий Бурмиш і ще здаля вітався до Василя й Лазнюка...

Того ж дня до хижі прибилося ще троє втікачів з Бакумова й двоє парубків з ближнього села. Вони розказували, що на селі зараз нема життя. Шодня приїдять гетьманські карні загони, деруть контрибуцію, то „за пошкодження селянством дротів“, то „за укривательство дезертирів“, беруть заложників, нещадно шомполують і старого й малого. Молодь кидає рідні дворища й дає тяги до лісу, або переховується по льохах.

— З нашого села втікло вже чоловіка з двадцять...

— З нашого теж не менше!

— Та й у нас хватає!

— З ближніх сел прийдуть всі сюди, — більше хатів тут нема. Хіба хто не знає!

— От якби якось зібратись, та...

Слухає Бурмиш і радіє сам собі: рілля достигла, кидай тільки швидше зерно й жнива будуть добрі...

Увечері, при каганці, вперше радилися.

За столом на лавках, на поликові, щільно тулилися один до одного сірі люди, палили цигарки й слухали, а з покутя, як з-під землі, рвався на високих нотах захриплий Бурмишів голос:

— Товариші! Чекати? Чого чекати? Зараз добре на селі, добре й у місті, — я сам скоштував! Доки буде ціла голова, звір кітьми дратиме з нас останню шкуру. Німцям треба хліба, гетьманові треба війська, а на чию то все голову, на чий спину? Знаємо всі, не треба вже нам роз'яснювати! У місті? Ви думаете сплять там? Ні! Запілля не спить і воно радітиме завтра, коли довідається, що тут, серед лісу, в'яжеться добрий подарунок гетьманцям. Запілля не забариться вирушити, аби тільки ми були готові. А хіба ми не готові? Хіба мало перетерпіли?

І за столом, і на лавках, і на поликові — заворушилися сірі люди, роздратованими шершнями загули:

— Хто ж каже, що не готові?

— Досить того, що терпіли!

— Мало? Добре, мало!

— А коли ми готові, так навіщо ж гаяти час, на світанку пошлемо звістку до міста, а другої ночі...

Бурмиш не доказав. З-під печі вибіг Покот, настановив вуха й злегка гавкнув.

— На дворі є хто?

— Є.

У сінях почулось тупотіння, швидко одчинилися двері в хижу...

На порозі стояла замучена вкрай Оленка й очима великими шукала когось по хижі. Повз неї в хижу увійшло кілька селянських ларубків і почали струшувати з шапок і кожухів сніг.

— А вона таки справді знає дорогу.

— Виходить допомогли ми їй, а вона нам.

— Їй було не страшно, а нам тепер не буде холодно.

— О, і Василь тут!.. Диви!.. Здоров!

— Ну й поблудили ж!..

Бурмиш швидко виліз з-за столу. Оленка, як його забачила, так і кинулася назустріч.

— І дід з вами, правда?

Бурмишеві ніяково брехати. Він мнеться, не знає, що відповісти. Він їй скаже все, тільки не тепер, не зараз.

— Покиль що, Оленко, роздягайся та лізь на піч,— одпочинеш, зігрієшся.

Як людина, що їй вже нема чого губити, Оленка пішла до полу, поволі, поволі роздяглася і хотіла лізти на піч. Та сили на цей раз зрадили її, вона захиталася і зів'ялою стеблиною схилилася на полки. Кілька рук обережно підхопили її й знесли вже заснулу на піч...

Ще довго блимав на карнизі каганець, довго гомоніли. А як лаштувалися вже до сну, Бурмиш тихо розповів усім, що знав про Оленку та про її діда.

Ранком дізналася Оленка про правду. Дивно,— вона навіть не заплакала, тільки дуже, дуже намружила брови, довго дивилася собі на руки, а потім різко повернулася і пішла з хижі.

За нею стежили,—і коли вона верхи на Кіргизові виїздила з хлівця, її перепинив Бурмиш.

— Куди це ти, Оленко?

— А до міста...

І хотіла їхати геть. Ледве умовили. І тільки повернувшись до хижі залилася тужними сльозами й проплакала мало не весь день. Коли до хижі заходили нові незнайомі люди—переставала плакати, дослухалася до їхніх розмов. Надвечір вона вже не плакала, але й не озивалася ні до кого,—мовчки полізла на піч і сіла під коменом.

Як стемніло, в хижі знов заблимав каганець, знов почалися гарячі розмови про зброю, про місто. Чула Оленка, що цю ніч всі вони пойдуть туди, будуть битись з такими, як той, що з білим обличчям,—і тоді всім буде краще.

А її залишать саму? А чому саме вона мусить лишатись? Вона теж уміє стріляти з дідової рушниць,— ого, ще й як! Колись з дідом і на полювання ходили до озера...

За згадкою згадка і все навколо діда. Оленка досадливо витирає рукавом сльози. Вони їй ніби заважають слухати.

О! То це вони вже йдуть? Виглянула з-за комена: всі одягаються, натягають на вуха шапки, оглядають рушниць, клацають затворами. Де-хто забачив її, усміхається, весело гукає:

— Прощай, хазяюшка!

Що їм казати? Засоромилася.

— Прощайте! — І заховалася.

Гомін з хижі полився в сні. Стукнули двері й стало тихо-тихо. Схопилася з печі, думала нема нікого.

— Ой! Ви ще не пішли?

Бурмиш простягає їй руку.

„Рука шкарубка, як і в діда“...

— Я хотів тобі сказати, Оленко — спи спокійно, нічого не бійся, на ранок я приїду по тебе.

Потиснув руку Оленці, погладив Покота й пішов до дверей.

„Які вони всі веселі, гарні“.

Місто почало помирати з околиць і опівночі вже схоже було на вимерзле селище. Тільки по найбільших вулицях гоїдалися безсонні лихтарі та де-не-де зорили великими вікнами будинки.

Вітер старанно шарив і на майданах, і по найменших заулках, висвистував, як умів, а слухали його тільки вартові, що не могли, чи не встигли ще задрімати...

Тоді саме, на околиці міста в хатині робітника й не думали спати. Світло загашене й розчервоніла чавунна пічка серед хати ледве позначає десяток зосереджених облич.

Ось до дверець пічки наблизилося неголене обличчя літнього робітника, заїскрила, заблищала цигарка й разом з димом по хаті розійшлися рівні, як цокіт шестірні, слова:

— Сьогодні вночі постанову комітету буде виконано! Повстання охопило всю губернію!.. Бурмиш з повстанцями швидко буде на околицях міста! Заводські й млинові робітники чекають тільки гасла!..

... З нижчих дверець грубки, на підлогу посипалося кілька ясних вугликів і зажевріло...

Каганець досмоктував з черепка останній лій і чадів. Давно загас вогонь у печі. Поклавши на лапи морду спав біля печі Покот. Під полом безугавно шаруділи й пищали миші, а на дворі дьоригала й скигдила боязко віконниця.

Сидячи під коменом задримала одягнена Оленка, схилившись на якогось клунка. Глибоко, важко дихають груди, розняті губи пересохли, як од невимовної спраги...

... З туману окреслюється миле дідове обличчя, добре й веселе. Він манить її пальцем, дістає з-за пазухи дороге намисто й чипляє їй на шию. Зраділа, взялася в боки й пустилася в танок. На голову й під ноги їй густо сіється сніг, та вона не помічає його й танцює, танцює, без утоми, і все далі стає од діда. Діда засипає снігом — никне борода, руки, шия, — то вже не дід, а сніговий стовп серед поля. Ось вже й його нема. Замість нього — якісь блискучі кола, — тільки — кола, кола... З них виростають Бутович і Гольц... І знов тільки кола... — Тоненька копійчна свічка горить над грубою церковною книгою, віск струпами скапує на сторінки книжки... Самотня висить на стіні дідова рушниця, поруч — великі дідові рукавиці... Раптом все захопила вогняна стихія. Стріляє сама по собі рушниця. Дотлівають дідові рукавиці. Вона біжить до вогню. Спинилася. Неймовірний жах: Бутович з Гольцем обкладають і вже обіклали великими купами соломи занесеного снігом діда й підпалюють солому. Горить солома, никне в полум'ї дід, а Бутович з німцем стоять осторонь і дико регочуть, осяяні загравою від ватри.

Вона хоче бігти до діда й не може рушитись з місця, — ноги ніби прикипіли до снігу. Вагра горить, а збоку — дикий розкотистий регіт. Оленка робить надмірні зусилля, щоб рушити з місця, напружується, б'ється і... прокидається...

Проводить рукою по очах, довго дивиться напівбожевільними очима, а далі починає злазити з печи.

Полом пішла просто до стіни. Зняла дідову рушницю, оглянула, ніби замислилася, а далі зіслзла з полу на долівку й почала швидко одягатись. Одяглася, вхопила рушницю... Покот схопився й швидко побіг з хижки слідом за Оленкою...

Як виїздила верхи на Кіргизові з лісу — світало. Крізь свіжну куряву й поріділі вії ночі манячив непотрібним надолобнем пошарпаний бурями вітряк, — дорога, виходить, ясна: трохи далі липа, а там шлях до міста. Кіргиз тюпачить старанно...

Біля вітряка зіслзла розім'яти задублі ноги. Кіргиза прив'язала до звислого крила...

Хто це?.. Вона ж цього не сподівалась! Що робити?..

Од міста, просто на вітряк, вдалені мчав якийсь вершник. Оленка заметушилася, зникла під вітряком і тихо покликала:

— Покот! Покот! Цить, Покоте!

Рукою вчепилася в густу Покотову шерсть, причаїлася й пильно дивилася крізь щілину в оціні.

Вершник примчав до вітряка й став недалеко. Він без шапки, охляп на коні... Нічого не бачить... Переляканими очима зорить довкола.

А обличчя у нього — біле, біле й холодне, як мур...

Впізнала!..

Щось треба зробити!.. Враз!.. Швидше, швидше...

Раптом Бутович кумедно скинув до гори руками й захитався. Кінь вирвався з під нього і зник з очей.

Оленка швидко вилізла з під вітряка, підбігла до Бутовича й довго дивилася в біле обличчя та все шепотіла:

— Ось... як... тобі...

А коли Бутович перестав харчати, випустила з рук рушницю і вона перехрестила мертве тіло...

З міста обізвалися одинокі постріли й заніміли. Вже недалеко... Оленці якось враз полегшало, ніби з плечей зсунулося щось велике й тяжке. Поганяє Кіргиза...

Це вже не наївна дівчина, а нова, доросла жінка, що переросла себе, з блискавками рішучості в очах...

Кіргиз бадьоро плигав через замети, — голова в голову з Покотом...

Сніжний завій метнувся навздогін, — не долетів, завертівся вихорем, впав на пухнате ліжко й пустив свої сили димками пополю.

...І хотіла їхати геть. Леове умовили...

НА РЕШТУВАННЯХ

Ада Негрі

Ідуть сумні, тяжким, трагічним кроком
В них не покрита голова.
Труну товариша оповива
Покрів жалоби чорний і широкий.
Сумна задума, непоправне лихо,
У зморшках чола кам'яних.
Усмішка сонця марно кличе їх.
Пекучі сльози ллються тихо.
А він лежить межа дошок ізбитих,
Відпочиває від змагань.—
Працюючи, зірвався з рештувань,
Лежить на брукові розбитий.
Вродливий був, з могутньою рукою...
Об чорний брук розбилась голова,
І плаче в розпачу вдова
Перед його завчасною труною.
Суворий спокій завтишив тривогу.
Його в країну забуття несуть.
Сумні, трагічні й мовчазні ідуть,
Під оглядом страшним страшного бога.
І думають: „таке і з нами буде“.
До тих думок з них кожний звик
Що і салдат—такий же й робітник...
Холодний сум уп'явся в їхні груди.
Вони міцні, відважні, як титани.
Простує кожний до мети,
У всіх своїх родинх і хати,
І мабуть смерть на них чигає зрана.
Як він, працюючи на рештуваннях,
Мабуть вони впадуть з гори.
Хто зрозуміє предсмертний крик,
Величчя мовчазне офірування.
Де впали здолані—непереможні.
Надії й в траурі цвітуть,
Бо лави військ нелічених ідуть.
Живі приходять на місця порожні.
Немов дитя, що на німих могилах
Бездумно граючись співа,
Громада йде бентежна і жива,
На місце впалих жертв—новітня сила.

З італійської перекл. Мар'яна Хмарка

ПРИМАРА

С. Пилипенко

I

Колишня панська економія а тепер — великий радгосп. Колишня мурована стайня, а тепер — м'ятний завод. Колишній — та хто зна хто він був колись? — а тепер завідувач радгоспу — голосно чхає на заводському горіші:

— Щоб йому добра не було, цьому паху їдкому!

І проз хмари пахущого пороху, повз товстелезні, густо напхані м'ятою п'ятипудові чували продирається до виходу. Їдкий пах ріже очі, пеленою рясних сльозинок застилає зір. У тій пелені сум'ятяться дивовижні страховища — зігнуті постаті селян, що говіркою юрбою сунуть і сунуть на просторе горіще, тягнуть сірі копиці чувалів. Чували зливаються зі згорбленими спинами, ноги здаються тонесенькими шпичками під незграбним товстучим тулубом без голови. Страховища чхають, кахикають, голосно лаються...

— А гей, бережись!

Чиясь висока постать тернула завідувача об плече і за мить сіро-зелений струмень м'ятного листя курним водоспадом полився в розчинений люк у помості. Зажерливе горло люку ковтає сировину мов пічна паща лопату дрібного вугілля — і нема краю м'ятному потоку і ніяк не закидають доповна селяни залізних чанів, що під горіщем випнули свої черева, — аж до герметичної покрішки в люці.

— А гей, бережись!

До завідувачевих ніг безсило падає зібганий порожній чувал, а чиясь висока постать хапає другий, смикає когистими пучками зашморг, — і знову водоспадно летється в чорному пашеку сіро-зелене запашне листя. Люк немов зідхає і з нього мрячливою хмариною вилітає пара. Це в чани нагнітають її з паровика, і з випареного листя стікає на дно брудний, м'ятний розчин, щоб потім, у холодильнику, сплила на гору дорогоцінна ясно-бурштинова м'ятна олія.

Як просто, але чого коштує ця простота! Це ж він, Сисой Антіпов, оживив мертву стайню, пробив селянськими возами глибокі колії до багатого тепер радгоспу. А було... На мить спинається, самовдоволено гладить чорну борідку.

— А гей, бережись!

Знов чиясь похаплива постать штовхає в плече сірим тілом чувала і Сисой бачить на похилому обличчю лихе, пронизливе око. Це не звичайний сердитий зір людини, що їй перешкоджають працювати, стоять на дорозі. Проз м'ятну куряву метнувся він крицево-холодною голкою і зник, лишивши в пам'яті роз'ятрено болючу уразку.

Отруйний м'ятний пах нестерпно лоскоче пересохле горло, ви-кликаючи сухий дряпливий кашель. Далі лишатись тут несила, але якесь бентежне почуття змушує оглядатися назад, шукати в мряці серед нагромаджених куп сірого лантушшя той несподіваний гор-стрий погляд, лиху вістку незнайомої зігнутої постати. Пихливі гор-доші кудись безповоротно повіялись. Натомість постав сум'ятливий острах, незрозуміла пригніченість. Загрозливий зір пронизав десь глибокі таємниці давніх призабутих спогадів, звихрив їх м'ятушливим смерчем — і визирав звідти, пекучий, жалкий.

— Ото напасть! Що це зі мною? — Мало не вголос промовив Сисой озираючись востаннє при виході.

Він щодня обходив усе господарство, зазираєв заботящим, хаз-яйським оком в усі закутки просторого двору, в хліви, возівні, майстерні, але найбільше спинався тут, на м'ятному заводі, його улюбленій дитині. Може ще й не тому тільки... Там-бо внизу, де стоять метрові сулії з золотою м'ятною олією, де крізь очисні лічки стікає вона, прозора і ясна, бурштиновими краплинами, — над ними схилялась ніжна дівоча постать. Сисоеві тридцять років і його дуже тіло не згідно на самотність, його м'язи не знесилюються в щоденних клопотах і почуття його не обмежується любов'ю до радгоспа.

Та й червона хусточка робітниці ніби вицвітає, блідне, коли він наближається до неї, — так шаріє кровистим полум'ям її незаймане обличчя, так іскряться неприхованою радістю очі. Вони мають по-братися, — це вже кінце вирішено. Щаслива життєва путь мариться Насті. Він, такий сміливий і розумний, поведе її, юну комсомолку, товариською рукою допомагаючи стати серед рушіїв могутнього творчого руху. Як треба буде, вона піде на будь-яку жертву заради нього... Ні, хіба ж можна таке комсомолці говорити? Звичайно, не заради нього — заради... Але ж і він такий любий, такий хороший.

Млосна ніжність оповиває всю істоту Настину м'якими обіймами і вона недобачає, як лле прозору рідину в уже сповнену до краю сулію і як розпливається долі масними плямами олії.

— Що робиш, Настусю? — застережливий та в тім ласкавий го-лос вертає дівчину до дійсності. Вона хапливо висмикує перепов-нену лійку з сулійного горла і встромляє її в сусідню порожню посудину. Її руки обливає масна рідина, але Сисой не зважає на це й міцно пригортає дівчину до себе. На губах ув обох їдкі м'ятні випари, але вони забувають про це і проз вілгість губів почувають свіжі, молоді зуби.

— Отак би й задушив тебе!

— А з ким би тоді жив? Пусті, навіжений, бо вимащу! Ще й побачать, — кидає полохливий зір у віконце, що виходить з цієї ма-ленької кімнати на двір, де завізно від цілих валок селянських во-зів — чергового щоденного транспорту м'яти.

Сисой стежить за її очима і йому увижається, ніби в віконці мигнула якась тмяна постать. Випростовується, спалахкує гнівом:

— Наче на п'ятах хтось ходить. Примара чортова!

— Що ти, любий? Яка примара? — ляжливо запитує дівчина, здивовано поглядаючи на суворо стиснуті брови, на різку зморшку на лобі.

— Нічого, Настусю... Так увижається казнащо. Неначе вистерігає мене якийсь тип.

Стурбована порада:

— Дивись, мо й справді якийсь куркуляка хоче помститись. Адже радгосп мало їм добра дає.

Сисой уже заспокоївсь і роздумливо каже:

— Так. М'ята багато бідареві допомагає, недурно її демократичною рослиною звуть. Є чого глитайні ремствувати.

— Тобі шана за це, — ніжно пригорнулася Настя. Тепла хвиля пробігла по жилах, пристрасно допавсь Сисой до рожевих губ, одриваючись на мить, щоб гарячково прошепотіти:

— Прийдеш? Прийдеш сьогодні?

Десь близькі кроки — і Настя нашвидку пригладжує зім'яту червону хусточку, а вона така бліда супроти розпалених щік, супроти іскристих зіниць, що без слів кажуть:

— Таж прийду. Хіба можу не прийти?

А Сисой повертається з удавано діловим виглядом, заклопотано ніби зазирає в лійки і наказує робітникові, що зайшов був до кімнати, принести ще якусь пару порожніх посудин. Той бачить попід стінню цілий шерег ще неповних сулій, здивовано знижує плечима, але кориться наказові й неохоче йде із кімнати.

— Бачиш, який ти! — попірає кризь придушений сміх дівчина, — мало не засипались. А ще завідувач: цілується з робітницями по кутках. Дивись: бюрові осередку перекажу.

— А я перекажу, що ця робітниця олією долівку мастить. А ще комсомолка — не вміє державне майно берегти.

— Ну йди вже, бабію бабієвичу, не заважай працювати!

— А ти слухай, що начальство каже: прийдеш увечорі?

— Ой, бюрові перекажу, ой перекажу!

Жартує дівчина, а самій так сумно стає, коли лишається на самоті, така злість бере на ті краплини м'ятні, що поволі, ледь-ледь крапають, ніби навмисне віддаляючи побачення.

І не знати: чи то перше палюче кохання, чи їдкий м'ятний пах навертає на очі сльозинки і чи то сльози радості, першого дівочого щастя, чи сльози жалю, що так довго, так безкрайньо довго тягнеться клятий час. Ой несила діждати — і падає шклянна лійка з тримтливих рук на поміст. Різкий дзенькіт шкляних дріб'язків гостро коле злякане вухо, мов сигнал на якусь небезпеку.

Настя низько схиляється, збираючи розбите на гамуз шкло. Губи зблідли, на них неприємні, їдкі м'ятні випари.

Сисой ішов двором і нервово торгав чорну борідку. Серце ще напружено гнало збентежену кров і вона теплими хвилями билася в дужих м'язах, стукала в жилках на скронях.

— Гарне дівча! Добре з нею буде. Любить так наївно, самовіддано. Ось тільки бороду мою зневажає, — посміхнувся, згадуючи, як сіпала була вона його за цю чоловічу ознаку й примовляла переконливо:

— Ну ти ж молодий, ну на що тобі оця цап'яча прикраса?

— А от хочу старим виглядати, поважнішим...

І справді поважно, по-хазяйському виступає поміж селянських возів, що сірими копами вкрили увесь просторий двір.

Раптом відчув щось неприємне між плечима, наче шкрябає щось, торгає холодними пальцями, кличе — обернись!

Обернувся таки і здалося, ніби десь далеко з-за воза визирнула чиясь голова в баранячій шапці і гостро вколола лихим оком.

— Знов тая примара! Та що ж воно ввижається, бодай йому добра не було??!

Швидкою ходою туди, де манячила була бараняча шапка, — аж там вже нікого нема. Гніда, сливоока конячина хрумкає сіно і нетямущим вогким поглядом довірливо позирає на збентеженого Сисоя. І вуха в неї розчепірені широко, немов в ослика, наче й слухати їй що-будь ліньки, наче насторожуватися ні на що аж ніяк не треба. Життя йде своєю ходою, а вона — хрумкає сіно.

— Чи не страхополох я, — вилаявся у думках Сисой. — Ну чого збогагузив? Кого шукаю?

Пішов додому, соромлячи себе, але десь у глибині сидів шашіль і точив ненастанно свідомість, турбував якоюсь невідхильною небезпекою.

Узяв газету — нудно, плигають чорні карлючки перед очима, свідомість не нотує того, що подають очні нерви, не в'яже окремих слів у думки, в речення.

Уже звечоріло і в вікно видні кострища, що розвели селяни внизу біля ставу. Певно, здалека приїхали і хочуть тут підночувати, щоб уранці тягти по світлому додому. Жовтавими гадючками в'ється між темних вербин полум'я і химерними тінями ворущається біля нього селянські постаті. Хто підкидає хмизу, хто щось мішає в казанку.

Сисой довго дивиться в вікно, пильно приглядаючись до темних постатів.

Зішуклені очі починають боліти, в них миготять швидким колом проміннясті зірки.

— Та чого це я? Гайда до роботи! — Раптом гонить невтомного шашеля Сисой і причиняє віконниці, наче вони відгородять його від непокоїлих думок.

Розгортає радгоспівські книги і намагається зосередити увагу на річному звіті. Цифри плигають розхристаними рядками і ніяк не підсумовуються, не набувають реального змісту.

— Ог добра б йому не було! Рознервувався до краю. Хоч би Настя мерщій прийшла.

Підвівся і почав міряти важкими кроками кімнату з кутка в куток.

Як домовина кімната — несила бачити це сліпе вікно. Підійшов і знов відкинув віконницю.

І знов біля ставу, під темними вербинами жевріє багаття і витанцювають мовчазний танок химерні тіні людей. Тільки це вже не селяни, не мирні вози з м'ятними чувалами. Ні, це в лісовій гушавині повстанський загін ховається від гетьманського війська. Це стоять кулеметні тачанки, а коні майже ніколи не скидають з себе кульбак, тільки коли-не-коли верхівці попустять їм трохи попруги. Метушливі тіні повстанців крутяться коло вогню, як нічні метелики, і не знають, що той огонь зраджує їх, що ось ворог виглядає з кущів, оточує червоний загін, лагодиться його знищити, залити димливою кров'ю лісову галявину.

Ах, оці спомини, ці жахливі спомини! Чого це пнуться вони в голову сьогодні? Як тоді розірвалася перша сигнальна бомба...

Короткий стук у двері так зійшовся із нервовою ходою Сисоевих спогадів, що він увесь на мить похолов і по чудному високим, тримтливим голосом скрикнув:

— Хто, хто там?

— Це ж я, одчини!

Перед Настею бліде обличчя в чорній рамці бороди і волосся. Стурбовані очі з поширеними зіницями вдивляються пильно в п'ятому поверх Настиного плеча, немов угледіли там щось жахне.

— Що з тобою, чого ти такий?

— Не знаю, мабуть оці випари отруйні, шкідливі. Голова болить.

— Чому не обіймеш? Який ти... нечемного!

— Знаєш, Настусю, поїдемо звідси десь далеко, в Росію, на Сибір...

— На батьківщину захтів? А я ж думала, — принатурився зовсім на Україні. Та чого їхати, коли ти так любиш радгосп, завод? Чим тобі тут погано?

— Отже погано стає, Настусю... Мабуть тому, що людина завжди кращого шукає... Та й себе шкода коло тої отруйної м'яти...

— Чи ба! Сам колись казав: іди на завод, ставай за робітницю. годі з курями панькатися, а тепер...

— А тепер моторошно мені щось стало, непокоїно і за тебе й за себе. Наче насуває якесь лихо немилосерде, невідхильне, як сама смерть.

— Та що ти, любий? Не лякай, не турбуй.

Пестила, ласкала, як мати малого. А він, великий і дужий, стояв навколішках перед маленькою ніжною дівчиною, поклавши голову на

м'які теплі стегна, а вона гладила його чорне волосся і вгамовувала біль пестливими словами, повільними оксамитовими рухами.

І наче вщухав біль, ховався кудись клятий шашіль. Сисой пригортав міцніше дівоче тіло, жадібно вкривав гарячими цілунками обличчя, шию, плечі, груди, соромлячи й дивуючи дівчину, незвичку до проявів пристрасного чоловічого почуття, пробуджуючи і в ній теж гарячкову жадібність.

Між ласками повторював:

— А таки поїдемо звідси. І що швидше, то ліпше. Знаю, що далі тут жити не зможу. Тут жах, тут якісь примари старого!

— Ну якого старого? Тут усе нове, все створене твоїми руками. Схаменись, не лякай, поцілуй мене ще...

Стоплена незнамими досі ласками вертала Настя додому, в будинок, де жили робітниці, лишивши коханого на самоті з розвихреними нервами, з гарячою головою. Вона не знала цього й швидко заснула молодим спокійним сном. На білій подушці жевріло ясне, щасливе обличчя, а на спинці ліжка соромливо блідла червона хусточка.

III

А Сисой снить тяжкими турботними снами. Нервові рефлекси змушують сонне тіло жити ніби справжнім життям, рухатися, застигати в одчаю, боротися. Нерухомі губи беззвучно кричать, нічна тиша породжує стогін і зойки, заплющені очі бачать наявне сплетіння картин, бачать інших людей і себе між ними...

Ось ізнов на галявині червоні повстанці. Аж у далекі, ген-ген за лісом приишклі села чути ляск пострілів, такіт кулеметів. Зрадливе кострище робить з повстанців ясну мету. Їх розстрілюють спокійно й методично, як мішені в тирі. А вони безладно посилають свої кулі в пільму, не бачачи нещадного численного ворога. Кільце гетьманців стискається, виходу немає і на лісовій галявині росте купа трупів. Поранені плазують на землі, безпорадно шукаючи криївки, вдираються в колючі куші, намагаються присипати себе торішнім листям. Дарма! Ворожий багнет наляпує їх у схованці, проколює око, живіт, горло. Їх не закопають — кому яке діло до повстанського падла? — і буде добряща й довга пожива лісовим хижакам...

Але тепер, уночі, коли затихли останні постріли і примовк стогін ще не вбитих, недоколотих повстанців, гетьманський табір розташувався після кривавої перемоги тутож, у лісі, розклавши свої багаття, перенісши на них жар з кострища повстанського.

Тут грає гармонька, співають переможці веселих пісень.

Деся сваряться за чоботи:

— Та тобі ж вони замалі, опудало горох'яне! Віддай мені.

— Бач легкий на прибуток! Іди сам стягни.

— Та й стягну, подумаєш! Де там їхній отаман лежить, здається в жовтих був і тужурка шкіряна?

— Еге ж такий! З борідкою чорною, блідий. Під дубом високим, чи що...

Висока постать поволі підводиться й крокує в темряві до високого дуба.

Але до шкіряної тужурки на галявині вже тягнуться в пільмі чийсь пожадливі руки. Вони не стягають її з отамана, але хапливо нишпорять по кишенях, шукають, мабуть, грошей. Та ні — хіба гроші мали тоді якусь ціну? Чоботи були-дорожчі за гроші, револьвер — дорожчий за чоботи, бо зі зброєю будуть і вони і всяка інша. Руки мародера налапують у кишенях якісь папірці, спритно перегортають, ховають їх. Мародер підводиться, хоче йти, але раптова думка спиняє його:

— Хіба такі важливі документи носять просто в боковій кишені? Десь мабуть у підкладці, в комірці, в чоботях, під подошвою.

Темна постать знов схиляється над повстанцем із блідим обличчям, облямованим чорною борідкою, наступає йому, міцно на живіт і тягне за чобіт. Отаманове тіло ще не задубіло, але нога здається важкою, немов з олива. Ступня не гнеться і руки мародера зриваються з закаблуччя. Він хапає ножа і пробує відтяти подошву.

Нігті лізуть у діру, і наче б то не від чобота — від самої ноги віддирають шкіру. Радісний оклик тихо звучить у пільмі — гадка справдилась, під стелькою лежать якісь акуратно згорнені папірці. Мародер підводиться знов, урадуваний знахідкою — і чує поблизу кроки.

— Хто там?

— А ти хто? Стий, бо стрілятиму.

Зброї нема — один ніж. З револьвера вночі всі набой повистріляв. Треба стояти, бо справді ще вб'є.

Наближається другий мародер, гвинтівка на першого цілить.

— Свій, попусти!

— Який там свій? Світи сірника, ворушись!

Тримтливими руками доводиться запалювати сірника. Згортає долоню так, щоб світло падало на супротивника, лишаючи себе в тіні. Друга долоня — міцно цупить ножа. Сірник освітлює тьмяним вогником мертвяка. Чорні тіни плигають на блідому обличчі. Воно наче всміхається кривою посмішкою. Може, це й не мертвяк? Біліють з розірваного чобота пальці. Чути брудну лайку:

— Що ж ти, сукин син, чоботи спаскудив? Скидай тепер свої, в рот тобі свинячий хвіст.

Миготіння сірника плигає на дикому зарослому обличчі. На ньому злісні, пронизуваті очі. Свій, чужий — такому однаково. Чоботи дорожчі на людське життя...

Раптовим пострілом думка:

— Загину, не втечу, як намислив. І на мені ж бо чоботи жовті...

І рука з ножем просто в око небажаному свідку. Тяжкий стогін, шелест упалої тіла — і швидкий тупіт утікачевих ніг. Десь спід

куща оклик невидного вартового, одинокий постріл в п'їтму — і тихо все в лісі, тільки на галявині ще чути перебори гармоньки і хватський приспів:

Гєх, яблочко, да куди котишся?
Як до нас попадеш, не воротишся.
Гєх, яблочко, да сахаристое,
Як зарізав, убив комуніста я!

IV

Ранок другого дня видався прозорий, дзвінкий. Маленькі павучки вируядились у свої далекі мандрівки на бабиному літі. Його липучі нитки розносили легенький вітрець скрізь по дорогах, чіпляв на дерева, куші. Іноді повітряна нитина відважного мандрівника попадала в ясне сонячне проміння і вилискувала тоді серед ніжно-блакитної прозорості мініятурною веселкою. Ще подув — і веселка зникає, стає невидною і летить десь далі в невідомі простори. Чи знайде притулок, чи загине беззвісно?

Як ішла Настя на працю, раптом стало лоскотно на рожевих щоках. Торкнула рукою — тонке павутиння, і на маленькому білому клубочку творець дивовижного приладдя. Зняла обережно нитинку з обличчя і по ній забігав стривожено павучок, не знаючи куди притуливсь його повітряний корабель. Настя подула на бабине літо — і понеслося воно знов над землею в невідому путь...

— Отак із Сисоевою працює. Скільки сил прикладав, снуючи тут своє мереживо. І от зачепилось за якусь примару...

Замислена йшла дівчина і не знала що саме тоді, за скільки кілометрів від заводу, в містечку, що правило за районний центр, із самісінького ранку відбувалось засідання у райпарткомі. Багато справ там набралось, а найголовніша — вибори на партконференцію. Давно вже сидять члени парткому і вже коливається в невеличкій кімнаті сивий цигарковий туман, вже почманіли присутні й безладно відгукуються на слова секретаря.

— Думаю, що треба нам намітити між інших кандидатів Сисоя Антіпова. Хлопець діловий, сер'йозний.

— Хто, Сисой добрий кандидат? Відлюдок він якийсь. Сидить у радгоспі, мов слимак під листом, від усіх ховається.

— А господарку проте хто поставив? М'ятою тепер увесь район прославивсь.

— А може хто не знає про нього? Зачитати анкету?

— Читай, читай. От я не знаю, недавно ж бо тут.

— Отож... Антіпов Сисой Потапович, років тридцять вісім...

— Бач ти! А так ніби й молодший, дарма, що борода густа...

— Не перебаранчай! Років тридцять вісім, а родом із Пензи, слюсар.

— Із Пензи? Ото б залявся, що чистісінький українєць.

— Оце йому й плюс. Бачте — з росіян, а як зукраїнізувавсь, а ми тут самі мішаємо горох із капустою — не розбери-бери.

— Ану далі без моралі! Чого проповідуєш, самі знаємо.

— Знаєте та не добираєте. А він до того запільним робітником був... Треба кращого кандидата?

— Не треба, пиши, згодні!

— Пиши Сисоя, червоного директора м'ятного!

Гомін у маленькій кімнаті секретаря. Купи недокурків збільшуються, справ доводиться розв'язувати багатенько. Що ж — у центрі півтора десятки наркоматів, кількадесят трестів та профспілок — а всі ж ці справи і в районі. Що великим кораблем кермувати, що човником, — однаково клопоти, однаково робочий день повний, спати ніколи. Один телефон у секретаря, отож і дзеленьчить цілісіньку добу, з усіх сілрад, з розкиданих по району заводів, радгоспів, колгоспів несе вістки, запитує для партійців порад, наказів.

Дзеленьчить він і зараз настирливо, тривожно якось.

Секретар поволі підводиться й простує до стінки, де молоточок метляє невгамовно між двома блискучими дзвониками.

— Та годі бо! Слухаю. Що? Що? Вбивство? Кого вбито? Товариші, в радгоспі нещастя! Їдьмо мерщій. Коней з райкому! Кличте начміліції...

Юрбою вискочили парткомці на вулицю і за скільки часу, схвильовані жахною новиною, хльоскали коней, поспішаючи грузькою осінньою дорогою до радгоспу.

Несподіванка приголомшила — ніяк не могли добрати причини нещастя. Похмуро мовчали. Тільки -но говорили про Сисоя Антіпова, кандидатом намітили — і от... І як це сталось?

V

А сталося справді несподівано, безглуздо, раптово, як землетрус, як вибух на заводі — і скалічило людське життя...

Сисой прокинувся з тяжкою головою. Завжди червоні від м'ятної отрути повіки ще почервонішали, налялися кров'ю. Вона наче згорнулася чорними клубками, і давила на мозок, ледве протискувалася в жилах. Нічні привиди знеслили нерви і вони стали якісь байдужні, нерелекторні, наче звисли геть по тілу безсилим нитинами. І вся істота обважніла, згрубіла.

— Наче чувал отой м'ятний, — схаактеризував себе Сисой, даремно намагаючись освіжитись холодною водою.

І не пішов, як завжди, зразу до контори, а спутивсь геть до річки пройтися, провітрити очманілу голову. Ішов луками, жадібно вдихав у легені прозоре осіннє повітря, стежив очима бабине літо.

Геть далеко занесло думки й далеко зайшов був Сисой, поволі йдучи зеленим берегом тихенької річки. А навпроти, у лузі давно стежили за ним пастушки. Земля там куркулів місцевих, а межує

з радгоспівською. Частенько заходила в школу худоба і не раз пастишам діставалось від Сисоя і від батьків чи хазяїв, що платили за тую шкоду. Не люблять пастишки Сисоя і виспівують тепер голосно, ховаючись у кущах, на противному березі:

Ой, Сисою, ой Сисою,
Котись звідси ковбасою!

Хо́да думок перервалась. Сисой гірко посміхається:

— Бач: і ці женуть звідси. Треба таки їхати з України геть. Тут спокою не буде. І чого це я тут осів?

Повернув назад до заводу, а в вухах ще довго лящали хлоп'ячі голоси:

Ой, Сисою, ой Сисою,
Котись звідси ковбасою!

Приспівував кроки, наче дійсно втікав. Приглушував сум і намагавсь і згадати поточні заводські справи.

— Ач загуляв, мов паничик якийсь. А в конторі, мабуть, селяни на гроші чекають. Треба ордери підписувати...

І справді—коло контори стояв чималий гурт підвідників: хто з учора лишивсь, хто вже й сьогодні приставив новий транспорт м'яти.

Звична картина ввела Сисоя в буденну колію. Зайшов у свій „кабінет"— маленьку клітинку поряд канцелярії—і сів розбирати папери. Двері рипіли й пускали по одному то когось із службовців радгоспу, то селянина-плантатора умовитись про приставку м'яти, одержати гроші за сировину. Години летіли розмірено, як хвилі на морі, як дзигаре́ве вагадло. Неспокій і сум покинули Сисоя і він захопивсь звичною працею, іноді лише позираючи в вікно, звідки видно було заводський корпус: мерщій бо кінчити тут, піти подивитись туди, де шум машини, де гомін, де Настя...

Раптом перед очима бараняча шапка. Щільно причиняє двері й стає перед Сисоєм високий, грізний. Єдине око пронизувато вп'ялося в Сисоєве обличчя, лихе, насмішкувате.

— Пізнаєш? Я пізнав, дарма, що бороду завів. Бородою злочин не вкриєш.

— Чого... чого тобі треба?

— Чого треба? Грошей щоб давав, пенсію, значить, на інваліда. Око мені хто виколов?

Нічний сон метелицею звихривсь. Примара—вже не примара. Осьде жива людина стоїть, людина-звір і гострими пазурами рве його, вертає назад усе те, що, здавалось, загинуло, забулось без сліду. Марнуються довгі роки невсипущої праці, гіркої покути...

— Комуністом заделався, комісаром? А ти тиняйсь, мов пес без притульний, в ріт тобі свинячий хвіст! Давай двадцятку на задаток.

Бараняча шапка наближається до столу й спирається на нього когистими п'ястуками. На Сисоя тхне кислим смородом перегорілого

самогону. На жовтій опуклості ока руда мережка налитих кров'ю жилок. І несила одвести зору від цього ока — хіба для того, щоб угледіти побіч запалу синювату яму другого.

...Приссється ненажерним смоком. Виссе всю душу. Отруїть. Зведе. Напоїть повсякденним жахом. Змусить благи навколішках, цілувати мерзенні руки...

— Чого ж мовчиш? Гетьманське військо згадуєш? Якже — разом служили, може хто цього й не знає...

...Так, ніхто не знає і не може знати, як колись двадцятилітній юнак у вирі подій попав до цієї зграї, як намагавсь вихопитись із неї, як складним шляхом — чи перекажеш його? — збагнув на чиему боці має. Він бути і намислив свій план. І от знов ця примара перед очима нагадує старе, топче без жалю все життя, всі надії і мрії...

Як врятуватись? І чи може бути рятунок?

Думка іноді безсило борсається, мов риба в ятирі, не знаходячи виходу, — іноді беззвучно прорізає незнаність сліпучою блискавкою.

— Двадцятку кажеш? Дам тобі двадцятку, стривай...

Рука повільно лізе в заховану під тужуркою ззаду кишеню і намагає там тверду річ. Бараняча шапка відступає трохи від столу і губи складаються в задоволену посмішку. Пучки мимоволі ворухнуться, ніби вже почувають пожадану здобич.

— Ось! Ось! Ось!

Різкі постріли хляскають один по одному, і важке тіло, незграбно змахуючи когистими руками, безпорадно хапаючись ними за стіл, сірою купою простягається долі. Сисой перестрибує через нього і, ще з револьвером у руці, кричить у дверях:

— Рятуйте! Грабує!

Збігаються переполошені службовці, робітники, селяни. Через двір летить червона хусточка Насті.

Блідий, переривчатим голосом, Сисой оповідає:

— Хотів мене пограбувати, задушити. Думав — гроші заводські маю в столі. Ледве відборонивсь. Стріляв.

— А що на злодіїв дивитися? Не вб'єш сам — він тебе вб'є. Собаці — собача й смерть, — співчутливо кажуть з юрби, розглядаючи розпістерте тіло.

Але раптом воно ворухнеться, стогне тяжко й хрипко.

— Не вбив! — не своїм голосом скрикує Сисой і знов підводить револьвер.

Його схоплюють звідусіль дужі руки.

— Ні, це вже не можна, товаришу Антіпов! Годі з нього, хай тепер суд розбере.

Розплющується поволі лихе око і хрипкий голос вимовляє серед раптової тиші, як перший грім близької грози:

— Суд таки розбере. Який він товариш Антіпов? Гетьманець він, злодій такий, як і я. Комуніст липовий! Облудник. Шахрай! В'яжіть його, люди добрі!

— Мовчи, мерзотнику,— кидається до нього в нестямі Сисой, але юрба не пускає його.

— Заспокойтеся, товаришу Антіпов!

— Не Антіпов він, кажу, а юнкер гетьманський. Селян розстрілював, погроми робив. Не один я знаю, ще свідків найду. І мені око виколов. Тепер злякався, що викажу, вбити хотів.

— Не слухайте, не слухайте його! Лихо мое, що він каже? Бреше він, бреше все!

Але було вже запізно. Глухо загурчала юрба, присунулась ближче, вороже вчитькувала Сисоя:

— Чого не слухати? Може чоловік помре зараз. Хай каже.

— Хай каже! Уведіть Сисоя.

І полилась злісна, хрипка сповідь: колишнього гетьманця легко поранив Сисой, надто нервувавсь, стріляючи. Лише несподіванка спочатку приголомшила злодія, а тепер він сидів, притулившись хустку до рани в плечі і переповідав своє й Сисоя минуле, згадував привища, назви сел і міст, згадував темну ніч на лісовій галявині...

Обличчя слухачів хмарнішало, облягалось сердитими зморшками.

— От падлюка! Втелющивсь серед нас, ніби свій. А ми й не знали... От злодюга! Держіть його там, хлопці!

І справді треба було держати. Кинулась була у сусідній кімнати до Сисоя Настя:

— Любий, що він там каже? Скажи мені, що він бреше. Скажи!

— Не чіпай мене... Не бреше... Загинуло все... Не чіпай, забудь...

Кліщами скопило горло. Страшно, коли ридає великий мужній чоловік. Це не жіночий плач, не дитячий. В ньому мало звуків, вони глухі, придушені, але стрясается все тіло, тримить у муці, і знати, що багато треба було, щоб виникло тее ридання...

Потьмарилось усе перед Настею. Безсило впала на стілець, не знаючи, що сказати, що вдіяти. Якесь павутиння перед очима летить, летить невідомо куди. Впала на долоні головою, стискає пальцями скроні до болю, ніби він замінить той біль, що прийшов так несподівано, брутално.

— Та що ж це? За що?

Підводить залляте слізьми обличчя — Сисоя нема і нестямні крики на дворі:

— Держіть! Держіть його!

Невдалу путь обрав собі Сисой до річки. Там бо коло берега ще стояли селянські підводи ночліжників — і юрба перестріла його.

Чи бачили ви, як в'яжуть? Дикий клубок людських тіл, хрипке дихання, прокльони, глухі удари по чомусь м'якому, тупіт десятка ніг, скуйовджені голови і зняті догори кулаки. І не видно того, хто всередині стиснутої багатоспинної маси і немає в тій масі жодного обличчя. Аж ось вона розступається, втирає рукавами спітвілі лоби — і під ногами на землі скарлючене, обідране, скривавлене людське

тіло. Очі заплющені, свідомості нема. Не знати — живий чи вже мертвий.

— Ага, втопитись хотів? Правду не втопиш. Правда спливе. Чесній людині нічого топитись. Дзвони, хлопці в район, щоб міліція їхала...

Над юрбою високо вгорі летіло бабине літо і день був такий осінньо-прозорий, дзвінкий.

Епілог? Нема ще епілогу. Скоро буде суд. Сидять тимчасом у в'язниці обидва: і Сисой і бандит. Настя змарніла, в неї незабаром буде дитина. Червона хусточка, хоч і злиняла, якими згортками облямовує бліде обличчя. Вона частенько ходить до слідчого і питає:

— Ну невже десять довгих років чесної праці багато не значать? Він же робив так самовідданно, як робив би, мабуть, і той справжній Сисой Антіпов, що в нього, в мертвого вже, викрав він партійні документи. Ну невже суворо засудять?

Слідчий з жалем дивиться на змарнілу дівчину і каже:

— Не знаю.

ФОРТЕПІЯНО І ПАЦЮК

(Байка)

М. Годованець

Колись у панському двірку
гуляли панські гості п'яні
Під п'яну музику дзвінку
на Шредерівським фортеп'яні...
Тепер, лиш ніч обійме світ

крилом,—

після тяжкої праці
збирається село
в палаці,—
палац сельбуд прибрав до

рук,—

для всіх селян там зваба:
одні приходять по науку,
а інші — для розваги.

Якось вночі Пацюк ізп'яна,
моргнувши вусами, рече
поважно, мов Задека:

„О-ох, фортепіяне,

на тебе гляну —
сум пече:

тобі погльогали геть деку,
нові вчепили струни, підлатали
ногу,

і клявіші нові дало якесь
ледащо,

а ти — дурне таки, їй богу! —

що-далі граєш краще

і день - по - дні

твої пісні

згучніші

і дух твій бадьоріший,
мов радість дивного

майбутнього

ті клявіші перебирає“...

— Не дивно, бо в собі ношу
я дух того,

хто грає.

МІЦНА ФОРТЕЦЯ

Арк. Казка

Крізь плач і зойки й дзвін кайданів
По всій землі несеться:
— Глядіть туди — в краю туманів
Зроста міцна фортеця.

Глядять: хто з жахом, а хто радо
І віри їм не йметься —
Як хутко силами громади
Зроста міцна фортеця.

Скрізь — ніч. У заграві повстаннів —
Скрізь кров невпинно летиться...
А там, — так у краю туманів
Зроста міцна фортеця.

Й бува що кат спиня роботу
Й між шибениць здригнеться,
Як гляне в край той: — „Так. Достоту:
Зроста-зроста фортеця“.

Примружив око капітал:
— Де щілина знайдеться,
Куди б ударив чорний шквал...
... Але міцна фортеця.

Обляг фортецю полог-змій:
Оттут вже мур здвигнеться.
Та, як на зло, іще мерщій
Зроста міцна фортеця.

І скрізь радіє робітник:
Повтора не здвигне ця
Того, що витворив наш вік —
Міцна й й грізна фортеця.

Нехай же чорний вал тепер
З шаленством в мури б'ється
Міцна, міцна еС-еР-еС-еР
Трудящих всіх фортеця.

НАПЕРЕДОДНІ

(Другий малоучок)

В. Чапля

Одно тут лоно і вбиває й родить.
І в. Франко. „Лісова ідилія“.

Якесь урочисте металеве дзвеніння. Десь танули, розходячись ушир, звуки дня, якогось невидимого руху, неспійманого томону...

Переступивши Небрат Мина, салдат роти, що вже побувала на німецькому фронті і тепер „відпочивала“ в тилу, довгими ногами калюжу, опинився серед вигону, що біля касарень, перед цілою купою напівпаламаних та побитих військових бричок — і з весняним сонцем віч - на - віч.

Сонце блискавками спадало униз і спалахувало фойерверками у широких калюжах, що бездонними прірвами лисніли на вигоні біля касарень.

На довгих білих брусах касарень — на їхніх обернених до сонця стінах та причілках, хилиталися і пробігали теплі, ясні відсвіти з поближких калюж - дзеркал: ці тримтливі перебіги світляних плям нагадували швидкі ковтки води на шиї у коняки, коли вона п'є.

Але вітру не було аніяк, і калюжі не хвилювались — вони були, як небо, чисті та рівні і, як небо, мали в собі легенькі білі пушинки хмарок, що їх, здавалося, легко було б здмухнути.

А там, де кінчався вигін, стояв струнко і урочисто на тлі весняного неба безлистий ще, темнобурий гай заміського парку, що, обминувши скільки іржавих (один зелено-іржавий під самим парком) дахів крайміста, ішов до обрію, де переходив у лісок, відкритий у відкрите поле.

Бурий був парк у своїй весняній оголеності, але вершки рівних топілей, що стояли на чолі, були теж із сонця, ловили, як громозводи, золоті блискавки.

Вгорі у меживітті чорними наростами та купами гойдалися і шумно, з спорзним галасом, гасали гави. З парку пахло мокрим торішнім листом, набряклими бруньками і ще бозна чим, бо годі його назвати якось отой дух ранньої, як світанок, весни.

Та й скрізь брало гору шумливе безладдя, той весняний ранок, що, кінець - кінцем, сам мав дати усьому і лад і оновлення. Через те не показувалось тепер безладдям та не порядком і те, що серед вигону та біля стаень стояло перекидом військове майно — оті брички, каруци, нерідко без одного колеса, що тут таки й лежало на землі, двохколісні „біди“ з голоблями, утоптанними в болото — тощо. Через голублі переступали і втоптували їх у болото і салдати і „вольні“, що без угаву вешталися біля касарень; „вольні“ — масні та огрядні перекупки, недолугі діди, вся сила яких держалася, здавалося, на їхніх хистких ціпках, і всякий інший і приядгнений, і обшарпаний, а, як

коли, той й підозрілий люд. Як кому з офіцерів заманеться, проходячи, „показати себе“, — такий наказував відігнати усіх цих людей геть, але скоро тільки офіцер ішов з-перед очей, люди знов наближались до касарень, сподіваючись або з кухні одержати що-небудь, якісь покидьки, або виміняти чи купити у салдатів хлібину яку, або кілька грудочок цукру.

Тож салдати й неохоче їх розганяли, ба й пильнували усяково зближатися з ними.

Не прибравши попервах, як йому бути отакого дня, Небрат, нудьгуючи, сів на найближчу каруцу, на сухе дно ящика, ба й лягти спробував, пославши в боки поли шинелі, що горбилась на його вузьких плечах вистряпаними, такими, як і сама шинеля, погонями, і підклавши під голову лікті...

Небрата привалило було в закопах землею і з тієї причини вид йому почорнів, немов би земляний став, утратив здатність виявляти будь-які переживання, те, що діялося в цього „сірого героя“ в середині, — через те ніхто ніколи не міг сказати, що ховається під недвиженною корою його общетиненого вусами обличчя; а ті його вуса були теж земляного кольору — як його рідні херсонські стерні восени, коли вони припадуть пилом і почорніють від дощів.

Десь дома на Херсонщині Небрат мав жінку й діти. Попервах, коли його силоміць вирвали, були з рідного середовища, розлука з ними завдала була йому що-найболючішої муки — муки, що відучила була його ще тоді сміятися. Але й тепер він ще думав за їх, його, збайдужілого тепер до всього, „тягло“ до далекої жінки, дебілої в ногах і огрядної у попереків селянки, що пахла вліті цупким доморобним полотном, а взимі лінтваревим кожухом. А в сні вона снілась йому блудницею. У сні вона ярила його майже реальними дотиками і солодкими видивами, чинила так, що тіло йому обтікало, як рідиною, теплою та солодкою млістю. Він скреготів сонний зубами і кричав, даючи тим притоку іншим із роти глузувати...

Небрат соромився цих снів, а від насміхів ще більше сірів на виду та кістлявів. Йому стало навіть здаватися, що тоді, коли він спить, інші, оті мерці на нарах, салдати роти, чують не тільки-но його сонне маріння, але й голосні зідхання його жінки, яка, дочекавшись, кінцем, чоловіка з війни, саме так виявляла своє велике щастя. — „Мино!“ зідхала вона так, що він чув її гарячий подих на губах у себе: „Миночко“...

Це зідхання билося обережною луною по кутках касарні, і та луна проказувала вдруге: „Миночко“.

„Дневальний“, що сонною марою стояв звичайно одвір, лупав очима й оглядався.

Бачив Небрат у сні й інших жінок — випадково бачених на вулиці чи десь-інде, нерідко з тих, що йшли „під ручку“ з офіцерами, жінок у хутрі і з вабливою граційною ходою — і в сні він їх брав... Але це так тільки в сні, а насправді він не міг узяти навіть котроїсь

із тих, що їх міг брати кожен салдат, у зеленому будинкові, що під парком, бо в його не було потрібних грошей.

Небрат почув біля себе чийсь ходу — і лупнув очима... а потім випав із каруци на ноги і став, випроставшись, наскільки, звичайно, могла випростуватись його незграбна дерев'яна постать — вузькі плечі випинаючи вгору, а нерівні руки витягаючи до колін. Йому завжди здавалось, коли він отак випростується перед кимсь із старшини, його із голови до низу немов прошивало якимсь дротом.

Пред ним стояв Гривин, їхньої роти офіцер, і видно було по очах його кошлатих, немов наліплених для якоїсь ролі вусів, що на язичці в його є якийсь намір.

— Ні, ні, я нічого. Сиди, — промовив він. — Я от чого... Бачиш он? — І він кинув головою за вози, де стояла купка салдатів і між ними чорніла постать якогось „вольного“. — Так ти піди і послухай, про віщо в їх мова... і мені скажеш...

Але Небрат за один раз не второпав, що саме мав він зробити, бо ж трохи незвичайним для його було таке доручення, адже його у муштрі навчено тільки на команду „колі!“ бігти чим-дуж уперед із як-найстрашнішим криком.

На офіцера дивилось, власне, понад його голову, напружене дерев'яне обличчя і сірі, власне, зовсім безбарвні холодні очі. І рот розтулений — не для запитання, а для більшої чутности.

— Ти! Ти!.. Я ж не такий, як ти, — пересмикнув офіцер вусом; — Ну?

— Слухаю, — рубнув хапливо Небрат і пішов мерщій, куди йому вказано, відчуваючи на спині банькати очі офіцера. Хоч ходити швидко він не вмів, а тільки широко ступав, як і всі південно-східні українці, своїми довгими ногами, нагадуючи характерним погойдуванням уперед верблюда ходу.

Дійшовши, став за спинами салдатів, що стояли щільно, немов би свідомо затуляючи невисоку постать „вольного“, що був у старенькому, потертому, з плисовим коміром пальті, під полою якого, на кульші, викривляючи бік, було схована, очевидно, шойно куплена хлібина; він її придержував лівою рукою, а правою раз-у-раз хапався за кінець носа, як говорив.

Та почути щось Небратові не довелося, бо чоловічок, оглянувшись раптом на нового слухача, кинув кілька останніх слів і правим плечем висунувся з гурту. Небрат устиг тільки зрозуміти, що вони умовилися погомоніти ще ввечері... у зеленому будинкові.

— В тебе є що продати? — обернувся до Небрата і показав свої рідкі зуби хрипливий Коваленко. — Хлібина є? Він хоче купити ще, — показав рухом голови слідком за чоловіком у пальті. І Небратові показалося, що в очу йому, Коваленкові, свінув якийсь недобрий вогник.

— Нема.

— В його нема, — підскочив жвавий і дужий Коструб і, обхопивши міцно лівою своєю рукою Небрата за лікті, правою лапнув його за кишеню, де було кілька грудочок цукру. — Ловіть злодія!..

Всі зареготались. Тоді Небрат відійшов од їх...

Гривин, вгадавши оддалеку Небратову невдачу, не підпустив його на скількись ступенів до себе; пішов і той устиг тільки в спину йому — широко та м'яку — відрапортувати, гукнути негослодно свої слова про те, що вони, мабуть, увечері зйдуться у б...

І спинився на місці, похитнувшись; його вдарив якийсь раптовий розпач. Обличчя болюче ворухнулось. З середини його потягла болюче-солодка хіть, що в'язалася тепер із зеленим будинком. Він, що правда, не міг би сказати, звідки йшла ця сила — з голови, гостромлосна уява, а чи з живота... Захотів їсти.

В обід Небрат узяв цілий буханець хліба, що його зумів був заощадити за кілька день, і поклав у себе на ліжкові під вовняний, з того самого сукна, що й шинеля, ліжник.

І от після обіду, коли в касарні проходив Гривин, Коструб удавши, ніби Гривина не бачить, підскачів до Небратового ліжка і зметнув ліжника, гукнувши:

— Хлопці, глянь!..

Небрат отерп: хоч хліб цей він сам заощадив, але краще все таки не показувати начальству, та ще такому, як Гривин, тиловому, а не фронтовому офіцерові. Не було сумніву, що це Коструб учинив, „одячаючи“ за щось.

Гривин спинився.

— Що це таке?

Всі замовкли — хто з серйозним, витягнутим, як у мерця обличчям, а хто — ковтаючи сміх.

— Що це-е таке?!

Кричав на всіх, і не знати було, чи він за хліб це, а чи за сміх і своєї особи зневагу.

— Хліб, — поточився Небрат. Тоді Гривин сказав йому йти за ним. Але в ротній канцелярії, куди вони увійшли і де нікого на той шанець не було, він за хліб не згадав навіть, а запропонував йому піти увечері до б... (зеленого будинку) і пристежити за отим, що вдень його Небрат бачив „вольним“. Приобіцав і собі прийти — і дати тоді грошей. Тернув рухом угору свої розкошлані вуса і сказа: — Іди!

— Слухаю, — сказав Небрат, відчуваючи в спині дротину і несучи в очах відпалі, як у породистого собаки, щоки і допитливі банькаті очі Гривина.

Ідучи Небрат увечері до... зеленого будинка, розхлюпував широкі калюжі, що були біля парку, і бачив уже в присмерку вирослі вгору стовбури дерев, строгі тіняві силуети відкинуті в воді, бо парк геть чисто весь підійшов водою, тепер увечері, чорною, як атрамент, і глибокою. Було вохко. Вохкість густо торгалася до його шк, холодила кінець носа.

А в сінях дому, чуючи з середини густий гуд, невизнані людські голоси, музику і жіночий сміх, придержав на хвилину ходу і тільки тоді, набравшись певности, прочинив двері і став на порозі.

Салдатик! Двері! — гукнула до його якась постать із густої завіси тютюнового диму і крізь гущу загального гомону, що загув тепер дуже.

— Вам девочку?

Небрат шарпнувся в бік, зачепив ногою стільця, що стояв біля самих дверей, а потім ухопив його обіруч і, притиснувши до стіни, сів на нього, зігнувши в животі свою довжелезну постать. Заперечливо крутив головою...

Потім того став дивитись навколо і вслухуватись. Він наче поплив у хвилястім тумані диму, що волохатими клаптями звисав із стелі, у звуках поривної скрипки, що п'яно голосила, горючи над бумканням і соковитими вдарями форте'яна, у загальній колотнечі тих, що танцювали, незграбно викидаючи ногами, і тих, що просто плутали своїми не конче твердими, у дратівливим сміхові жінок, які все приміщення — залю вповняли оголеністю своїх тіл і продаванним коханням.

Вони, жінки, опріч тих, що безсоромно вигиналися у якимсь незрозумілим Небратові танку, сиділи ще попід стінами навколо всієї залі — яка у парі з чоловіком, а яка й сама — у зелених та жовтогарячих убраннях.

Кольори їхніх убраннів нагадували Небратові, замученому стриманістю салдатові, розкішні й радісні кольори папуг, що їх він нещодавно бачив у звіринці, і веселе, безтурботне щастя мати їх, цих продаваних і купованих жінок.

Глянув зненацька обік себе: біля його сиділа теж на порожнім до того стільці пара, обое на-підпитку, п'яні, жінка на колінах у чоловіка, якогось „вольного“, відкинувшись горілиць і поготівно йому на відхилену руку та звисивши знадно мереживо спідниці.

В голову Небратові вдарило млосне і zarazом скажене чуття, таке, яке він увесь час тепер у снах відчував з такою майже розпачливою силою, як і в сні; він конвульсійно стріпнувся і видав якийсь, змочений слиною, нерозчленований звук.

Десь у задимленім глибу кімнати било крізь рух і гомін фортеп'яно: бум-бум. І гадюкою звивалася під стелею скрипка.

— Салда-атик! — Почув раптом у себе над головою Небрат, — Хочеш мене?

Перед ним, похитуючись, і теж, як і сам він, ніби пливучи в густім тумані, стояла висока з оголеними грудями повія; дивилась байдужно перед себе, і тільки язик, здавалось, несамохіть з нудьгого ще раз проказав:

— Хочеш мене? Любий!

— Га? — не розтямував був зопалу спантеличений салдат і, як опечений, зірвався на ноги: — А-а...

— Мене...? — Вона раптом поточилась, а Небратові показалося, що вона падає, і він ухопив її за руку вище ліктя, відчувши крізь тонку тканину запоморочливу теплінь тіла. Та саме в цю мить Небрат почув біля свого вуха голос Гривина:

— Небрат!

Важко обернувся, уже налитий ущерть тією силою, як оливом, і стрівся обважнілим поглядом із витрішкуватими обличчям офіцера, всіма силами в цю мить його ненавидячи, а в голові шуміло: „Гроші, гроші, гроші дасть“...

— Там у кутку... Матимеш тройку сьогодні... А-арш,—скинув Гривин злегка рукою в глиб залі.

І Небрат, похитуючися сам і дивлячись на таку саму ходу жінки, що відійшла геть на середину залі, пішов „у кутку“. Оглянувся ще раз на жінку, що, мов снохода, блукала сама. Зайшов за роблену пальму, струсивши за шию собі з неї порох, і натрапив, справді, на пальто з пливовим коміром у гурті салдатів, де були й Коваленко та Коструб, яких він пізнав у спиві. Були й з інших рот.

Чоловік у пальті стояв навпроти, і Небрат мав змогу розглянути його тепер і запам'ятати кожную рисочку його обличчя, остаркуватого з червоним кінцем носа, якого він, як і вдень це бачив Небрат, раз-у-раз торкався щиголотком показового пальця, ніби втираючись невеликим своїм кулачком. Очі сховані у „очкурі“ зібраної навколо них шкіри.

Показався він Небратові навіть жалюгідним. Але з уст його зірвалися раптом зухвалі і страшні слова:

— За що ви страждаєте? Війна імперіялістична...

Слухачі відповіли на це співчутливим шепотом, „а дехто оглянувся, не підпускаючи, очевидно, „чужих“ близько.

— За що ви страждаєте... Цар...

Останні слова були вже такі страшні, що Небрат мимохіть відхитнувся, відчуваючи за спиною — не мороз, а щось таке, ніби там, здирав йому живцем хтось шкіру. „Царя“, повторив він губами, блідніючи: „скинути? Проти царя?!“

Так, це був без сумніву той середовий держави і царя ворог, що про нього казано їм, салдатам, на навчнні. В йому закипіла злість, він навіть випростався, немов би рапортував уже Гривину. Але ту ж мить знітився і відійшов мерщій геть.

До його підійшов швиденько Гривин, оглянувшись на жандарма, що стояв уже біля дверей, і, виймаючи на ході з гаманця гроші, шепнув:

— Ну?

Небрат захитався, бачучи як люди, дим, стіни у смугнастих шпалерах пішли кругом його. Гривин, охмурнівши раптом, поклав гроші назад у гаманець, клацнувши замком.

— Хіба ти нічого не почув там? Що вони казали?

— Ні... ваше благородіє...

ПОДОРОЖ ДО МОСКВИ

А. Панів

Нам потрібне не командування або запідозрювання, не чванькуватість або недовірлива настороженість, не боротьба або протиставлення, а дружна рівноправна участь у загальній роботі над здійсненням спільних великих завдань.

М. Скрипник. „Зустріч“

Як це не дивно, а дві найбільших братніх літератури СРСР зустрілися одна з одною лише на 12 році революції. Взаємини їхні до цього часу часто характеризувались анекдотами та непорозуміннями... Вже набили оскому оті згадки про злочасне запитання одного журналу — „над чем работает Франко“ про перекичування прізвищ „до неузнаваемости“ хоч би й у статтях академічних і навіть у поважних журналах, як „Печать і революція“ або інформації в „Пржекторі“ про Коцюбинського, як про письменника 60-х років (?), або оті незчисленні „хахлы“ і „малороссы“, що рясніють у творах російських письменників, або той неможливий жаргон, що в тих же творах подається, як „українська мова“. Про всі ці факти і фактики досить красномовно й проречисто розповідав тов. Керженцев і тов. Сутирин, коли приїздили до Харкову і передали запрошення Всесоюзного Об'єднання Асоціацій пролетарських письменників (ВОАПП) до українських письменників приїхати до РСФРР.

З місяць, чи може більш, підготовки. Вістки по газетах. Метушня по літергізаціях. Засідання... Суперечки... Обговорення.

Врешті — виїздимо. І їде — цілий вагон...

Изотермический вагон
Для скоропортящихся грузов

в'язнуть нахабно рядки з поеми Адуева „Сергей Ардагов“. Але вагон не „изотермический“, а звичайний твердий... Після недовгої боротьби на вокзалі з усякими „іншими“, що завдяки „розпорядливості“ адміністрації станції, вже піввагона заняли були — нарешті письменники, артисти і всі, хто їдуть, усажуються...

Подорож ця впишеться в аналі історії нашої культури. Щоб не забути, та щоб далі до цього не вертатись, дозвольте дати каталог. Хто ж їде?

Коли рахувати тих, що поїхали раніш (на партнараду), коли включити і тих, що з „твердого“ — колективного здезертували в „м'який“ індивідуальний (таких двоє чи троє), то вийде, що поїхало до Москви отакого люду (ніде, між іншим, точного списку так таки й не було):

Б. Антоненко-Давидович, М. Бажан, О. Вишня, А. Головка, В. Десняк, А. Дикий, О. Досвітній, Н. Забіла, Д. Загул, Г. Епик, П. Іванов, М. Йогансен, Я. Качура, І. Кириленко, Б. Коваленко, О. Копиленко, В. Коряк, Г. Коцюба, В. Кузьміч, М. Куліш, І. Кулик, І. Ле, М. Лебідь,

А. Любченко, М. Майський, І. Микитенко, І. Момот, А. Панів, П. Панч, Л. Первомайський, А. Петренко, В. Підмогильний, С. Пилипенко, В. Поліщук, Я. Савченко, О. Слісаренко, В. Сосюра, М. Терещенко, П. Тичина, М. Хвильовий, А. Хвиля, Б. Хоменко, М. Фурер, І. Фалькевич, Г. Шкурupий, А. Шмигельський, М. Шеремет, Ю. Шпол, С. Шупак, П. Усенко, Ю. Яновський.

З артистів: режисери — Лесь Курбас, Гнат Юра, В. Василько, Романицький, кінорежисер Довженко, артисти і артистки: М. Литвиненко-Вольгемут, М. Сокіл, О. Колодуб, М. Голинський, І. Паторжинський, композитор Косенко, директор опери Воробйов.

У „вагоні письменників“ було тепло й затишно, письменники з насолодою відпочивали від усіх редакційних і нередакційних турбот і навіть у літературні дискусії не вступали. Найбільш читались два журнали: „Плуг“ і „Молодняк“, що вийшли разом і кожен мав свою рідну сенсацію.

Подорожніх вражень („з вікна“) нотувати не доводиться, бо вікна так мороз замурував, що ніяким хуканням їх не одтаяти.

Білгород, де можна купити українську книжку й газету, правда не завжди ту, яку вам треба і не завжди за те число, що ви хотіли б. Це вже РСФРР... Проїздиво вночі Курськ, засипаємо таким міцним сном, ніби кожний не спав перед цим тижнем. Раннім ранком зустрічає нас Тула з обов'язковими своїми пряниками, пряниками, що особливими смаковими здібностями не відзначаються, навіть навпаки, а продають їх обов'язково в скриньках під склом і обов'язково їх усі купують, особливо екскурсанти, — вважаючи (чи не через шкло), очевидно, це більш за музейний експонат, а ніж харчовий...

Час летить скоро... Ось Серпухов...

— Газети, газети... Приезд українских писателей в Москву...

У вагоні повно газет...

— Що пишуть?..

Читаємо про партнараду... Читаємо звістку про приїзд, розпорядок нашого перебування...

Потяг запізнюється... Це ж там у тих, що нас чекають на вокзалі всі теплі почуття мороз виморозить...

Але, коли спиняється поїзд на вокзалі „Москва“ і тепло полощуться нам назустріч прапори і плакати, линуць гарячі привітні слова од представників літорганізацій, червоноармійців, робітників, студентства, коли навколо тисячі привітних поглядів — стає тепло й нам...

Український тиждень у Москві почався.

В „ДОМІ ГЕРЦЕНА“

Москва вражає одразу мішаниною стилів, мішаниною старовини й сучасності, розміром, рухом, столичністю й провінційністю разом, скаженим морозом, від якого день тому навіть трамваї стояли... Частина з нас, як тільки розташувались в готелі, кинулись до крамниць

по шапки, й увечері, коли цими ж морозними вулицями йшли ми в „Дом Герцена“ — головні вбрання уніфікувалися...

Дом Герцена... Тут на верхньому поверсі — різні літературні організації — ВОАПП, РАПП, „Кузница“, „Общество крестьянских писателей“, „Місцьком письменників“ і інш. Коли зайти сюди вдень — тріщать машинки, дзеленчать дзвінки, бігають заклопотані люди — ніби трест чи установа яка. Увечері ми читаємо лише таблички відповідні. Тов. Львов-Рогачевський веде нас до „літературного музею“, що займає дві кімнати, з них одна майже цілком присвячена Єсеніну... Звертає увагу картина якогось робітника-самоука: „Єсенін читає вірші біля пам'ятника Пушкіну“, ціла серія фотографій родини Єсеніна і його села, фото його смерті, його остання записка, писана його ж кров'ю. Коли взяти на увагу, що молодь літературна, початківці, в першу чергу потрапляють в Москві до „Дома Герцена“ — ледве чи гарну зарядку дістають вони з цієї кімнати... Єсенінщини і так у нас багато, а тут — такий єсенінський агітпроп. В інших своїх частинах музею ще досить бідний, але цікавий.

Залишаємо в музеї свої автографи... В невеличкій залі — зустрічаємся... Письменники українські й письменники російські... Письменники російські — Пільняк, Сельвінський, Кіршон, Замойський, Богданов та інші вітають гостей, але й мусять признатись, що гостей то добре не знають, що українська література — мало відома країна для російського письменника, що це зле для обох літератур, насамперед для російської ж. „Гості“ (Микитенко, Пилипенко, Епик, Шкурупій, Йогансен, Полішук та інші) констатували те ж приблизно саме. Одне слово —

— Ми вас не знаємо...

— Ви нас не знаєте...

Пообіцяли, що знатимуть. Маяковський прямо заявив:

— Замість усяких покут і биття себе в груди — конкретно обіцяю за цей рік перекласти на російську мову 10 аркушів з українських поетів...

Говорилось загалом довго... поки не повечеряли... А вже п'ючи чай — читали вірші...

Виходючи, побачили й підвальчик Дома Герцена, де в мірному і занудному такті фокстроту хитались якісь парочки... Кажуть, що на оцих танцюльках і буфеті „Дом Герцена“ бюджет свій будує, але на нас ця дешевенька богемщина справила відразне враження, як і ті „гривенички на чайок“, що обов'язково беруть скрізь по роздівалках, навіть у клубах, навіть і в „Домі Герцена“.

ТЕАТРИ... ГАХН

Неділя... У кожного з нас — по декілька квитків до театрів... Невеличкими гуртками розходимося з ранку, власне по Москві не можна „розходитись“, відстані такі, що можна тільки роз'їздитись —

трамваем, автобусом, таксі, чим завгодно, тільки не візником (кусючі — страх, і до того ж замерзнете) по театрах... „Рейки гудуть“, „Розлом“, „Червоний мак“, „Гол-ля, ми живем“... Театри хороші, аудиторія в свято переважно робітнича, прекрасно сприймає п'єсу, активно реагує... На „Рейках гудуть“ ми бачили таке безпосереднє захоплення п'єсою, коли глядач забуває, що він в театрі і репліки подає на сцену сам... Скрізь, по всіх театрах мали приязну і привітну зустріч...

Сходимося перед вечором... Обід... Дзвонят з ГАХН'у („Государственная Академия Художественных Наук“).

— Ми відкриваємо зараз виставку української графіки. Ждемо вас!..

Справді, вчора представники ГАХН'у проф. Соколов повідомив у „Домі Герцена“, що „ГАХН“ активно приступає до зв'язку з укр. культурою і мистецтвом, заснувався український розділ при ГАХН'і і організовано виставку графіки, на яку нас просять і без нас її не відкрити.

Нашвидку збираємося, хто міг... Ідемо. „Графіка УССР — событие, достижение, художественная радость“ — так закінчується вступ до каталогу виставки... „Можно определенно утверждать, что таких мастеров, как В. Касьян в РСФСР нет“, „Мы будем и в дальнейшем любить, изучать и собирать графику братской республики“ — під таким гаслами і відбулося відкриття виставки...

Невеличка (188 експонатів) виставка привабила чимало глядачів... Роботи Касьяна, Падалки, Седяра, Довгаля, Налепинської-Бойчук і інших звертають увагу своєю майстерністю. З українських графіків Москви виставила свої роботи А. Іванова (між іншим і портрет мітичного футуролога Е. Стріхи).

При ГАХН'і заснувався комітет по вивченню мистецтв народів СРСР, при цьому комітеті є „розділи“: український, татарський, грузинський, організовуються — вірменський і єврейський. Виставка є першим виступом українського розділу. В „розділі“ працюють: К. Буровій, проф. Стелецький, проф. Сениця, І. Чирков, А. Чужий, Г. Коляда, Холодна, Іванова та інші. Після відкриття виставки на товариській нараді з членами академії, і президентом П. Коганом і членами українського розділу взаємно інформуємось про роботу...

В КОЛОННІЙ ЗАЛІ ДОМУ СОЮЗІВ

День біганини по Москві, по її музеях і пам'ятниках... Увечері збираємось на урочисту зустріч нашу із літературним і громадським активом Москви...

Вечер зустрічі писателів УСРР і РСФСР

Зветься цей виступ в програмах і афішах. В залах „Дому Союзов“ уже з 7 годин повно. Зустрічаємось з учорашніми і позавчорашніми знайомими, зав'язуються нові знайомства... Славновісна Колонна

Заля ледве вміщує всіх... Урочисто обирається президію щось із 70 чоловіка — гості й од хазяїв, — заля затоплюється таким морем світла, що фотографі мають змогу „цокать“ цю президію без магнія, що вони пильно й виконують.

Коротеньке привітання т. Керженцева. Далі — доповідь т. Луначарського про взаємини російської й української літератури й т. Коряка про сучасну українську літературу, її стилі, напрямки, боротьбу. Від усієї української делегації зачитує привітання-декларацію Г. Епik.

За програмою далі — „выступление украинских и русских писателей“. З російських читав Безименський... Тихий голос, аж надто солодкий, особливо коли він каже перед початком своє традиційне.

— Прошу тишини!

Але в читанні вже видно вміння читати часто перед аудиторією, певна школа читання, чого не можна сказати про наших письменників. Читають: Тичина, Сосюра, Кулик, Поліщук, Бажан, Терещенко, Остап Вишня. — Вишневі лекції „Що таке Україна“ з великим захопленням і цікавістю слухаються. А в публіці чутно в антракті такі-о розмови:

— Читает же обыкновенные вещи: „Киев — столица Украины“, а смешно...

Концерт після виступів літературних має знайомити слухачів з мистецтвом УСРР і РСФСР (так, принаймні, в програмах стояло). Наскільки це можна зробити співами представниць і представників УСРР — О. Колодуб, І. Паторжинського, М. Сокил, М. Голинського, М. Литвиненко-Вольгемут, В. Косенко — це досягається. У відповідь співають квартет ГІМН'у (Государственный Институт Музыкальных Наук), арт. К. Держинська; розповідають „Канитель“ Чехова і „4 пушки“ Горбунова-Посадова нар. арт. Республіки М. Блюменталь-Тамаріна і І. Москвін, грає оркестр „Блоху“ („шутейные сцены“) під орудою нар. арт. УСРР Л. Штейнберга...

Трохи зворушливо, братнє й тепло з урочистим піднесенням відбулася ця зустріч двох братніх культур.

В ГІЗ'і, У ХАЛАТОВА

Це вже вівторок, 12 лютого. День взагалі насичений діловими засіданнями і серйозними й важливими нарадами. В просторому кабінеті тов. Халатова, голови ГІЗ'у (Державне видавництво РСФСР) — яблуку ніде впасти. Дивуєшся, як у такій тісноті вправляються спритні кінооператори перетягувати свої сліпучі „юпітера“, мотатися зі своїми апаратами, тріщати з усіх боків, фотографувати і спереду і ззаду, і в профіль і анфас, і гостей і хазяїв. Атмосфера в кабінеті, як кажуть, „накапилась“. Та й не тільки від „юпітерів“. Гарячі й уціпливі промови немало її підогрівали. Тов. Халатов і Сандомирський (зав. худ. відділом ГІЗ'у) намальовали досить невідрадну

картину минулого видання перекладів з української мови, та й з інших мов народів СРСР. І слухаючи ці доповіді, мимоволі пригадувались слова тов. Керженцева із його статті:

„У нас переводится много дряни с иностранных языков, а богатейшая литература Украины почти никому неизвестна. У нас не следят за творчеством, которое идет вне РСФСР, и за литературой, напечатанной не по-русски. Наши издательства, журналы и газеты не наладили никакого систематического освещения читателя о росте национальных культур, идущем в Союзе ...“

Але зате й привабливі перспективи малювали доповідачі. Уже розпочато серію „Творчество народов СССР“, розпочато виданням перекладів українських класиків, на цій нараді маємо домовитись, кого, як і скільки видавати. Як правило, маємо завести, щоб переклади були авторизовані, щоб до них давались критичні розвідки про письменника. В плані—видання популярних брошур з історії української літератури, критики, історії України, декілька антологій і альманахів. Звичайно, що намічених 150 аркушів на 1929 р. буде мало на спеціальній комісії, що її тут обрано було, ухвалено замість 150 аркушів для перекладів з укр. літератури, призначати 325 аркушів). Кожен представник видавництва доповнював характеристику минулого і висловлював надії й обіцянки щодо майбутнього. Представниця „Романа-газети“ майже договори поскладала де з ким на засіданні.

Підчас гарячого засідання пили чай і десь у другій кімнаті клеїли стінну газету, що тут же її підчас дискусії й писали. Газету хоч і не цілком заповнену, на кінець засідання виставлено з шаржами, привітаннями, епіграмами. Маяковський вже писав, що треба мабуть рос. поетам їхати до українського Держвидаву, бо свій з ними не дуже панькається, а Дикий рекомендував—

Мало перекладів Готова
Треба пострігти й побрити
Голову ПЗ'а Халатова...

Виговорено все, що хотілося сказати, обрано комісію, зроблено зауваження, налагоджено обмін... Залишається лише здійснювати побажання й постанови цієї наради.

В ЦК ВКП. КАГАНОВИЧ І СТАЛІН.

4 години. Вечоріє... Вуличками й провулочками, повз величезні мури Китай-города з бойницями й нішами, йдемо просто з наради до Центрального Комітету Партії. Як навмисне оцю суміш старовини з сучасністю доповнюють численні церкви, що на них рясна так Москва. І коли нас на 5 поверсі в залі нарад приймає секретар

ЦК ВКП тов. Каганович, ці церковні хрести і бані настирливо лізуть у вікна, так дисонуючи з усім, що навколо нас. Наша розмова в Центральному Комітеті Партії багатьом буде пам'ятна, стенограму її прочитає з цікавістю кожний, хто цікавиться національним питанням, розвитком національних культур... Тов. Хвиля (зав. агітпроп ЦК КПБУ) коротко інформує про сучасний стан культурного й революційного життя і ставить низку питань про національне й культурне життя, про взаємини російської й української літератури. Ставили питання й інші члени делегації.

Привітавши нараду українських письменників в стінах ЦК ВКП, тов. Каганович в докладній промові спиняється на питаннях культурного і національного будівництва.

— Нашу точку погляду на національну політику ви знаєте... Я про неї не тільки говорив, а й проводив на практиці... У нас творяться рівноправні радянські культури, але відсталим націям ми повинні допомагати їх творити.

— Українську й російську літературу не можна рівняти до відсталих націй. Українська література й культура набули вже такої сили, що вони правлять самі за себе, але й тут ще підтримка потрібна.

— Єдності пролетарської літератури ще багато заважає великодержавний шовінізм. Його у нас ще багато. Є деяке ще „високомір'я“, пиha у частини російських письменників щодо українських. Партия це категорично засуджує.

— На Україні національне питання стоїть гостріше... Несвідомості менше... Там ми або маємо свідомий великодержавний націоналізм, або, з другого боку, маємо свідомих націоналістів, що хочуть збити українську культуру на націоналістичний шлях.

— Боротьбу з великодержавним шовінізмом треба розвернути на всю широчінь, треба й з місцевим націоналізмом не менш рішучу провадити боротьбу.

— Селянства в нас багато, але це не значить, що література українська має бути вся селянська і в цьому напрямку розвиватись. В галузі економіки ми боремось за соціалістичне господарство, так і в літературі ми боремось за гегемонію пролетаріату.

— Боротьба за класову ясність і марксистську критику — от найпекучіші завдання сучасної літератури.

Коли тов. Каганович говорив свою промову — раптом в нашій делегації рух і оплески... В залю тихо й непомітно увійшов тов. Сталін. Невисокий, сивуватий, у добре відомому з портретів френчі, але загалом мало схожий на портрет (як, до речі сказати, і більшість наших вождів). Уважно прослухавши промову т. Кагановича, запитання, що поставив тов. Хвиля і декілька товаришів, т. Сталін в півгодинний приблизно промові дає низку простих, ясних і глибоких формульовок і цікавих думок.

Чомусь гадалося, що він має говорити голосно й рішуче. Навпаки, голос його рівний і тихий... Нам треба було тісніше зсунути стільці,

і розмова від того набрала більш товариського, навіть інтимного характеру. Він нам розповів просто й зрозуміло основи Ленінової національної політики, формули, що на перший погляд здаються парадоксальними, виходять діалектично правильні, єдино можливі і єдино закономірні. Декілька думок його:

— От нам кажуть, що ми проти класового суспільства, а в той же час за класову боротьбу. А ми класовою боротьбою й знищимо класи.

— Національні культури треба об'єднати на базі соціалістичної культури через зміцнення національних культур. Помилляється той, хто думає, що в розвигкові національних культур ми будемо нейтральні. Ні, ми маємо активно підтримувати національні культури і тим більше, чим вони відсталіші.

— Кажуть іноді на російську мову, як на мову мало не інтернаціональну. Це безглузда і шкідлива помилка. Спільна інтернаціональна мова створиться не скоро, через багато років після того, як настане світова диктатура пролетаріату. Це буде не російська мова.

Трохи ніяково й хитрувато посміхаючись тов. Сталін далі ставить питання до нас, про різні моменти культурного будівництва в нас... Переходимо на театр, сперечаємося про „Дні Турбіних“, говоримо про ту халтуру, якою іноді годують навіть у Москві під виглядом українського мистецтва.

— Ну, тут і ви багато винні,— говорить Сталін...— Чому не протестуєте, чому рішуче не ставите питання, чому не домагаєтесь, щоб таких халтурщиків гнати в три шиї. У вас багато буває непотрібної ні змоги не скромності, навіть приниження. Це не годиться.

Товариська розмова, стаючи дедалі все простішою і зовсім не вагадуючи офіційний прийом, затяглась аж до 7 годин.

РОБІТНИЧІ КЛУБИ

— Товариство, ми забалакалися, а нас же чекають і робітники по клубах.

4 найбільших робітничих клубів хотіли побачити й почути українських письменників. Багато просило ще, але ні часу, ні сил, було задовольнити їх.

На машинах розлітаємося в усі кінці Москви. Кожна група має доповідача, декілька поетів, прозаїків... Наша, з тов. Куликом на чолі, їде до залізничного клубу.

Довгі ці кінці московські, щось із півгодини їдемо, поки під'їзимо до величезного будинку клубу ім. Кухмістєрова.

Чекає на нас біля 2500 робітників.

Слухають уважно відповідь т. Львова - Рогачевського і т. Кулика. Над сценою плакат:

Привет борцам пролетарской культуры братской Украины.

Тов. Львов-Рогачевський почавши свою доповідь привітанням цитатою з Шевченка:

Од молдаванина до фіна
На всіх языках все мовчить,
Бо благоденствує...

закінчує — „передзвін багатоголосий літератур СРСР краще за оригінальний отой славнозвісний дзвін сорока-сороков Москви, яким пишалась царська Росія“. Доповідь Кулика робітництво перериває декілька раз оплесками (особливо при згадці про Дніпрельстан).

Після зачитання творів з'їздимося всі до будинку вчених, де влаштовано товариський вечір з письменниками і вченими РСФРР.

В КРЕМЛІ

Кремль дуже цікавий і дуже принагідний зовні. За отими товщезначними древніми мурами ввижається щось таємниче, старовинне, романтичне... Коли ж ми пішли в середину, то тут знов — нагородження будинків, стилів, палаців. Основне ж враження — старовина величезна царська усадьба, обнесена мурами... І виходив московський цар, і оглядав свої маєтки. Багато ці мури бачили...

„Оружейная палата“, цей коштовний і цікавий музей, розповідає нам про цю старовину матеріальними речами... Ось зброя перших князів, ось шоломи ще часів „полку Ігоря“, ось „шапка Мономаха“, що так тяжкою здавалась когось, тепер за склом стоїть німим свідком, ось золото, срібло, чудово вишиті гобелени — подарунки московським царям, ось писанки, даровані вже Миколі Романову — платинова крашанка в діамантах, золота модель яхти Штандарт, з усіма гвинтиками і частками, що міститься в хрустальній крашанці, і що своїм безглуздям так нагадує Лесковську підковану „блоху“.

Безглузда й сумна старовина дихнула на нас зі стін „Оружейної Палати“, а її доповнило враження від безглуздих „Царя-пушки“ та „Царя-колокола“. І пригадувались з дитинства:

Кто Царь - колокол подымет,
Кто Царь - пушку повернет,
Шляпы кто гордец не снимет
У святых Кремля ворот.

Піднімають колокола і повертають пушку нема ніякої ні потреби ані охоти, а над святими воротами висить гасло: „Релігія — опиум для народа“ і ніхто шапки не скидає...

В МАВЗОЛЕЇ ЛЕНІНА

Середина... Мавзолей зачинено для одвідувачів і нас пропускають окремо цілою делегацією.

З почуттям, якого ні розповісти, ані збагнути, входимо в цю просту і сувору гробницю, спускаємось сходами вниз... Тихо...

Тихо... Рівно горять лампи, урочисто висять прапори, а ось — маленький, старий, зворушливий — прапор Паризької Комуни охороняє спокій умерлого вождя...

Вдивляємося в таке знайоме і незнайоме обличчя... Ні — на портретах не вдалось передати отієї усмішки, з якою на віки спочиває Ілліч, ні мудрого чола, ні всієї скромної постаті, що в своїй скромній величчї лежить під прапором Паризької Комуни і ніби спить...

Тихо, тихо виходимо...

У ЗЕМЛЯКІВ. У КЛУБІ ІМ. КАЛЯЄВА

Українське земляцтво в Москві має свій клуб ім. Т. Шевченка. Але помешкання клубу не могло вмістити і п'ятої долі тих, що хотіли одвідати наш вечір. То ж у величезному народньому домі ім. Каляєва — влаштовано вечір для українського земляцтва... Повна зала, як тільки можна було її наповнити. Багато студентства, молоді... Доповідь т. Пилипенка, привітання... Читання творів, концерт хору клубу...

В ПОСТПРЕДСТВІ

Їдемо з концерту до постійного представництва УСРР.

За товариською бесідою зустрічаємося з товаришами: Риковим, Чубарем, Літвіновим, Луначарським, Гриньком, Лебедем, Ейдеманом, Леплевським, Шмідтом та іншими... Члени уряду СРСР цікавляться нашим життям, у нас теж багато питань, товариська розмова триває декілька годин... Наприкінці — кінофільм ВУФКУ „Нічний візник“ і ми роз'їздимося...

У СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Нас, плужан, декілька разів запрошували селянські письменники російські до себе, обмінялись думками, дещо прочитати, де про що домовитись... Нарешті вибираємо час в четвер, в редакції їхнього журналу „Земля советская“ (видає „Зиф“). Тов. Дорогойченко — відповідальний редактор „Земли советской“ — інформує нас про „Всеросійське товариство селянських письменників“. Товариство за останній час реорганізувалось, починає провадити роботи на нових рейках, позбавляючись традицій колишнього „Жернова“. Ставка на кваліфікацію, на втягнення письменника до роботи, на чітку ідеологічну лінію. На весну гадає товариство скликати з'їзд, на який запрошує й нас... Інформуємо про „Плуг“, намічаємо методи спільної праці, обмін виданнями тощо. Обіцяємо обміняти статтями про наші спілки. Обмінюємось книжками і нарешті — невеличкий літературний вечір, знов за тою ж обов'язковою чашкою чаю.

Читаємо твори, намічаємо що перекласти...

Але вже вечір, вже відкрилася в клубі ім. Шевченка виставка української книжки, де була частина нашої делегації — і треба вже їхати в Дом Герцена — прощатись.

ЗНОВ У „ДОМІ ГЕРЦЕНА“

Десять товаришів од'їжджають до Ленінграду, решта вертається до Харкова. Остання товариська зустріч. За тиждень багато вже товариського зближення, знайомств. Вітаємося, як давні друзі. Тов. Керженцев говорить теплу промову, де зазначає значіння нашої зустрічі... Наші представники відповідають, особливо чуло вітають т. Керженцева, що так багато поклав сил на цій подорожі єднання, так багато виявив товариського такту і почуття.

Тиснемо на прощання руки. Востаннє промовляють українською мовою плакати зі стін „Дому Герцена“ „Привіт шановним товаришам з України“, „Хай живе культурна революція“, „Хай живе братерство трудящих усіх народів СРСР“...

З побажанням, щоб дійсно почати тісний зв'язок з літературами в сіх народів СРСР — роз'їжджаємося...

Тепер — справа за конкретною роботою, здійсненням декларацій і обіцянок.

Резолюція про конфлікт поміж т. Ф. Гладковим і редакцією журналу „Плуг“ (Харків).

Піачас наради в Москві в питаннях зв'язку російської й української літератури, спеціальна комісія, що розглянула всі матеріали щодо конфлікту поміж редакцією журналу „Плуг“ і тов. Ф. Гладковим, ухвалила таке:

1) Заява тов. Гладкова, так само, як і матеріали, подані до комісії, свідчать про безпідставність обвинувачення тов. Гладкова в українофобстві.

2) Одночасно нарада находить, що недостатнє ознайомлення т. Гладкова з конкретною українською обстановкою й становищем на літературному фронті України привело т. Гладкова до неправильної трактовки деяких місцевих питань і цілковито неправильному й помилковому твердженню, ніби-то український письменник Хвильовий є українським націоналістом.

3) За причину конфлікту у великій мірі стало неохайне й політично безграмотне коментування ГИЗ'ом книжки „Коммуна Авангард“ в чому сам т. Гладков не винен, бо книжку було видано без його безпосередньої участі.

4) Тому слід вважати безпідставним виступ у різкій формі сатиричного журналу „Червоний перець“, що в карикатурі змалював справу так, ніби ставлення т. Гладкова до української літератури нагадує заяви міністра Валуєва про українську мову.

5) Одночасно нарада вважає необхідним відмітити неприпустимий тон фейлетона т. Рикліна в № 28 „Известий ЦИК'а СССР“, що допустив, крім вульгаризації української мови, безпідставні закиди на адресу редакції „Плугу“ за його ніби то відмову друкувати листи т. Гладкова. „Плуг“ своєчасно обіцяв опублікувати весь матеріал і справді опублікував його в своєму черговому числі.

6) Нарада ухвалює опублікувати цю постанову в російській і українській пресі і вважати, що цим інцидент ліквідований.

ДЕ РОЗХОДЯТЬСЯ ДОРОГИ

(М. Рильський, „Де сходяться дороги“, Слово, 1929).

В. Норд

Рильський — така своєрідна й визначна постать у нашій літературі, що кожної нової книги його ми можемо сподіватись, як якогось нового самовизначення, досягнення нових обріїв.

З іменем Рильського у нас звязана постать не тільки визначного поета, але й своєрідного, хоч відсталого, і ніби задоволеного своєю відсталістю, філософа, що його вустами промовляє певний кадр старої української інтелігенції з традиціями ще дореволюційними, з зафарбуванням ще народницьким. Ми маємо право ждати од нової книги Рильського нової оцінки явищ, нового, викovanого за ці роки ставлення до світу. В приватній розмові про нову книгу Рильського мені довелося почути, що книга „Де сходяться дороги“ стоїть безумовно вище за попередні книги. — Чому? — Бо Рильський ніколи ще не писав таких добрих сонетів! Ми в праві вимагати од кожного, хто пише й друкується, більшого, ніж добрі сонети та октави. — Що ти зробив за ці роки, як по-новому перекував ти в своїй кузні холодне залізо, яку зброю скував на сьогодні?

В цій книзі ми маємо поему „Сашко“, що ніби то має бути новим, дуже цінним і бажаним кроком Рильського, що розцінена вже, як спроба наближення до сучасності. Проте, поза тематикою та фразеологією „... Встає засмалено-крилата тінь усесвітнього Сашка“... „...Що день прокинеться крилатий що в наше виросте моє“ лишається той самий Рильський, що написав „Синю Далечинь“. Він з ар'єргарду дивиться на Сашка, він так любить людей і так широко дивиться на світ, що не може не включити в коло своїх героїв і Сашка. Сашко в нього не соціальний, а „загально-людський“ тип, що видно хоч би по тому, що в поемі „Сашко“ наголос автор робить на його людських переживаннях — любовь, радість повороту додому:

Іде Сашко з товаришами
Мов чумаючи Марко...

Отже це запізніле наближення до сучасності не має глибокого значіння. Рильський веде Сашка з брудного передмістя, через

фронт і барикади, але сам не стає на барикади поряд із Сашком. Отже Рильський лишається той самий. Коли б він сам не написав собі чудового епіграфічного сонета, можна було б йому порадити взяти собі за епіграф слова славного слобожанського філософа-старчика XVIII в. Григорія Сковороди:

Нехай у таких мозок рветься,
Хто високо вгору дметься.
А я буду собі тихо
Коротати малий вік,
Так мине мене все лихо,
Щаслив буду чоловік.

В іншому місці:

Возлюбі путь узкій, б'гай обща права.

В епіграфічному сонеті до книги „Де сходяться дороги“ лише переказано цю думку іншими словами:

Хто храми для богів, багатіям чертоги
Будує з мармуру, в горорізьбу фронтон
Ясний оздоблює, чи в лініях колон
Задовольняє смак вибагливий і строгий, —
А я під буками, де сходяться дороги,
Простоту радісну узявши за закон
Хатинку виліпив, — і наче дивний сон
Життя моє тече розмірено - убоге.

Тоненька нитка тягнеться од Рильського до Григорія Сковороди у XVIII вік. Подвійним обличчям дивиться на нас зі свого віку мандрівний слобожанський філософ: з одного боку — він протестант, пророк, з другого — відлюдник, одцепенець: „Мірʼ ловивʼ мене, но не поймалʼ“ (автсепітафія). Сковорода тікав з тодішнього суспільства з його ієрархічною закам'янілістю, забобонністю, лицемірством. Він тікав до простого люду, брав собі за закон „простоту радісну“, але зворотним боком цього був протест проти тодішнього ладу, демонстрація своєї ненависти до нього. Окремо розглядати ці два обличчя Сковороди неможна, отже при наявності одного, можна вгадати й друге. Сковородинське самообмеження, задоволення малим, тікання „обща права“ ми маємо в Рильського. Все це поєднано з навчальним тоном:

... Розумні, майте розум,
сидіть удома!...
Люби свій виноград і заступ свій дзвінкий...

звучить дивною гармонією з Сковородинськими божественними піснями. Любов до простоти проповідується в контраст з усім нашим складним сучасним життям, отже вона ховає в собі протест. Індійський

національний філософ Ганді проповідує теж любов до „простоти радісної“, він захоплюється прядкою поряд з проповіддю бойкоту англійців, що внесли в Індію всю складність і всі прокляті протиріччя європейської цивілізації. Коріння такої любови до „простоти радісної“ в Рильського напевно теж уходить кудись у ті кола інтелігенції, що й досі ще не перегартувалися на новому вогні, що по-своєму ще протестують проти сучасности. Але ж між Сковородою і Рильським є маленька різниця: Сковорода тікав од світу, протестуючи проти ладу, що вже розкладався, він мовляв, дивився на нього з авангарду. Я не хочу тут повторювати обвинувачень, що їх так багато вже кидали Рильському й „неокласикам“, звязуючи їх з надто конкретними групами суспільства. Але що я хотів би закинути, й про що треба сказати, це те, що його любов до простоти й самообмежування на манір Сковороди є простісінька відсталість від життя й часом вона виглядає навіть не зовсім свіжо. Чи треба тут нагадувати ще Толстовське твердження, що художник мусить стояти на височині сучасної йому ідеології? Коли б Рильський опанував і оцінив по своєму все ідейне надбання сучасности й після цього вже одійшов од неї, тоді б можна було точно визначити його політичну платформу. Коли б Рильський так фатально не запізнювався зі своїми реакціями на явища, як це він робить тепер, побачивши Сашка лише на надцятий рік після його, Сашкового, повороту з фронтів! Зрештою можна погодитися, що Сашко — поза всім — новий і бажаний крок Рильського і що цей — запізнілий, правда — виступ віщує якийсь новий етап в його творчості.

Є поети з лабораторіями, поети, що шукають нових субстанцій, що випробовують і сполучають, змагаються й перемагають. За ними стежать з напруженням, кожний виступ їхній — несподіванка. Ці поеми мають справу з мікроскопами й найскладнішими хемічними реакціями: часом цілі роки вони мусять мовчати, марно намагаючись сполучити елементи, що не сполучаються. Часом у їх бувають щасливі дні, реакція відбувається відразу, загоряючись високим, неповторним полум'ям. Не можна сказати тепер, в роки майже цілковитої мовчанки, який буде дальший крок Тичини, ми знаємо тільки, що це буде щось відмінене від попереднього. Щодо Рильського, то, знаючи його попередні книги, можна угадати й дальші, ще не написані. Зарані можна було вже знати, що в цій книзі будуть такі ж спокійні й урівноважені сонети та октави, як і в попередніх збірках. Можна сподіватись од їх лише більшої викінчености й дзвінкости. Октави в поемі „Сіно“ мало відрізняються від октав у поемі „Чумаки“, а, зрештою, й від октав Пушкіна „Домик в Коломне“ та Фета. Надто старанне, любовне поводження Рильського з формальним надбанням минулого і, особливо, в лиці двох геніальних представників його — Пушкіна та Міцкевича, межує з якоюсь музейною дбалістю, з колекціонерством. Можна сподіватися, приступаючи до читання

поєми „Сіно“, що автор лише з іронією підійде до своєї теми й матеріялу. Принаймні перша октава дає нам ніби натяк на іронічний підхід автора, автора сучасного, що органічно не може не іронізувати зі звичного, всім давно відомого:

На Львівській вулиці, чимало років тому,
Os temporale я в трамваї сумно віз
(Я ж був пак медиком, на диво світу всьому,
І хоч „граніг“ отой не конче пильно гриз,
Та іноді кістки носив таки додому,
Свою хазайку тим лякаючи до сліз, —
І вдруге хоронив ті кості у шухляди!).
Було морозно. Я їхав на площадці.

А ось Фетова октава, що нею він починає свою поему „Талисман“:

Октавами и повесть, признаюсь!
И, полноте, ну, что и за писатель?
У нас беда, и — право, я боюсь! —
Так, ни за что, услышишь: подражатель!
А по размеру — я на вас сошлюсь —
И вы нередко судите, читатель.
Но что же делать. Видно так и быть:
Боятся волка — в лес нельзя ходить.

Так писав Фет десь біля середини минулого століття і так само пише тепер Рильський. Виходить, що й іронія, що почулася була в октаві Рильського, вимагається тут по канону, аджеж і старі добрі майстри дбали про те, щоб оживити нею надто спокійну течію октав. „Домик в Коломне“ — класичний цього зразок. Цих іронічних, звичайних по канону, вставок у текст розповіді вживає Рильський необмежено, це надає його книгам легкості, вносить відтінок якоїсь дружньої фамільярності з читачем, що її так любили класики, що її ви знайдете в тільки що прочитаній октаві Фета. Ще тоді, пишучи свої октави, Фет (хоч знов таки в іронічному плані) боявся почути „подражатель“, отже, вже дивився (чи боявся, що так дивитимуться його читачі) на октави, як на щось присуще літературі минулій. Цей погляд Фета за ті 60 чи 70 років, що минули з того часу, мусів би, здається, посилитись і примусити нових авторів зовсім перепланувати свій матеріял, бо можливість почути те магічне слово, що його так боявся Фет, за цей час підвищилася в енний ступінь.

Несвіжість матеріялу й зниження тону — чи не найхарактерніша ознака й цієї безумовно викінченої й майстерної книги Рильського. Не весь матеріял книги, що — правда, відповідає цьому означенню. Ми в цій книзі маємо прекрасні, незаперечні речі, що в їх саме й полягає все значіння, вся своєрідність Рильського: це його весняні поезії й згадувана вже поема „Сашко“:

Ластівки літають, бо літається,
І Гавнуса любить, бо пора...
Хвилю зеленою здіймається

На весні Батієва гора.

Хай собі кружляє, обертається
Хоч круг лампочки земля стара!
Ластівки літають, бо літаються,
І Ганнуса плаче, бо пора...

Важко підшукати щось хоч здалеку подібне до цієї поезії з усією її глибокою теплотою людського почуття! Цей уривок з весняної епопеї Рильського своєю теплотою й стихійністю звучить в тон з стихійною радістю пісень Уїтмена далеко в більшій мірі, ніж цілі поеми інших авторів, що, засвоївши лише зверхні ознаки Уїтменової творчості вже готові кокетувати з критикою. Згадаймо В. Поліщука:

Ні, я не Уїтмен...

Десь мені довелося чути таке: — „Я не можу читати класиків: все йде гаразд, поки не трапиться мені якийсь Юпітер чи Аполон, чи звертання до музи. Ці мертві імена одбивають охоту читати далі“. Колись терміном „псевдокласицизм“ означали механічне перенесення засобів класицизму, часте ж звертання до греко-римської мітології вважали швидше за прояв широкої ерудиції автора, ніж за наслідування. Але час минув: од Байрона (фраза була сказана з приводу Байрона) відокремлює нас уже не мала дистанція, за наших умов засоби, характерні для часів Байронових, не можуть не здаватися штучними. Отже й розуміння псевдокласицизму можна пересунути в часі з епохи греків і римлян до часів Пушкіна й Байрона. Щодо Рильського, то, здається, часом можна термін „неокласицизм“ замінити на „псевдокласицизм“. Звертання до Адоніса й Афродіти й цілий цикл поезій на античні мотиви за наших часів більше підходить під термін псевдокласицизму. Здається, що одного прикладу буде достатньо: навожу тут цілу поезію „Тиша“.

Вже людські голоси застигли склом прозорим.

Замовкли молоти, не галасує форум, (?)

На обриси домів упала голубиць.

І тільки іноді зарже далекий кінь,

Нагадуючи нам, що бережуть наш спокій,

Одважні вартові, струнки та бистроокі.

Єдине, що свідчить про належність цього вірша до античного циклу, це слово „форум“. Мимоволі чомусь при цій нагоді пригадується відоме, певно, всім, хто ще вчився в російській школі, з старих російських хрестоматій:

Пою от варваров Россию свободженну

Попрану власть татар и гордость низложенну...

Цей античний цикл нічого не додає до творчого надбання Рильського. Це ж, — що - правда, вдалі і майстерні — екзерсиси, цілковите повторення вже відомих зразків. Цей цикл мусів би бути тільки незначним епізодом в літературній біографії Рильського, але поезії, що їх можна віднести до цього циклу, посідають далеко не останнє

місце в цій книзі, так само, як і в усій творчості Рильського. Читачам Рильського вони рішуче нічого нового не скажуть. Тільки мешканці кабінетів, бібліофіли та колекціонери зрадіють новому й несподіваному додаткові до старої колекції античних мотивів. Цей античний цикл не більше як механічне перенесення в наші часи, майже дослівний переклад, старих циклів на античні мотиви, що колись були модою. Мешканець кабінету, колекціонер, переріхавши цю частину книги, полізе до своїх старих колекцій, і, в першу чергу, напевне загляне до Фета. Слідом за ним можемо заглянути й ми і — тут уже я зовсім не винен — викликати вдруге сиву тінь старого російського поета. Цього разу відкриємо Фета на відділові „Античный мир и антологические стихотворения“. Такі ж самі античні картинки, гра тонкими спостереженнями, — сатири, що стрибають по зелених полях священних дібров Елади, вакханки з напіввпущеним одягом...

Одежда жаркая все ниже опускалась,
И молодая грудь все больше обнажалась,
А страстные глаза, слезой упоены,
Вращались медленно, желания полны.

Віршові „Вакханка“ у Фета аналогічний у Рильського „Поцілунок“:

У темній гушині її я наздогнав.
Вона, вже лежачи серед пахучих трав,
Руками пружними од мене одбивалась...

Яка повторність мотивів, образів і навіть деталей! Проти свого бажання довелося стільки цитувати, зрештою чужого й Рильському й усій літературі українській, Фета. Єдине, що мені хотілося сказати цим, що в кожного, хто хотів би розважитися античним світом у поезії, є завжди під рукою безкінечна низка античних поезій з усіх літератур світу. Антологічний цикл Фета, безумовно, назвичайно вдалий і яскравий, може задовольнити найвибагливішого читача. Проти Фетового циклу відповідні поезії Рильського здаються менш вдалими, може тільки через те, що з'явилися на такий великий час пізніше за Фетові. Коли б не було цього циклу в цій книзі Рильського, освіжений такими поезіями, як поезії весняного циклу, та поема „Сашко“, книга, безумовно, тільки б виграла.

Книгу Рильський назвав синтетично: „Де сходяться дороги“. Може в цій назві і єсть якась правда для автора. Читачеві ж, напевне, здасться, що з цієї книги дороги Рильського розходяться: одна йде через прекрасні весняні поеми, через людського і майже соціального „Сашка“ в живий, прекрасний світ, друга через античні, псевдокласичні вправи — в світ мертвий, в зачароване коло повторень, в погасання. Поклик живого світу проривається крізь нерухому тканину октав та сонетів. В цій книзі він бренить сильніше, ніж в попередніх — і нам лишається тільки побажати Рильському разом із тим же таки слобожанським старчиком Григорієм Сковородою:

Будь тобі вітри погодні!

ПО ШЕВЧЕНКОВІ МАЛЮНКИ

I

Ще 1914 року журнал „Україна“ ч. II подала за іншими часописами, що Надія Смоляк, дочка Іраклія Ускова, коменданта Ново-петровської фортеці, де кінчав своє заслання Тарас Шевченко, продає Шевченкові малюнки, числом вісім.

Імперіалістична війна, а далі революційна хуртовина, занесли були сліди до Надії Смоляк і аж 1925 року в часопису львівському „Стара Україна“ ч. III—IV Іван Брик друкує повідомлення „Памятки по Шевченкові в родині Ускових“. Автор переказує досить довгу переписку зі спадкоємцями Ускова, що звернулися до Українського Народного Дому з пропозицією придбати 8 малюнків, 20 фотографій та один лист, що збереглися в них і що немов би оцінені київськими знавцями на 5.000 червоних радянських карбованців. У листі, датованому 8—XI 1924, лікар А. Каршин, одружений на Анні Павловні, онучці Ускова (приймачці його дочки Наташки) подає більш-менш детальний опис двох картин (сепій), шости акварелів та 15 фотографій „роботи Т. Шевченка“. Останнє невірно: фотографії стосуються пізніших років і зроблені, очевидно, Усковим, а не Шевченком, що між іншим, до фотографій ставився не дуже прихильно: „хоч як фотографія заманчива, та нема в ній вищого мистецтва“ (лист до Б. Залеського, 10-VI 1856 р.).

Іван Брик не подає прізвища автора листів до нього, „не будучи до того уповноваженим“. Чому лікар А. Каршин ховався? Оказується, що Анна Павловна, будучи перед тим у Києві, зверталася до Академії Наук, що О. Новицький, С. Єфремов, М. Біляшевський, та Д. Щербаківський оглядали збірку, оцінили в 5—7 т. карбованців, хотіли були її придбати, та хтось налякав А. Каршину, що картини можуть реквізувати, як національне майно,— і вона подалася із ним, знов на скільки років заховавши Шевченкову спадщину.

Аж коли УАН розпочала працю навколо видання творів Шевченкових і акад. Новицькому потрібні були знімки з усієї художньої спадщини Шевченкової— відновилися зносини з родиною Ускових. Зачинає з нею новою переписку акад. Єфремов. Надія Смоляк, що, власне, являлася безпосередньою власницею картин, скаржиться на скрутне

своє життя, пише, що віддала б задешево ці картини, якби їй повернули націоналізований у неї будинок Академія, за підписом акад. Корчак-Чепурківського звертається (11-X—28 р.) до Бугурусланської Міськради зі сльозницею, прохаючи про денационалізацію і вказуючи на добре відношення до Шевченка батьків Н. Смоляк. Бугурусланська Міськрада відмовляє, зважаючи на те, що чоловік Н. Смоляк, колишній власник будинку, був агентом царського уряду— місцевим судовим слідчим, та зважаючи на норми домовласності, що існують у Бугуруслані.

Справа знов переривається і УАН дістає тільки по два примірники фотознімків з картин, зроблених не дуже добре також у Бугуруслані, за доглядом голови місцевого товариства краєзнавства. Акад. Єфремов передає адресу Н. Смоляк Шевченківському Інституті і вже Інститут починає переписку з Н. Смоляк.

У лютому 1929 року відбувається відіниві широко відома подорож українських письменників до Москви й Ленінграду. Користуючись з цієї ягоди, беру на себе низку доручень від Шевченківського Інституту. Управління Науковими Установами НКО УСРР дозволяє поїхати безпосередньо до Бугуруслану, оглянути картини й придбати їх за кошти, асигновані на поповнення наукових музеїв.

Добре попоходивши в Москві з одержаною від т. Луначарського згодою видати Шевченкові картини з Музеїв РСФРР („Третьяковка“ вже видала і її колекція вже в Шевченковому Інституті), ще більше попоходивши в Ленінграді, щоб, нарешті, взяти там і привезти до Харкова сім Шевченкових акварелів з часів та званої А. зальської експедиції, що переховувалися в Руському музеї (спасибі проф. Неродовському, завхудожним відділом цього музею, що не хотів без дальших наказів НКО РСФРР видати решту— аж за місяць це скоїлось), придбавши також у Ленінграді картину— сепію та два малюнки олівцем Шевченкових у гном. Алексеевої, дочки І. А. Нікольського, та з сумом подивившись на куток „українофілів“ у Пушкінському домі („українофілі“ це, оказується, за термінологією Всесоюзної Академії Наук— Шевченко, Куліш та Гребінка, у протиставлення до „слав'янофілів“— Аксакових та інш., що їх пам'ятки переховуються в тій же кім-

„Катя ставить світильник на могилі...” (сепія)

наті Пушкінського Дому) — отож зробивши, що міг, у дорученій справі, беруся з Москви через Рязань — Сизрань — Самару до Бугуруслану, повідомивши голову Укнауки т. Озерського, щоб не забув туди переказати потрібні гроші.

II

Не дуже легко дістатися до Бугуруслану. Два рази на тиждень іде Челябінський поїзд і, не попавши в нього, ви ризикуєте, як і я, безнадійно сидіти дві або й більше доби на Самарському вокзалі. Шоправда, ви тоді дізнаєтесь, що в Самарі, в клубі нацмен, є українська секція, де бере участь 150 чоловік, що вона готується до Шевченкових свят і просить на це хоч 50 к. в окроплітосвіті. Дізнаєтесь також, що в окрузі є 5' укр. шкіль, але, за ширим визнанням робітників Наросвіті, ці школи називаються українськими тільки тому, що містяться в українських селах. Побачите, як і я, шире здивовання селянок-українок, що запитують ув одній радянській установі „де тут той, що гроші видає“? — коли пз-міському одягнена людина несподівано відповідає їм також українською мовою: „Я тут приїжджий, поспитайте когось іншого“. Побачите також чотирі великих крамниці ГІЗ'а і не таку вже велику, об'єднану „Московского Рабочего“, „Пути просвещения“ та нашого харківського „Пролетарія“ і дізнаєтесь, що „Пролетарій“, хоч і українізується він поволі у нас, не догадався і досі прислати в Самару хоч би одну, на показ, українську книжку, а про його російський переклад Головкового „Бур'яну“ тут був цілий диспут серед бібліотекарів: казали, що для розповсюдження на селі ця книга „непідходяща“, дискредитує, моваляв, радянську владу. Ледве тов. Вайнер, що колись працював ув Агітпропі ЦК КІІ(б)У, а тепер ув агітпропі Середнє-Волзької області працює — виборонив. Почуєте також, що в окрузі є певний штат інспекторів нацменів: чувашський, мордовський, та інші, але на 150.000 українців ще не знайшлося. Шоправда агітпроп партійний про це дбає, і там уже є тов. Гайдамак, що йому доручена ця справа. Одне слова пересвідчитися, що українські письменники підчас подорожі до Москви недурно наполягали на потребу культурного обслуговування української людності РСФРР. А коли заходите ще в одну книгарню — Центрвидаву, там ви дізнаєтесь, що хоч нема каталогів, нема оповісток, нема певних сум

у бюджеті — усеж хтось за минулий рік замовив на 1.000 карбованців українських підручників та на 300 карб. іншої літератури. Тим часом і в цій книгарні жодної української книжки немає.

Багато ви можете дізнатися, сидючи в Самарі, поки за певну мзду (а в гостиницях висить на це встановлена такса — 2 карбованці), через спеціальних агентів дістанете плацкарту до свого білета на поїзд далі і впевнитесь, що іншим способом виїхати з Самари неможна. Дізнаєтесь також, що їхати з гостиниці на вокзал до поїзду, що має йти на світанку, треба вечірнім присмерком. Та й то ще не доказ, що вам не доведеться в транспортно-кооперативній їдальні поспішати ще раз і ще раз повечеряти, бо „местов нет“. — А як же квиток прямого сполучення? — „Местов нет“.

Тоді ви побільшуєте мзду удвоє і їдете підночувати ще раз у привокзальні номери, де заб'яча хазяйка на ваше прохання дати чисте простирадло під якесь старе барахло, що зветься ковродрою й прикрашене химерними масними визерунками, заявляє: „цього звичайно не вимагають“! Але за додаткові 50 копійок приносить вам тільки - но випрану, ще не попросовану мокру білизну і ви маєте добрий гідропатичний сеанс (на дворі 36° морозу, а в хаті, мабуть, 4 — 5 ступені); усе ж таки вище від тієї точки, коли ви ризикуєте обгорнутися крижаною плівкою). В ім'я Т. Шевченка терплю — терпів же, моваляв, і він чимало, а тов. Вайнер казав: „Ми й не знали, що в нашій області такі скарги переховуються“.

Нема нічого в світі, що б не кіпчалось. Кінчається й ніч у холодній Самарі. Іду далі по скарги.

III

Паротяги колишньої Самаро-Златоустівської залізниці дужі й скорі, чимало тисяч кілометрів треба їм пробігти. Але поїзди сплянуть серед стелу мало не біля кожного стовна і стоять... хто їх знає, чого вони стоять? Добре що в поїздах тих цілий інтернаціонал: росіяни, чуваші, мордвини, кіргізи, татари, узбеки, і ще якісь кошлаті шапки з Сибіру та Середньої Азії. Гомонить вагон десяťма мовами — і все більше про хліб, до його багато в Сибіру і мало тепер, приміром, у тверязі. Каже один: „мов тій курці вієса видають по 20 фунтів на місяць. І що воно таке: сто верст пройде — самий житник

гливкий та з остюками, як от у рязанців, а ще сто верст — купуєш білі буханці за ніщо. Погано ще у нас із хлібозаготівлями та з розподілом!.."

Молодий татарчук, почувши розмову про фізіологічні досліди з пересадкою серця, переливанням крові та омолодженням, що ведуть мало не до безсмертя людського, переконано заявляє: „наука нікуди не годиться. Чому ж бо вчені Леніна не оживили? Чому йому іншого серця не вклали? Нової крові в хорі жили не влили?“ — Вагон співчутливо зідхає. Тяжко зідхає і паротят, спиняючись, нарешті, коло степової невеличкої станції — Бугуруслану. Звідси три кілометри до міста.

Ніч місячна, дорога аж льодова зі скаженого морозу, коні навскач самі, щоб зігрітись, через довгу греблю, через болото, через міст на річці Кінелі.

На високому березі вілно розкинулося двадцятитисячне містечко. Зрідка витикаються двохповерхові будинки. Тягаться над містечком великі споруди церков. Така собі наша Прилука чи Золотоноша. Тільки нема на околицях білих хаток — скрізь дерево. У дощатих повітках і худоба: хто не завів у ці люті морози корів та телят до хати — загинула худоба.

Мов ведмідь рухається заспаний бугурусланський міщанин Чернов, що держить „номери“, для приїжджих. Ді знається, що шукаю Н. Смоляк: „знаю, знаю, дуже її всі поважають здавна. Притулок для дітей колись була заснувала. Бідним допомогала. І чоловік її добрящий був. Тепер у бідності вдова живе. Гарззд, що допоможете!“

Не дуже довіряю Чернову — „з бувших“, видимо, він, знав кращі роки і на теперешній лад ремстває. Може, тому й усіх „бувших“ поважає. Проте наливаючися разом із ним уранці „чайком“ з величезного самовару і слухаю оповідь про тяжкі роки голоду на Поволожжі, коли тут у Бугуруслані, а ще гірш у Бузулуці було: їли люди людей, мерли цілими родинами, нікому ховати було... З одинадцяти членів родини мого господаря тільки троє лишилося...

Вранці все містечко геть окутане клубами диму. Він стелється непроглядною пеленою вулицями і мені важко побачити вивіски потрібних устанюв. Оформивши своє перебування

в Бугуруслані, дізнавшись про переказ грошей і про те, що на денационалізацію будинку Н. Смоляк розраховувати нічого — їду до неї.

Маленька кімната, геть заставлена старою меблею. В кутку великий чорний кіот з образами. Над ліжком — богородиця. В другому кутку — в'язанка дров. Бідність і сліди давнього, іншого, забезпеченого життя. Великий хазяйчин портрет, що трохі нагадує Н. К. Крупську — це колись висів у сирітському домі, де начальникувала була Н. Смоляк: „хотіла була там вік звікувати, та от не довелося... Живу тепер тим, що антимінси для церков маюю...“ Показує антимінс, гарно таки змальований тушшю. В хаті ще якісь жінки, одна горбата, подібні до колишніх „приживалок“, чи то до „страниць“. Відхиляю розмову на „божественні“ теми — це, мовляв, справа приватна, а от де маюлюнки?

З кошика витягається кардонна палятурка якоїсь бухгалтерської чищо книги, а там, перекладені білими аркушами паперу, дорожочинні картини. Виявляється, що І. Брикović

Агата Qмелянівна Ускова з дочкою Наташенькою (сестя)

написав був А. Каршин опис із деякими помилками.

Погляд спиняється, насамперед, на чудовий сепі, що іменувався досі „портрет кіргізки N, няньки Наташеньки“.

Розкривається „псевдонім“. Не N, а Катя, підліток. Її старша сестра була нянькою в дітей Ускова, а це — те, що звалось „попихач“. Ще молодію вмерла Катя з сухот... Не однораз малював її Т. Шевченко (в Третьковці є ще одна „кіргізка“, подібна до Каті — тепер та сепія теж ув Інституті Шевченка в Харкові). Гарна була дівчинка. Це вона на картині ставить світильник на кіргізькому кладовищі, щоб заблукали в степу йшли на вогонь. Була ще одна сепія: та ж Катя ставить мисочку з прісною водою на могилі, щоб пили її птиці — кругом же вода солона. Освітлення денне... Не пам'ятають уже кому подарував Т. Шевченко ту картину. Десь, мабуть, загинула... Кажуть, що в Оренбурзьких степах у козаків ще збергалися якісь малюнки Шевченкові, — може там колись знайдеться...

Друга сепія в тих самих темних тонах — мати хазяйчина, Агата Омелянівна Ускова зі старшою донею — „Наташенькою“. Мати вмерла 1897 р. у Бугуруслані, а похована у Москві, де й чоловік. Наташенька була квола дитина, передчасно народилась. Маленька голова на тоненькій шийці — аж у глечик уходила, як молоком годували, Т. Шевченко їй верблужого, дачав — вигодував. Було їй п'ять років, а виглядала на три. Здивувалися колись, як вона прочитала напис на медальї на честь Берга, чишо. Померла „Наташенька“ уже в революцію — 18 липня 1918 року, тутож, у Бугуруслані...

Далі йдуть акварелі. На першій — дітня резиденція коменданта фортеці (чомусь червоні прапори на ній!) Серед саду, що в щоденнику Т. Шевченко називає повсякчас „городом“. Це — кілометри $1\frac{1}{2}$ від форту. На задньому плані акварелі — альтанка, де Т. Шевченко „мережав“ свої вірші та з попушення комендантового малював.

Друга акварель у ясних тонах — „Вид форту з моря“. На березі — ятка. Там десь і крамничка Зігмонтавських, куди заходив Т. Ш., називаючи подружжя „Філімоном і Бавкідою“. Змальовані італійським олівцем портрети Зігмонтавських тепер теж у Шевченківському Ін-ті, передані туди з „Третьковки“.

Далі йдуть — „Місячна ніч“, що тепер на виставці у будинкові літератури ім. Блакитного спиняє особливо увагу знавців, та „Степ після заходу сонця“ — на обрії фортова батарея.

Нарешті акварель, що іменувалася в листі до І. Брика „Загальний вид форту“. Насправді це — посадка на „городі“ й приладдя для поливки, або „чигир“.

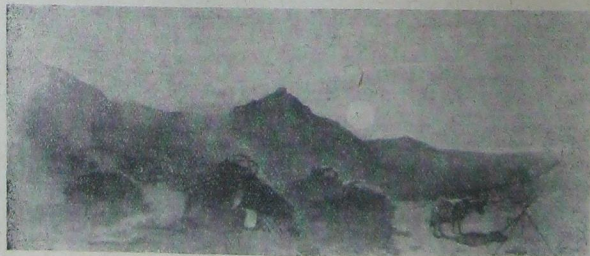
Кінчає колекцію портрет Ускова.

Відкладаємо малюнки й беремося до фотографій. Їх робив Усков, а не Шевченко — це насамперед. По-друге: і тут багато помилок у попередньому описі.

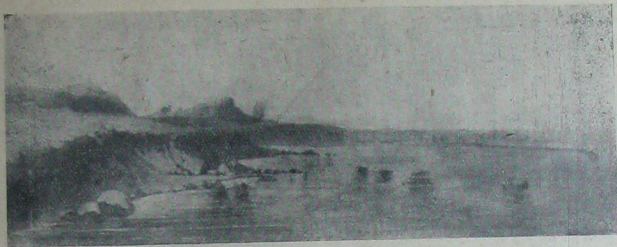
1) На першій — Агата Омелянівна з двома дочками. Була ще одна молодша — Лідія, вмерла вже.

2) Група: ветврач Алексєєв, Бурцев, Агата Омелянівна, Софія Олександрівна Бурцева, лікар Гейне, Наташа, дівчинка Анюта.

3) Серед красунь — кіргізок посередині Нур-Бібі. Приходила до Ускових з кільцем

Місячна ніч (акварель)

Вид форта з моря (акварель)

у носі, ніяк не могли відучити від цього звичаю.

4) Няня Володимира Бурцева.

5) Наташенька на сьомому році життя — доказ, що фотографії ніяк не могли належати Шевченкові, бо він виїхав з форту раніше.

6) Учений Гебель (а не Бурцев) серед двох кіргізів.

7) Агата Ускова — пізніше фото.

8) Лікар Нікольський (а не Александровський).

9) Киргіз та дві кіргизки.

10) Кібітка.

11) Літній будинок коменданта. В дверях — Бурцев. Сидить Агата Омелянівна. Праворуч — Наташа. Зліва — молодша сестра Ліда з нянькою. Знято незадовго перед від'їздом. Ускових з фортеці. Теж доказ, що не Шевченкові це фотографії, бо Ліда народилася після його від'їзду з фортеці.

12) Комендантський дім серед фортеці.

Поряд — будинок, де жив лікар Нікольський.

13) Кібітки в степу — три примірки фото.

14) Батарея, $\frac{1}{2}$ клм. від форту, по дорозі до літнього будинку (два примірки).

15) Вид на форт з берега моря.

Фотографії розібрані. Дотуємо лист Шевченка до Ускова (два інших уже були в Ін-ті, а четвертий десь майже без сліду загинув, був, здається, у Наташі, що була замужем за Мендельсоном, а потім Зорянком).

Надія Іраклієвна сама не хоче вирішати справу про продаж. Це, мовляв, родинне

майно. Треба порадитися з Каршиними. Ідемо до них і, в присутності голови товариства краєзнавства, його, власне, рукою, складаємо акт. Лікареві Каршину не хочеться, видимо, продавати, він уходить — хай, мовляв, живі самі вирішують. Пропоную три тисячі карбованців. — і, без торгу, передаю їх Надії Іраклієвні, що відразу ділить їх з небогою.

Картини в портфелі. В чемодані ще сім із Руського музею та три від спадкоємиці Нікольського — Алексеевої. Запаковую разом — і на вокзал. Більше в Бугуруслані робити нічого. Але вибратися з нього так само нелегко, як і з Самари. Доходяючи в холоднім станційнім будинку поїзда, з заспокоєним сумлінням перекладаю байки Івана Батрака. Проходить година, третя, п'ята, десята — вже в мене десять байок, мало не аркуш, і вже коли дописую в записну книжку одинадцяті — чути подихи стомленого паротягу.

Ох, і далека ще путь до Харкова! А ще ж не раз звідти треба буде на Псволложі мандрувати. Розкидані малюнки Шевченкові там скрізь: є і в Астрахані, є в Саратові, Нижньому, є і в тій Самарі, де тільки-но був, та не мав відповідного доручення відібрати...

Щось понад 600 малюнків Шевченкових відомо. Половина майже з них — у Чернігові, 62 — в Києві, а оце вже і в Харкові є 66, а з них 62 — в Ін-ті Шевченка.

Початок Шевченківського музею при Інституті в Харкові закладено.

С. Пилипенко.

БІБЛІОГРАФІЯ

Pavlo Tycyna. Vitr z Ukrajiny. Dobra edice. Praha.

Це розкішне видання на м'якому, як пух, із жовтуватим полиском папері, книжка у форматі in-octavo — великої вісімки — з обкладинкою на мотив „там тополі у полі на волі“ (за українським зразком із кн. „Вітер з України“), та в оформленні Stanislava Rocha. Містить у собі книжка чотирнадцять поспівів (поезії, чеське — básni) нашого поета, вибраних із трьох його збірок — з „Сонячних кларнетів“, з „Плугу“ і з зб. „Вітер з України“. Поділено книжку на два розділи: „Zlatý hláhol“ — „Золот. гомін“ та „Vitr z Ukrajiny“ — „Вітер з України“. В першому розділі такі речі: „Po blankytné stepi“ — „По блакитному степу“, „Podívala se jasně“ — „Подивилася ясно“, „Pastel“ — „Пастелі“, „Stojím na strani“ — „Я стою на кручі“, „Vojna“ — „Війна“, „Zlatý hláhol“ — „Золотий гомін“, „Pluh“ — „Плуг“, „Po náměstí“ — „На майдані“, „Meslaš“ — „Месця“; в другому розділі — „Vitr z Ukrajiny“ — „Вітер з України“, „Koželuh“ — „Кожум'яка“, „Přichází léto“ — „Надходить літо“, „Jesen je tak milá“ — „Осінь така славна“, „My říkáme“ — „Ми кажемо“...

Всі переклади належать Янові Іржі (Jan Iří) і надзвичайно досконалі. Це навіть із першого разу, як візьмеш читати, впадає на око. Але й застосувавши до них усі теоретичні вимоги складного перекладницького мистецтва, доходимо теж до таких висновків. Це насамперед, треба сказати про відання ритмічних ходів, семантичних та синтактичних тонкощів Тичининих первотворів.

Розглянувши М. Драй-Хмара („Про чеський переклад поезій П. Тичини“ „Ж. і Р.“ ч. I, 1929 р.), дуже дрібно ці переклади, не знайшов у семантиці майже зовсім огріхів, а те, що він вважає за огріхи, як от невідповідність чеського „osidlo“ українському „сила“

(„Jakým ty osidlem jsi?“ — „Що ти за сила еси?“), справді таки дрібниці. Це тим більше треба із задоволенням відзначити, що недавній російський переклад, переклад близькою до української мовою, має семантичних ляпсусів більше, ніж треба („гарбуз“ — „арбуз“, „метелики“ — „насекомые“ і ін. Див. Ю. Савченко „Почин“ у „Плужанині“ Ч. 9 — 10 за 1927 р.), пропушено окремі слова і додано нові проти первотворів.

Така сама справа і з відданням складної, дуже своєрідної ритмики Тичининої; хоч М. Драй-Хмара і „обережно“ висловлюється про це, мовляв, перекладач не схоплює ритмічних ходів, але треба і в цьому місці віддати перевагу чеському — таки проти російського. Візьмімо переклади поспівів „Осінь така мила“, строфу з нього:

Чеське:

Jeseň je tak milá
jeseň
je velkolepá
Jeseň matušce jisti nese...

Укр.:

Осінь така мила,
осінь
славна,
осінь матусі їсти несе...

Рос.:

Осень так ласкова,
осень
вежна,
осень матери кушать несет...

Хоч у чеському в третьому рядкові маємо слова одно — плюс чотириохскладове замість двоскладового українського, але з огляду на те, що чеський наголос припадає на перший склад і, отже, відповідає майже українському, ритмічне враження ближче до українського, ніж у російським перекладі, де наголос на останньому складі у слові „вежна“.

Таке й загальне враження. І це при відмінності версифікаційних систем — української та чеської (і однаковості російської та української!).

Відає перекладач і інші особливості Тичининих творів, як от тавтологія („mraky mrači se chvili“), алітерації („smutno, sám jsem, svelly sen“), ба навіть таке складне явище, як контракція слів (повторення складів у закінченні попереднього і на початку другого рядків)

... i všichni pochopi —
(línula se z mrtvých krev).

І тільки римуванню не дав він належної уваги, або зовсім не римуючи, або ж не віддаючи характеру рими. Але, уважаючи на те, що й у Тичини римування не на першому місці, а занедбане і заступлене більше асоціами та іншими способами, це ані трохи не зменшує мистецької вартості перекладів. Адже і в російським воно, римування, теж не на висоті...

З огляду на вище сказане критики й прийшли, вивчивши чеський та російський переклади, до неоднакових висновків: коли М. Драй-Хмара визнає чеський за „цілком задовільний“, то Ю. Савченко російський „збірник перекладів у великій мірі не задовольняє“, бо, мовляв, це тільки спроба...

Наприкінці чеської книжки додано пояснення неперекладених у тексті українських слів (та власних назв), залишених подекуди для *sonet local'ny* — це: Волосожар, Чумацький шлях („take pazez mlěny drahý“), Лаврська Печера, Софійський Собор Микита („ukrajinsky lehendarni hrdina“ — багатир).

Технічне оформлення чеської книжки таке, що й нашим би видавництвам слід на ньому повчитися, як видавати твори кращих наших поетів — піснярів, і живим докором показується тут книжки російських перекладів у виданні ДВУ.

В. Чапля

Ходимчук О. (За Алушкіним) Чесна халыва. Трагікомедія на 3 дії. Кооперативне видавництво „Рух“. Театральна бібліотека. № 97. Харків. 1928. Стор. 56. Тираж 4.000. Ціна 25 коп.

„Чесна халыва“ — інсценівка з Алушкіна. При всій тривіальності своєї назви вона з першої ж сторінки дає знати про

безумовно театральні прийоми створення. Уже перелік дієвих о 16 (на 3 дії їх тільки 12) показує, що це не літературницького гатунку (а їх у нас ще вистачає) п'єса. Про театральний розраунок свідчить і розгорнення інтриги в персонажах, що обраховані точно, кожен в своєму місці, кожен виконує певні призначення для розвитку дії, щоб виявити основне завдання автора:

показати в рядянських умовах міщанське болото.

Пожадливість, що розгортається навколо „чесної халыви“, радянського службовця Макара Недотепи (нащо це нехудоже заакцентування у прізвищах?) має показати звичку класову суть сучасної нашої дрібно-буржуазної сім'ї продажного службовця і „ділоків“ — господарників, що їх до біса по радянських установах. У цьому соціальному значінні і п'єси.

Сюжет п'єси розроблено у послідовно-розвиненій, логічно й досить жваво переплетеній інтризі з несподіваними, часом, але умотивованими, появами дієвих осіб. Через це, певне, з цього боку, „Чесну халыву“ цікаво споглядати на сцені.

Але — з досадою мусимо зазначити — при всій сценічності художня цінність п'єси невисока. Синтетично матерія не опрацьовано. Типаж подано не художньо: з примітивною психологічною і побутовою обрисовкою індивідуальності кожного персонажу, без п'єсного соціального умотивування, грубо і топорно. Певне, до цього спричиняється й словесне оформлення. Дарма що автор пильнує де-яким персонажам укласти в уста індивідуальну мову, мова у п'єсі — до неможливого! — негармонійна, малофігурна, для кожної дієвої особи однакова (і в загальній побудові фрази, і в хибному розстановленні логічно-наголошених слів), з великою силою вульгаризмів та повторювань, з обридливою перечепливістю злучників у додаткових реченнях.

Тільки ці хибі О. Ходимчук переборє, в особі автора „Чесної халыви“ український театр набуває цінного драматурга, що у своїй творчості, очевидно, — і цілком правильно, — виходить не від літератури, а від театру.

Гр. Михайлець

ХРОНІКА

Єврейський письменник А. Рейзін у Харкові

Нещодавно до Харкова приїздив видатний сучасний єврейський письменник А. Рейзін. А. Рейзін — письменник, що працює в американській комуністичній пресі. Його люблять і поважають євреї-робітники в Америці.

В столичному театрі „Березіль“ відбулася зустріч Рейзіна з представниками української радянської культури і українського уряду. Рейзіна вітали Наркосвіти т. Скрипник, представники Окрпрофради, радянської преси, письменників, заводу „Серп і молот“ і інші.

Під час концерту, що відбувся після вчорашнього засідання, А. Рейзін прочитав кілька своїх творів. Кілька творів Рейзіна зачитали в перекладі на українську мову артисти „Березоля“.

Того ж вечора в Будинкові літератури ім. В. Блакитного відбулася зустріч А. Рейзіна з Анрі Барбюсом, що саме тоді був у Харкові, і з українськими письменниками. Другого дня т. Рейзін відвідав редакцію „Комуніста“ та єврейської газети „Дер штерн“ („Зоря“) де ознайомився з станом комуністичної преси й робельєвського руху в УСРР.

Альманах „Советская страна“

Державне видавництво РСФРР розпочало видання альманаху творчості народів СРСР — „Советская страна“. Альманах виходить російською мовою за загальною редакцією М. Горького. Альманах міститиме переклади українських, білоруських, грузинських, тюркських, вірменських, узбєцьких, туркменських, татарських і інших авторів — письменників і поетів. Крім творів письменників міститиметься зразки усної творчості, критичні нарис про творчість письменників, репродукції праць художників народів СРСР.

Основна мета альманаху — дати російському читачеві змогу познайомитися з зростом національних культур радянського Союзу, які з історичного небуття виходять на шлях широкого розквіту.

Альманах виходитиме щотижня. Річна передплата на альманах вносить 4 крб. 50 коп. Окреме число — 1 крб. 50 коп. Передплату направляти: Москва, центр, Ільїнка, 3. Періодсектору ГИЗ'а РСФСР.

„Земля советская“

3 січня місяця 1929 року видавництво „Земля і фабрика“ почало видавати журнал „Земля советская“ — що виходитиме за найбільшою участю Всеросійського товариства селянських письменників. Селянські письменники і СФРР мали раніше своїм органом літературно-художній журнал „Жернов“. 1928 року „Жернов“ припинив своє існування.

Журнал „Земля советская“ виходить за редакцією оновленого складу редакції й за відповідальною редакцією А. Дорогойченка, за оновленим програмом.

Розділи журналу: 1. Літературно-художній — романи, повісті, оповідання, поеми й вірші. Твори російських і чужоземних письменників, а також письменників інших республік Радсоюзу. 2. По землі радянській — художні нариси культурного будівництва й побуту міста й села. 3. Критика й самокритика — критичні статті, огляди літератури, рецензії. 4. Мистецтво в масі — статті й ілюстрації в питаннях кіно, театру й образотворчого мистецтва. 5. Питання літературної творчості. Розділ цей має на меті допомогти розвитку творчості сільського початківця. 6. Нотатки письменника — письменник про себе, перепіска, спогади, відагуки на злободенні питання. 7. Сатира й гумор. 8. Листування з читачами. 9. Літературна хроніка.

„Земля советская“ — журнал, що трохи відходить від звичайного типу літ-художніх журналів і швидше нагадує журнали типу „30 днів“ чи нашого „УЖА“.

Про працю „Всероссийского Общества крестьянских писателей“ буде в наступних числах „Плугу“ подано докладну інформацію.

Повість „Бур'ян“ і робітничий читач

Робітничий читач, як це свідчать робітники бібліотек на підприємствах, дуже цікавиться книжкою про село. Сучасне село, соціальна боротьба в ньому, перебудова села на нових підвалинах — ця тематика цікавить робітництво. В художній літературі, що малює сьогодишнє село, робітництво передовсім шукає відображення сільської дійсності, по цих книжках робітництво почасти вивчає радянське село.

Чи не найбільшим успіхом серед робітничого читача користується й повість А. Головка „Бур'ян“. В Харкові і в інших містах відбуваються численні диспути про цю повість. Зокрема в Харкові за останній час такі диспути відбулися на Керамічному заводі, на бойнях, в клубі шкіряників ім. Калініна, на ДЕЗ'і (Державний електромеханічний завод).

Найцікавіший диспут відбувся на ДЕЗ'і. Робітники, що виступали, відзначили поза художніми якостями повісті ще й велике виховавче її значіння.

„Постать Матюхи,“ казав робітник т. Приймак, — нам яскраво ілюструє до чого може довести окремих сільських партійців правий ухил. Матюха, в колишньому червоний партизан, злигався з куркульною, переродився й загинув для партії“.

Майже в усіх виступах підкреслюється мов би незакінченність повісті. Читачі відмічали ще непотрібність брутальних, натуралистичних виразів:

„Брутальні слова — сказав один із диспутантів, — робітнича маса намагається вивести з свого побуту, бореться з лайкою в своїй сім'ї“.

Цікаві матеріали ми маємо про те, як приймають повість робітники Ленінграду. Бібліографічний відділ журналу „Ленінградський металлист“ надіслав авторові відгуків робітників — читачів. Надіслано 15 відгуків.

Кількома уривками з цих відгуків можна цілком характеризувати враження читачів:

„По остроте, злободневности и значительности темы — „Бур'ян“ является одной из самых нужных книг для нашего читателя в текущий период“.

„Написана книга живым и высоко-художественным языком и читается все время до самого конца с неослабевающим интересом“.

„В этой книге нет ничего выдуманного, все подтверждено фактами. Разве мало гремят газеты о покушениях на рабселькоров“.

„Слишком много правды. Я, родившийся и выросший в деревне, знаю хорошо быт деревни и настроение крестьянина. Когда я прочел роман „Бур'ян“, я был удивлен, насколько автор знает деревню и психологию крестьянина“.

Особно й, треба сказати, сиротливо, серед цієї купи позитивних відгуків стоїть таке:

„Избитая тема: возвращение красноармейца с фронта. Его борьба с кулаками. Это первое.“

Второе — автор совершенно слаб в художественном отношении; хотя бы к чему эти многочисленные воспоминания героев (кстати, напечатанные притом непарелю)? Оригинальность? Убогая, да и ничемная.

Третье. Законное недоумение вызывает то, что книга переведена с украинского, когда у нас таких „шедевров“ целое половецье“.

Відгук цей, а особливо його кінець, говорить сам за себе. Додати нам нічого. Його спростовують сотні інших відгуків і десятки тисяч робітничих читачів, що прийняли цю книгу так, як вона того й заслуговує.

Автора повісті — Головка, робітники-металісти Ленінграду запросили приїхати на диспут про „Бур'ян“, що відбудеться в квітні.

Повідомлення

З огляду на те, що М. Самуся ще й досі дехто вважає за члена спілки „Плуг“, ЦК „Плугу“ повідомляє, що його, М. Самуся, останнім пленумом плужан остаточно виключено з членів спілки за неетичне поводження з історико-літературним матеріалом, що попадав йому до рук та за халтурного порядку виступи в пресі, що дискредитує радянську критику й публіцистику і вводить в облуду читача.

Щоб припинити надалі довірливе ставлення до виступів М. Самуся з боку радянських редакцій, пленум „Плугу“ постановив одностайно опублікувати це повідомлення в пресі, — що й робимо.

Ц. К. „Плугу“

Зміст № 2

В. Алешко. Стригун — поезія	3
Л. Ляшенко. В заметах — оповідання	5
Ада Негрі. На рештуваннях — поезія	32
С. Пилипенко. Примара — оповідання	33
М. Годованець. Фортепіяно і пашук — байка	45
Арк. Казка. Міцна фортеця — поезія	46
В. Чапля. Напередодні — оповідання	47
А. Панів. Подорож до Москви	53
В. Норд. Де розходяться дороги	64
С. Пилипенко. По Шевченкові малюнки	70
Бібліографія: Pavlo Тусупа. „Vitr z Ukrainj“. О. Ходимчук. „Чесна халява“	76
Хроніка: Єврейський письменник А. Рейзін у Харкові. Альманах „Советская страна“. „Земля советская“. Повість „Бур'я“ і робітничий читач	78

ДО ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ

Річним передплатникам, що передплатили журнал з додатками, з цим числом журналу розсилається „Крисогон“ П. Нечая. Додатки до попередніх чисел цими днями вийдуть з друку й будуть розіслані окремим пакунком.

№ 2 і № 3 „Плугу“ затрималися виходом з незалежних від редакції причин.

Рукописи, що надсилаються до редакції мають бути передруковані на машинці, або чисто й виразно переписані на одному боці аркушу. Не ухвалені до друку рукописи розміром менше од друкованого аркуша (40,000 літер) авторам назад не повертаються. Більші рукописи повертаються за вимогою автора, коли на їх пересилку додано марки.

Про неoderжання журналу й додатків прохання негайно сповіщати контору журналу.

Приймається передплату на 1929 рік двотижневу ілюстровану ЛІТЕРАТУРНУ ГАЗЕТУ

Орган Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників (ВУСПП)

„Літературна газета“ висвітлює питання з історії і практики культурної революції, питання ідеологічної боротьби в мистецтві в літературі—висвітлюючи всі явища нашої літературної дійсності з марксистського погляду. ■ ■

„Літературна газ-та“ дає марксистську критичну оцінку поточним фактам і явищам мистецтва (література, театр, кіно, малярство).

„Літературна газета“ знайомить читача з теоретичними й художніми новинами пролетарської літератури і містить широку інформацію про літературно-мистецьке життя України, Союзу й закордону.

„Літературна газета“ висвітлює всі позитивні й негативні сторони побуту нашого культурно-громадського життя.

„Літературна газета“ містить поезії, оповідання, критичні теоретичні статті, огляди літературного й культурного мистецького життя, репродукції картин, фотографії, шаржі, карикатури, пародії, то-що.

„Літературна газета“—необхідний poradник кожного активіста учителя, бібліотекаря, учнівської молоді.

Кожна школа й бібліотека, кожний робітничий клуб й сельбуд, кожна юнкесія мусять передплачувати й поширювати „Літературну газету“.

„Літературна газета“—найдешевше масове видання на Україні (4 друк. аркуші на місяць за 20 коп.).

1929 року „Літературна газета“ виходитиме на 8 сторінок газетного формату.

Умови передплати: на рік 2 крб., на півроку 1 крб., на 3 місяці—60 коп., на місяць—20 коп. Передплату надіслати: Київ, вул. К. Маркса, № 2, Державне Вид. України „Літературна газета“.

Передплату приймають по всіх філіях Державного Видавництва України

КРИТИКА ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК МАРК-СИСТСЬКОЇ КРИТИКИ ТА БІБЛЮГРАФІЇ

За редакцією т.т.: М. Скрипника, А. Хвилі, І. Ю. Кулика, В. Десняка, В. Коряка, Ф. Тарана та Т. Степового

В журналі беруть участь кращі марксистські сили критики та літературознавства

„КРИТИКА“ В СВОЇХ РОЗДІЛАХ ВИСВІТЛЮЄ:

1. ЗАГАЛЬНИЙ РОЗДІЛ — питання літературно-мистецької політики, проблеми марксистської критики та літературознавства (організація, теорія, методологія), актуальні питання громадсько-літературного та загально мистецького життя і зокрема вивчення читача, культури преси та інші.
2. ЛІТЕРАТУРА — Українську літературно-художню продукцію (статті-розвідки критичні про твори окремих дореволюційних і сучасних письменників), найвидатніші явища літератури з творчості письменників інших радянських республік (Росія, Білорусь, Кавказ), а також літератури чужоземної.
3. РОЗДІЛ ДИСКУСІЙНИЙ — в цьому розділі дискутуються спірні проблеми критики, літературознавства та мистецтвознавства взагалі.
4. МИСТЕЦЬКА ТРИБУНА — питання і продукція театру, образотворчого мистецтва, архітектури то-що.
5. ОГЛЯДИ — тематичні огляди книжкової продукції, регулярні огляди журналів українських, руських, чужоземних.

За 1929 рік вийде 12 книжок журналу по 10 друкованих аркушів кожна

Річні передплатники одержать по дві коленкорові теки
для зберігання журналу

Передплата: на рік—6 крб., на півроку—3 крб., на 3 міс.—1 крб. 60 коп., на 1 міс.—61 коп. Для закордону: на рік—3 дол. 90 цент., на півроку—2 дол., на 3 міс.—1 дол.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ:

ПЕРІОДСЕКТОР ДВУ — Харків—Сергіївська площа, Московські ряди, Уповноважені періодсектору скрізь по Україні, Поштово-телеграфні контори та листонші